

MAGYAR NEMZET ÁTTÉRÉSE NYUGATI KERESZTÉNYSÉGRE 997—1095.

TÉRKÉPPEL

IRTA

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS

A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDES TAGJA

ORADEA—NAGYVÁRAD

SZENT LÁSZLÓ-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG MŰNYOMDÁJA

1926.

ELŐSZÓ.

E könyvecskével „A magyar nemzet története” című és készülöben levő művemnek immár a harmadik füzetét bocsátom közre.

Az I. füzet a magyar nemzet őstörténetéről, a II. füzet a magyar nemzet honalapításáról szól. Mindkettő kapható Nagy-Váradon az „Őrszem” könyvkereskedésben s ennek útján a többi könyvkereskedésekben is. Az első füzet ára 25 lei, a másodiké 40 lei, mert nem pénzbeli nyereségért dolgozom.

Kis híján félszázada annak, hogy Horváth Mihálynak „A kereszténység első százada” c. műve megjelent s ez ugyanazon század személyeiről, eseményeiről szól, mint e füzet. Horváth műve azonban terjedelmesebb, mert a régi és korabeli történetírók véleményeit idézi s azokkal vitatkozik. Én azonban e füzetben, bár sok, azóta megállapított eseményt felsorolok, nem vitatkozom. Aki belepillantott az utóbbi évtizedek történeti folyóirataiba, tudja, hogy 30 éven át folyton vitatkoztam és pedig főleg Szent-István századának rejtélyeiről, kútfőinek koráról és értékéről vitatkoztam. Nem félek tehát a vitatkozástól, a megokolástól, de ezen, nemzetem művelt közönségének szánt füzet megírásakor azt tartottam szem előtt, hogy a művelt közönség nem a történetírók vitáira, hanem azoknak eredményeire kíváncsi s igaza is van, mert a leszűrt eredményekből könnyebben és többet tanulhat.

Nagy-Váradon, 1926 szept. 14-én, a szent kereszt felmagasztalása napján.

A szerző.

I. FEJEZET.

A nyugati kereszténységre való áttérés jelentősége.

Minden elfogulatlan szemlélő, ha végig tekint a századok folyamán, ha szemlélődik az események tengerén, kénytelen bevallani, hogy a nemzetekké összeforrott népcsoportok sorsára döntő hatással volt azon lépésük: melyik valláshoz csatlakoztak!

Általános tapasztalat, hogy az egyik vallás a nemzeteket tünnyé, kényelemszeretővé, a másik szorgalmassá teszi; azaz egyik vallás csendesíti, a másik felizgatja és más nemzetek támadására hangolja s nagyon ritka az olyan vallás, amely az egyesek boldogságán kívül a nemzetek közjává is előmozdítja.

Maga a kereszténység is, bármily tökéletes volt is alapítója, az idők folyamán többször eltért attól a nagyszerű hivatástól, amelyet alapítója a nemzetek gyógyítása végett eléje tűzött. Kiszabadította ugyan az embert a rabszolgatartók, a milliók nyomorúságán élősködő tizezrek körmei közül, de azután keleti fele lemondott arról, hogy ő az államnak, az élet és vagyonbiztonság őrének ellenőre, erkölcsbírója legyen. Ennek papjai beállottak az állam szolgálatába s a rájuk hallgató nemzeteket odajuttatták, hogy az állam fejei mindenhatókká, tisztviselői minden lelki és testi dolgokban hódolatot követelő kényurakká lettek vagy legalább is akartak lenni. Maga a keleti kereszténység pedig megtorpadt, megmerevedett. Hasonlítsuk pl. csak az 1150-ik év állapotait a keleti és nyugati kereszténységhez.

A keletrómai császárság még áll, sőt másodszor virágzik, de az ottélő keresztények közt semmi mozgalom. Nyugaton ekkor már mindenfelé virágzanak a főiskolák, alakulnak az egyetemek; Franciaországban már a harmadik építésmód, a csúcsíves bontogatja a szárnyait. Itáliában már Arezzoi Guido hangjegyeivel örököltik az új meg új melodiákat s orgonaszó kíséri az egyházakban az énekeket. Keleten csillogó, aranyos ugyan - de csak olyan, mint volt I. Jusztin:

A kereszténységnek csak a nyugati fele és az is csak nagy-nagy, évszázados küzdelmek árán tudta megmenteni abbéli meggyőződését, hogy a mint két részből, testből és lélekből áll az ember, akként két egymástól független, bár egymást támogató társaságnak kell az emberekre és nemzetekre vigyáznia!

Mert a hatalom az államférfiak kezében éles és veszedelmes kés. Gyógyíthatnak vele, de halálra is sebezhetnek. Ha nincsen a hatalom kezelői mellett figyelmeztető, könnyen és rendesen elfelejtkeznek arról, hogy a hatalmat igazságosan kell használniok, hogy ők e hatalmat Istentől a gyógyításra kapták s annak használatáról majd számot kell adniok. Épen oly szükséges az államférfiaknak az ilyen, magasabb szempontokra irányító, vallási társaság, mint a rohanó vasuti vonaton a fék. Nem a haladást gátolja, hanem a veszedelmet hárítja el.

De bármennyire szükséges az ilyen, magasabb szempontokra irányító társaság, ritkán található az meg egyes nemzetek történetében, mert az államhatalom kezelői elsédülve a hatalom mámorától nagyon gyakran rátámadnak a kellemetlen figyelmeztetőre s hála helyett kegyetlen üldözést indítanak ellene.

Emiatt azután a nyugati kereszténységnek is csak az a része, amelyet katolikus egyháznak hívunk, ügyekezett e hivatását teljesíteni. Függetlenségét mindig megőrizve, az államfejtől mindig különböző, legfőbb előljárónak engedelmeskedve, az államot szívesen segítve, de annak üldözésétől sem félve, a nemzetek alkotmányos kormányzásának, haladásának kimondhatatlan szolgálatokat tett. Csak ahol ő uralkodott a lelkeken, keletkeztek törvényszerző testületek, független törvényszékek, nemzetközi jogok és szerződések és más az absolutismust vagy ochlokráciát (= kényuraságot és csőcselékuralmat) akadályozó intézmények. Hozzájárult még e nemzetek felvirágzásához az is, hogy a katolikus egyház papjai mindig előljártak a tudományok és művészetek ápolásában, mesterei lettek az őket befogadó nemzeteknél a földmivelésnek és iparnak. E magasabb műveltségük által szerzett tekintélyüket megint csak az állam javára használták fel, mert a bajokban a népet türelemre intették és az oktalanszongásoktól, rombolásoktól visszatartották.

Döntő fordulat volt tehát a magyar nemzet életében, hogy nyelvrokonai közül először és akkor még egyedül fordult a nyu-

gati kereszténységhez. Ezzel együtt tehát a katolikus egyházhoz csatlakozott és így a nyugati nemzetek családjába lépett.

E döntő fordulat természetesen nem egy nap munkája volt. Lassú átalakulás volt az s ez átalakulást akarjuk e kis könyvben szemléltetni.

A magyar nemzetet a Mindenható megáldotta két olyan férfival, akik nemzetüknek segítségére siettek e nehéz, lelki átalakulásban. Szent-István volt annak megindítója és Szent-László a bevégezője: Ez az oka annak, hogy főleg e két, nagy férfiú életét, működését ügyekszünk olvasóink szeme elé állítani. Csak így nyerjük az események való képét, csak így érthetjük meg az átalakulás nehézségeit és maradandóságát.

II. FEJEZET.

Szent István küzdelmei országáért, nemzetéért megkoronáztatásáig 997—1001.

Minden átalakulás nagy küzdelemmel jár, de különösen a kereszténységtől követelt átalakulás.

Imádkozni és dolgozni! mást nem bántani, de a sértést megbocsátani! egy nőhöz vagy férfihez hűnek maradni és a gyermeket felnevelni! az élet és vagyon biztosításban tőle telhetőleg részt venni! mindezek oly súlyos kötelességek voltak a XI. század elején élő magyarra, hogy azokat csak felsőbb segítséggel tudta teljesíteni. E felsőbb segítséget azonban csak a katolikus egyház papjaitól, a kath. egyház szenthelyein vagy mint akkor mondták igyházaiban nyerhette el. Az igyházakban a katolikus papok oktatták, vigasztalták, fáradalmi jutalmát szeme elé állították és így vad indulatait megszelidítették.

De a katolikus egyháznak, hogy e nemes hivatását betölthesse, szüksége volt olyan férfiakra, a kik egyedül tanítással, istentisztelet végzésével foglalkozzanak. Szüksége volt azonban bármily gyarló külsejű, de mégis állandó, fedett épületekre! A papok eltartásához, a templomok emeléséhez tehát hozzá kellett járulnia a magyarnak még pedig nem egy-két hirtelenében odadobott alamizsnával, hanem állandó fizetéssel, adóval, nevezetesen az akkori gazdálkodás szerint jószágainak, termésének tizedével. Az olyan férfiú, aki egy egész nemzetet ilyen áldozatra bírni s ha kellett kényszeríteni akart, miként Szent-István akarta, az kemény ellenmondásra, ellenállásra, sőt ellentámadásra is számíthatott.

Lehet, hogy számított is, csak mint aféle 22 éves és addig erőskezü atyja oldalán nyugodtan élő ifjú arra nem számított, hogy ez ellenállást saját unokatestvére fogja hevíteni, támadásra lobbantani s arra használni, hogy Szent-Istvánt trónjáról le döntse. Pedig ez is bekövetkezett. Gyécse testvérének, Szár-Szirindnek fia Koppány (vagy keresztnevén Mihály) észrevevén

a felzúdulást Szent-István rendeletei ellen, elszédült a hatalomvágytól s elhatározta, hogy — bár ő is meg volt keresztelve, a keresztény vallástól irtózók elégedetlenségét felhasználja Vajk-István megbuktatására, a fejedelemség elnyerésére ¹

Ennek s a következő eseményeknek megértése végett előbb ideiktatjuk Szent-Istvánnak és rokonságának nemzedékrendjét:

Szakcs (Taksony) Árpád unokája			
1. Szár-Szirind		Gyécse (Gyeicsa, hibásan Géza) † 997 -Beleknegina-Adalheid	
Koppány-Mihály † 997		Vajk István N. leány (Ilona ?)	N. leány
		* 975 † 1038	* 990 táján
		-Gizella, Orseolo Oto -Aba Sámuel	
Vászoly, II. Szár László † 1038		Oto	Imre
Bogvoszló 1042			* 1007 † 1031
		-Meskó lengyel király leánya	
III. Szár-András, 1016--61	Béla, 1018--63,	Lünte 1024--47	

Arra, hogy Gyécse után okvetetlenül fia, Vajk-István következék, ősi, századokon át érvényben levő s a nemzet köztudatába átment törvény nem volt. Az, hogy 996-ban, Vajk-István házasságkötésekor a magyar főurak a bajor hercegi családnak ezt megígérték, az Koppány előtt nem volt felbonthatatlan szerződés! Ürügyet annak megváltoztatására s arra, hogy most már a fejedelemség a másik, idősebb ágra szálljon, könnyű volt találni!

Megindult tehát az életre-halálra szóló küzdelem! Koppánynak csak egy szót kellett szólnia, hogy nem háborgatja a régi szokásokat és ezren meg ezren szegődtek mellé.

Mivel Koppány Tolnamegye nyugati részén a mai Tamási és Koppány városok között lakott, (hiszen Koppány volt az ő állandó szállása és róla nevezték azt el. Érténytől keletre pedig az edelényi pusztán ma is mutogatják az ő állítólagos várát)² természetesen először is a hozzá különben vérségileg is közelebb álló Megyer törzsökbéliek keltek fel mellette. Ezekhez csatlakoztak azután a szomszéd, duna-tiszaközi Kurt-gyarmat-törzsökbéliek, főleg pedig a mai Somogy- és Baranyamegyében tanyázó kházir-kóórok, mert ezeket akkoriban még nem csupán a vallás választotta el Vajk-István híveitől, hanem még a nyelv is.

Koppány, hogy a kházir-koórokkal egyesüljön, először a Kapos mentére s onnan a Balaton déli részét megkerülve Szalavár felé vonult. Innen összes erejével Esztergom az akkori fejedelmi székhely felé kellett volna egyenesen indulnia, de útközben, Veszprém alatt megállott és azt vette ostrom alá. Itt tartózkodott ugyanis Vajk-István anyja: Beleknegina. Talán azzal is kecsegtette magát Koppány, hogy ha e hatalomravágyó asszonyt nőül veheti, még több, látszólagos joga lesz a fejedelemséghez.

Természetesen Vajk-István is mindent megtett a maga, családjá főleg pedig szeretett vallása megmentésére. A Duna balpartján lakó Tarján törzsökbeliék, a Rába mentén lakó Kér törzsökbeliék már egészen keresztények lévén, hívek maradtak hozzá s minden erejükkel segítették őt. Késő századokig fennmaradt annak emléke, hogy a Garam völgyében honos Hontpázmány nemzetség akkori tagjai mindjárt hozzásiettek Esztergomba.

Ezenkívül Vajk-István a maga veszedelmes helyzetében sógorától, Henrik bajor hercegtől is segítséget kért és hogy a küldendő német sereggel egyesüljön, Győrbe ment. Sógora csakugyan elküldötte seregét Vecilin nevű gróf vezetése alatt. Mivel a Vecilin (Vecel) név akkoriban a németeknél nagyon sűrűn használatos volt, most már nem lehet meghatározni, e Vecilin azzal volt-e azonos, a ki 991—999-ben a mai Chemnic környékét igazgatta, vagy azzal, a ki később 1016 táján istriai gróf vala.³

Egyesülvén a magyar és német sereg. Vajk-István Győrből egyenesen délkelet felé, a mai Győr Szentmárton, Zircz felé indult. Útközben arról értesülvén, hogy valamikor Szent-Márton, a kegyes szivű vitéz, a mai Pannonhalma hegyen szokott imádkozni, ő is elment oda imádkozni s megfogadta, hogy, ha Isten őt győzelemre segíti, e helyen monostoros egyházat épít Isten dicsőségére. Így lélekben megerősödve, bátran keresztül tört a bakonyi erdőségen és Iutasnál, a Séd-patak völgyében Koppány seregének éppen hátába került.

Koppány, bár az ő serege hadimódjának a hegyes vidék nem kedvezett, szembeszállott vele. Azonban Vajk-Istvának nem csupán életükért, hanem vallásukért is lángoló hévvel küzdő vitézei csakhamar legyőzték és szétverték Koppány seregét. Magát Koppányt — a hagyomány szerint — Vecilin saját kezével ölte meg.

A szétszórt sereg maradványai, valamint a Megyer és Kurt-Gyarmat törzsökök otthon maradt tagjai megadták magukat, csupán a kházir-koóroknak Somogy megye erdős részén tanyázó-része kísértett meg további ellenállást. Ezeket is legyőzték és Vajk-István őket büntetésből az építendő pannonhalmi monostor rabjaivá (azaz szolgálivá) tette.

Koppány testét az akkori kegyetlen szokás szerint felnégyelték és elrettentő például az egyik negyedét mindjárt ott Veszprémbe kitűzték a vár falára. A második negyedét Győrbe, a harmadikat Esztergomba, a negyediket pedig Érd-re küldötték hasonló célból. (Érdből később a tudákos másolók Erdélyt faragtak.)⁴

A nagy és teljes győzelem végleg megerősítette Vajk-István hatalmát. Senki se mert többé a keresztény vallás terjesztése elé akadályokat gördíteni, senki se merte többé Vajk-István fejedelmi jogait kétségbe vonni. Nemcsak megbüntethette az engedetleneket, hanem ineg is jutalmazhatta és megjutalmazta az ő mellette küzdőket. Bár csak homályosan, de tudjuk, hogy Vecilin-nek a Rába felső völgyében Németország felé nagy birtokokat adott s a Hontpázmányok ősei is sok olyan szolgát kaptak tőle, a melyekkel az Ipoly völgyében egész sor falut alapíthattak.⁵

De Vajk-István a magyar nemzet egységének és kereszténységének megerősítése végett még többre, nagyobbra akarta a fejedelmi hatalmat emelni. Azt akarta, hogy e méltósághoz nem csupán az emberek ingadozó kegye, hanem az Isten áldása is fűződjék. Olyan külső jelet is óhajtott, a mely őt már messziről Jézus Krisztus hívének, a keresztény vallás védőjének mutassa.

Az isteni gondviselés éppen akkor hazánkban vezérelt olyan férfiút, a ki Vajk-István ezen óhajtasának megvalósítására alkalmas volt. Aserik (Ascherich) vagy a mai magyarsággal Ecser apát volt ez.

E derék férfiú eredetileg Vajk-István megkeresztelőjének és keresztatyjának: Szent-Adalbertnek volt udvari papja. Követte őt 993. május havában Rómába és püspökével együtt belépett a Szent Elek és Bonifác-monostorba. Itt szívta magába a lángoló buzgalmat a pogányok megtérítésére s azért 996-ban szívesen követte püspökét, midőn az a pogány poroszok országa felé

indult. Utközben azonban püspöke rendeletére megállott Lengyelországban s ott Posentól nyugatra, a Warte folyóba ömlő Obra patak mellett Meszericz-en (Meseritz) új monostort alapított hitterjesztők kiképzése végett. Püspökének vértanúsága után (+ 997. ápril. 23) nem látván módot a sikeres működésre, másrészt hallván Vajk-István győzelmét, 999-ben hazánkba jött szerzeteseivel együtt és felajánlotta szolgálatait Vajk-Istvánnak. Ez örömmel fogadta őt és társait és Baranya megyébe, a kereszténységtől ugyancsak húzódozó, de magyarul már beszélő és a magyarokkal már egybevegyült kházir-kóórok közé küldte azok tanítására és megszelidítésére. Vasashegy (Mecsek) tövében, a későbbi Pécsváradon szemelt ki számukra biztos helyet, de egyik Bonifác nevű társuk mégis majd nem vértanúvá lett, mert a Dráva mentén hirdetvén Jézus tanításait, a régi szokásokhoz ragaszkodók, úgy megverték és megsebezték, hogy alig bírt sebeiből felgyógyulni.

Aserik két évi ott tartózkodása alatt megismerte Rómát, ismerte egyrészt a római pápa jogait, óriási, erkölcsi tekintélyét, másrészt nagyrabecsülte Vajk-István buzgalmát a keresztény vallás terjesztésében s azért vállalkozott a pápához való követésre, vállalkozott Vajk-Istvánnak addig talán szokatlan, de helyes kérelmének előterjesztésére.

E követtségjárás eredménye lőn a magyar, szent korona küldése!

„A keresztény nemzeteknek a középkor első feléből ránk maradt koronái között alig található egy is, amely akár történeti, akár művészeti tekintetben oly érdekes volna, mint Szent-Istvánnak a budai várban őrizett koronája,” írta már 1857-ben Bock Ferencz, a híres műtörténetíró.

Azóta is mindazok, akik a középkori zománcművek ismeretetésével foglalkoztak, külföldi és hazai tudósok egyaránt, első helyre teszik a magyar szent koronát már csak azért is, mert mindkét részének kora biztosan megállapítható.

De nem csupán viszontagságos multja, nem csupán műtörténeti becsé páratlan a magyar szent koronának! Páratlan mindjárt elküldése is! Oly rendkívüli, oly ritkán találkozó körülmények közt történt ez, hogy lehetetlen benne az isteni Gondviselés intézőkezét föl nem ismerni! A szent korona küldésében sokkal különb a valóság, mint aminőt később 150 év múlva egy

székesfejérvári kanonok csak úgy jámbor ábrándozással kigondolt és Szent-István életíratába beleszólt!

Nagy szerencse mindjárt az, hogy Szent-István koronájának eredetét teljesen egykoru, szavahihető és érdektelen történetíró, Thietmár, merseburgi püspök jegyezte föl. Mert bármennyire igaz is a székesfejérvári kanonok 1150 táján írt elbeszélésének magva, az t. i., hogy Szent-István a koronát a római pápától kapta, mégis, midőn Szent-István életíratainak összehasonlítása után kitűnt ez elbeszélés tömérdek tévedése, a komoly történetírók a tévedésekkel együtt az elbeszélés magvát is a mesék országába utasították volna, ha nem maradt volna reánk Thietmár világos, el nem csavarható tudósítása! Még így is akadt könnyelmű történetíró (igaz, hogy nem magyar vérből származó), aki megereszti a mérges gyanu fullánkját, hogy a magyar szent korona talánnem is II. Szilveszter pápától való, ámbár maga is beismeri, hogy Thietmár szavait másra érteni bajos.

Thietmár előadván III. Ottó császár utolsó éveit, följegyezi még ezen, kortársai előtt általában ismert eseményt:

„Az említett császár kedvéért és az ő biztatására a bajorherceg Henrik, sógora, az országában székesegyházakat alapító Waic, koronát és királyi fölavatást (benedictio) nyert“ „praedicti imperatoris gratia et hortatu gener Henrici, ducis Bawariorum, Waic, in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.“

E szavak minden elfogulatlan olvasó előtt világosak. Szent-István nem III. Ottó császártól kapta a koronát, mert ő csak közbenjárt annak megadása végett! S ha Szent-István koronát készíttethetett volna maga is, vagy kaphatott volna mástól is, a koronázáshoz szükséges áldást (benedictio), vagyis azt, hogy őt egyházi szertartás szerint királylyá kenjék, III. Ottó közbenjárására mástól, mint a pápától nem nyerhetett.

Csakhogy ez látszólag II. Szilveszter egész politikai multjával ellenkezik. Tudjuk, hogy őt indulata a rheimsi érsekségért folytatott harcban elragadta s az apostoliszék felsőségét több tekintetben megtámadta. Tudjuk, hogy tanítványát, III. Ottót éppen a római császár korlátlan hatalmának visszaállítására irányította s úgy viselte magát, mintha nem is tudná, hogy az egyház, mint lelki hatalom, több tekintetben felsőbb az államnál. Biztos az is, hogy midőn pápává lett, nem fordult el rögtön

régi meggyőződésétől, hanem a római, korlátlan császárság barátja maradt. Azért vette föl a II. Szilveszter nevet is, mert amint I. Szilveszter Konstantin császárral, úgy akarta ő III. Ottóval, tanítványával egyetértésben, őt támogatva kormányozni az egyházat.

Hogyan adhatott mégis ilyen pápa a római császártól független királynak koronát?

Még feltűnőbb a magyar szent korona küldésében III. Ottó császár közbenjárása!

III. Ottó anyja görög császárléány volt. Benne mind a nyugati, mind a keleti császárok vére csörgedezett. Atyját kiskorában elvesztette, de anyja belenevelte a császári gőgöt s mikor nagykorú (16 éves) lett, elhatározta, hogy helyreállítja a régi római birodalmat és Rómát teszi székhelyévé és az egész világ fejévé. Ő adott két pápát a katolikus egyháznak és szinte megdöbbenő az a fenhéjázás, amely 1001 januárban kiállított levelében megnyilatkozik. Megfeddi ebben az előző római pápákat, semmibe veszi a frank császárokat s egyedül magát tartja jogosultnak arra, hogy a római pápaságnak adományokat tegyen. Minőnek képzelte ő a többi fejedelmek állását a római császárral szemben, megmutatta Lengyelország akkori fővárosában, Gneznában (Gnesen) az 1000. évben tett látogatásakor, 999. végén elindulva, magával vitte a római kardinálisok és szenátorok egy részét is. 1000 március hó elején Gneznába érkezve, meglátogatta Szent Adalbert sírját s kihirdette a már előre elhatározott egyházi alapításokat (a gneznai érsekséget s három püspökséget) de Chrabry Bogyoszló lengyel fejedelmet nem koronázta meg, hanem kinevezte őt „a római császár testvérének és segítőtársának, a római nép barátjának és szövetségesének.”

III Ottónak 996—1001 közti magaviselete is érthetlenné teszi, hogyan buzdíthatta ő maga a pápát arra: adjon a római császártól független magyar királynak koronát.

Kellett tehát valami szörnyű, lesújtó, váratlan eseménynek közbejőnnie, olyannak, amely mind a pápa, mind a császár gondolkodását, addigi álláspontját megváltoztatta.

Lássuk csak II. Szilveszter és III. Ottó sorsát az 1000. és 1001. esztendőben!

III. Ottó Gneznából elment Aachenbe megtekinteni Nagy Károly sírját. Innen 1000. május vége felé indult Róma felé.

Május 31-én volt Triburban, június 20-án Churban, július 10-én Páviában. Innen azután Parma felé indult, de nagyon lassan haladt, mert csak október elején ért Rómába s október 7-én keltezi ott első, ránk maradt levelét.

A rómaiak természetesen nagy diadallal, örömmel fogadták! Ő pedig berendezkedett. Elhelyezte a Gneznából hozott Szent-Adalbert ereklyéket a Tevere szigetén tőle építtetett új egyházban, attól nem messzire az Aventin hegyen épült palotájához monostort csatolt s beleíratta híres levelébe: „Rómát a világ fejének nyilvánítjuk, a római egyházat az összes egyházak anyjának valljuk.“ 1001. január havában Tivoli ellen vonult s a rómaiak kedvéért ennek lakosait megbüntette, de mégsem anynyira, hogy ezzel a mérges, állhatatlan népnek kedvét nyerhette volna.

Sőt ellenkezőleg 1001. február közepén egyszerre váratlanul fegyvert ragadott a dédelgetett római nép, körülfogta a császári palotát és a fiatal 20 éves császárt a pápával együtt halálra kereste. Alig bírt a kath. világ két főembere a Tevere másik partjára az Angyalvárba menekülni! Itt még egyszer megpróbálta az ifju császár a hűtlen s hozzá valóban hálátlan lázadókat visszahódítani, de nem fegyverrel, hanem szóval. Szívének minden keserűségét beleöntötte hozzájuk intézett beszédébe, de az csak annyit ért, mint a bőszyűlt bikának egy légy-csipés.

III. Ottó és II. Szilveszter 1001. február közepén ábrándjaik egéből lehullva, lelkükben mély keserűséggel menekültek Rómából s egyelőre Ravennába költöztek. A császárnak itt is palotája volt és egészen biztos, hogy 1001. március 25-től máj. 12-ig itt tartózkodott, sőt azontúl is, bár elutazgatott ide-oda, itt volt állandó lakása 1001. szeptember végéig.

Ravennában III. Ottó és II. Szilveszter egészen más társaságba, más lelki hatások alá kerültek. Ravenna közelében Pereumban ott tartózkodott az akkoriban leghíresebb remete, Szent Romuald (magyarosan Romád) s az ifju, oly keservesen csalódott császár gyakran keresett nála vigasztalást. Hallván továbbá a pápa és császár szerencsétlenségét, mások is siettek ide segítségükre. 1001. április 4-én pl. a császár a pomposai monostor ügyében a ravenna-classisi monostorban törvényszéket tartott s ott jelen voltak II. Szilveszter pápa, a comoi, ve-

ronai, vercelli püspökök, Odilo a híres cluny-i apát, akivel szent István királyunk később is összeköttetésben állott. Querfurti Bruno, másnéven Remete Bonifác, aki két év múlva már hazánkba jött és a rejtélyes „Anasztáz, a tót vidéken levő szent Mária monostor apátja.“

Nagyon természetes tehát, hogy ilyen férfiak beszédére és bizonyítékaira III. Ottó letett világalomra való törekvéséről s a keresztény vallás kiterjesztését mindennél előbbre tette.

Az 1001. év április és május havában tehát már teljesen eltűntek mindazon akadályok, melyek egy évvel előbb Szent István kérésének teljesítését lehetetlenné tették volna. II Szilveszter nem köthette magát többé a császár világbirodalmához, sőt örülnie kellett, hogy egy új nemzetet a kath. nemzetek közé fölvehet. III. Ottó pedig akkor csak a lelkek üdvösségével törődött s így nem csoda, ha maga biztatta a pápát, hogy adja meg Szent Istvánnak azt, amit egy évvel előbb maga Chrabry Bogyoszlónak megtagadott: a királyi koronát.

Az, hogy a magyar szent korona oda ajándékozása 1001. május hó körül Ravennában történt, sok dolgot megmagyaráz, ami eddig művészettörténeti szempontból megmagyarázhatatlannak vagy legalább is nehezen érthetőnek látszott.

A művészeti történetírók, kivált azok, akik a zománcképek készítésének multjával foglalkoztak, egyáltalában hirdetik, hogy a magyar szent korona felső részének képei is bizanci minták után készültek. Sőt Labarte nevű híres francia tudós még azt a véleményt is megköckéztatta, hogy az összes képek Bizancban készültek és a latin fölíratok csak később vésettek rájuk. Természetes ez valótlan és lehetetlen, mert hiszen a latin fölíratok nem is vésettek, hanem ugyanazon zománcból készültek, mint a képek, de azért Labarte tévedése elárulja e képek hasonlóságát a bizanci zománccal készült képekkel.

El kell tehát fogadnunk: a magyar szent korona felső részének képei is a bizanci művészet hatása alatt készültek.

De hol volt nagyobb a bizanci művészet hatása, mint Ravennában? Vagy nem itt lakott-e 755-ig a görög császár exarchája? nem itt látható-e ma is a bizanci építésmód egyik legjelesebb műve a San Vitale templomban? A magyar szent koronán levő Szent Péter kép feje mellett látható bárányokról már Ipolyi megjegyezte, hogy azok a ravennaclassis-i Szent

Apollinár templomnak VIII—IX. századbeli mozaik-tábláin is előkerülnek s ha ezek nyomán elindulunk, bizonyára még több hasonlóságot is fogunk találni.

A rendes székhelyről Rómából való számkivetés, a ravennai ideiglenes állapot magyarázza meg azt is, hogy Szent-István koronáján világi uralkodást mutató jelvény alig van. Nem volt idő arra, nem volt mód benne, hogy új, művészi és királyi jelekkel ékített koronát készítsenek. Azért kellett tehát valamelyik ereklyetartóról egy, Krisztust apostolai közt ábrázoló zománcos képsorozatot külön, arany abroncsra tenni és így kész lett, ami Szent-Istvánt a keresztény hit terjesztéséért különben is méltán megillette, a szentképes korona, a magyar nemzet drága kincse.

A szent korona küldésekor kellett egyuttal szerveznie a római pápának a magyar katolikus egyház főhivatalait. Szent-István kérésére tehát megengedte, hogy Esztergomban érsekség, Győrött, Veszprémben és Egerben püspökségek alapíttassanak. Kinevezte első esztergomi érsekül, „a magyarok érseke“ „archiepiscopus Ungarorum“ ranggal Anasztáz volt brevnovi, utóbb zobori apátot, a papi tudományokban akkor legjártasabbat és legérdemesebbet és elküldé neki az érsekség külső jelét az érseki palástot.⁶

Mivel azonban Anasztáznak előbb magát fel kellett szenteltetnie vagy Regensburg-ban vagy Salzburgban, azután pedig itthon püspöktársait is fel kell avatnia a püspöki méltóságra, nem lehetett a koronázást rögtön a követség visszaérkezésekor megtartani. Még ha meg is érkezett a követség 1001 május végén, az említett utazással és előkészülettel bizonyára eltelt legalább két hónap és így a koronázást nem lehetett megtartani előbb, mint 1001 aug. 17-én, a Nagy-Boldogasszony ünnepét követő vasárnapon.⁷

1001 aug. 17-ike volt tehát az a nevezetes nap, amidőn Vajk-István fejét az esztergomi érsek szentelt olajjal megkenste és a pápától küldött, akkor még koszorú alakú koronát fejére tévén, őt királylyá avatta. Ettől kezdve a magyar nemzet feje már a fején hordott Krisztus képével is azt mutatta, hogy ő a keresztény vallás híve és pártfogója.

Ilyen méltóságot pogány férfiú már el nem nyerhetett. A nemzet feje ezentúl már csak keresztény lehetett s Istentől is nyervén hatalmat a kormányzásra, azt tőle ember el nem vehette!

III. FEJEZET.

Szent István küzdelmei országa és nemzete egységéért 1001–1038.

Az új királyra azonban nehéz gondok vártak! Nemsokára vissza kellett neki adnia azt a segítséget, a melyet sógora közbenjárására neki a németbirodalom mind Koppány támadásának leverésekor, mind a korona megszerzésekor nyújtott.

1002 jan. 24-én meghalt III. Ottó császár, lent Itáliában, Viterbo közelében⁸ s már holttestét is nagynehezen birták Aachenbe szállítani. Nem lévén fia, jogosan unokatestvére II. (Szent) Henrik követte őt a trónon, de mind Itáliában mind Németországban hatalmas ellenfelei támadtak. Németországban Hezelo (Heinrich, Eczel) frank határgróf állott az elégedetlenek élére s hozzácsatlakozott Babenberg Erneszt a későbbi svábherczeg, sőt II. Henriknek saját öccse Bruno is.⁹

Hezelo tartományát nagyon kis köz választotta el a lengyelek akkori, vitéz és épen azért Chrabry-Boleszlav magyarosan Harabor Bogyoszló nevű fejedelmének országától, mert hisz ennek hatalma akkor még az Elbá-ig terjedt, sőt csakhamar az a Mulde-ig és Elsterig nyúlt. Hezelo tehát Bogyoszló segedelmét is kérte s vele szövetekezett. Ezzel felbátorítva Harabor Bogyoszló még magasabbra tört és felhasználva a cseh herczegek egymásközt való veszekedését 1003-ban Csehországot elfoglalta. Csehországgal együtt kezébe kerítette Felső-Morvaországot, sőt onnan még lejjebb nyomulva elért a Dunáig is és Dévény vagy Pozsony várát hatalmába ejtette.¹⁰

Harabor Bogyoszló ekként nyíltan ellenségkép lépett fel nemcsak II. Henrik, hanem Szent-István ellen is. Hogy pedig Szent-Istvánt megakadályozza a Csehország ellen való hadakozásban, nagy ígéretekkel szövetségesévé tette unokabátyját, a Magyarországon nagy urrá lett Prokujt.

E Prokuj úr testvére volt Beleknegina—Adelhaidnak, Szent István anyjának és még Gyécse fejedelem idejében, a midőn

Beleknegina úgyszólván az egész országot kezében tartotta, helyettes fővezérré vagyis mint az akkori magyarok mondták gyulá-vá lett. Némelyik külföldi író épen azért hivataláról egyszerűen Gyulá-nak írja őt. Mivel 990—96 táján még mindig a besenyők voltak a magyar nemzetnek legfélelmesebb ellenségei, a gyulának a Tiszántúl kellett laknia s a délkeleten tanyázó besenyőknek betöréseit kellett megakadályoznia.

Szent-István átvevén a hatalmat 997-ben, természetesen már anyja kedvéért se háborgatta Prokujt, az ő anyai nagybátyját, hivatalában. De, 1003-ban hírét vevén Bogyoszló követ küldésének, mindjárt összegyűjté seregét, átkelt a Tiszán és Prokujt ütközetre kényszeríté. Serege oly vitézül és ügyesen harczolt, hogy nem csupán fényes győzelmet aratott, hanem még magát Prokujt is nejével és két fiával együtt elfogta.¹¹

E fényes győzelem híre gyorsan elterjedt a külföldön is s II. Henrik híveinek nagy megkönnyebbülést szerzett. Mivel pedig Szent-István e győzelmet is arra használta fel, hogy a keresztény hittenjesztést a Tiszántúl is állandóvá és hatásossá tegye, még Franciaországban is „a legfőbb király új és dicsőséges fogadott fiának“ magasztalták őt.¹²

Ugyanez időtájt nyugat felől II. Henrik is megtámadta ellenfeleit. Babenberg Ernesztet legyőzte, Hezelot és Brunot arra kényszerítette, hogy Harabor Bogyoszlóhoz Csehországba meneküljenek. Bruno azonban a számkivetésben csakhamar megbánta, hogy bátyja ellen támadott és ürügyet keresvén, a lengyel fejedelem udvarából Magyarországra futott, hogy néniének, Gizella királynénak pártfogását és közbenjárását kikérje. Gizella szive természetesen megindult ifjú, meggondolatlan öccse baján s rábírta férjét, hogy követeket küldjön II. Henrik sógorához s azok útján bocsánatot kérjen Brunó számára. 1004 márc. 21-én Szent-István követei már Ágostában, (Augsburgban) voltak s az Itália felé tartó III. Henrik német királytól csakugyan kegyelmet eszközöltek ki öccse, Bruno számára.

Közben Harabor Bogyoszló elfelejtve, hogy ő is, atyja is thüségeskütt tettek a német királynak, már arról álmodozott, hogy Szent-István példájára ő is független király lesz. El is küldötte e végből követeit Rómába az új pápához, de II. Henrik elzáratván és őriztetvén az Alpések átjáróit, a követeket megakadályozta céljuk elérésében.¹³ Azután pedig II. Henrik itáliai

ellenfeleit 1004 májusban legyőzvén, gyorsan visszafordult. Megérkezvén Németországba, úgy tett, mintha a mai Drezda környékén akarna az akkori Lengyelországba törni. De 1004. aug. húsderecán Merseburgból hirtelen délre kanyarodott és az Érc-hegységen áthatolva, Csehországba tört. Erre Harabor Bogyoszló hívei elhagyták és ő kénytelen volt Prágát gyorsan elhagyni. Csehország megint a németek hatalmába került. Másrészt azonban Harabor Bogyoszló Sziléziát oly erősen védelmezte, hogy 1005-ben II. Henrik kénytelen volt vele békét kötni. E békekötés alkalmával nem csupán Szilézia, hanem Felső-Morvaország is és ezzel együtt a Dunamentén fekvő, Magyarországtól elfoglalt vár is Harabor Bogyoszló kezén maradt.¹⁴

Nevelte Szent-Istvánnak e fölött érzett bosszúságát az, hogy Prokuj 1009-ben elszökött fogságából és Harabor Bogyoszlóhoz futott. Ez szívesen fogadta és a magyaroktól elfoglalt dunamelléki vár őrizetét bízta rá, tudván, hogy Prokuj az előzmények után Szent-Istvánnal ki nem békülhet.

De Szent István oly téren, ahová a közönséges lelkek nem emelkednek fel, újra diadalt aratott Prokuj felett. Nem csupán megbocsátott Prokujnak, hanem, mivel ennek nem volt pénze arra, hogy fogságban maradt nejét kiváltsa, utána küldötte nejét akkoriban hallatlan lovagiassággal, ingyen.

Ezt megjutalmazta az Isten azzal, hogy 1015-ben, midőn a harmadik, lengyel háború kitört, Szent-István oly gyorsan és oly ügyesen lepte meg a lengyelektől megszállt várat, hogy azt bevette s a lengyeleket a magyar területről elűzte.¹⁵ Az 1018. január 30-án kötött bautzeni békében¹⁶ Harabor Bogyoszló lemondott a magyar területről s állandó barátságra lépett Szent-Istvánnal, mint különben is másodunokaöccsével. Szent István viszont megengedte Bogyoszlónak, hogy készülöben levő, nagy, orosz hadjáratához Magyarországon vitézeket toborozhasson. S valóban 1018 őszén Harabor Bogyoszló seregében 500 magyar lovas is indult Kiew, az oroszok akkori fővárosa elfoglalására.¹⁷

Ez előzmények után Szent-István természetesen ügykezett országának ezen határvonalát biztosítani, a Vág mentén épített várakkal és határőrökként odatelepített népekkel. Ezek közül az erdővidéket szerető székelyek tűntek ki, a kiket Heves megyéből a későbbi Nagyszombat és Pöstyén vidékére telepített, sőt részben Mosony megye nyugati részén is elhelyezett.

. Még nagyobb gondja és küzdelme volt Szent-Istvánnak országa keleti határainak védelmében!

Prokuj támadása intőjel volt Szent-Istvánnak, hogy ne nevezzen ki új gyulát, hanem maga vegye kezébe már csak a kereszténység hathatósabb terjesztése végett is a tiszántúli részek kormányzását. Ez pedig nagy feladat volt, mert a későbbi Moldovában és Havaselyen lakó besenyők sehogyse akartak leszokni a háboruskodásról. Hiába voltak a magas hegyek, a lakatlan ország választó-közk, a ledöntött fákból készített gyepek (kerítések), gyors és koplaláshoz szokott lovaikra ülve csak áttörték őket minden akadályon és elrabolták a lakott vidéket emberestül, barmostul együtt.

Mégis annak hire, hogy Szent-István most már közvetlenül érintkezik a besenyőkkel, újra hazánkba hozta az ő egyik, nevezetes, lángoló buzgalmú kortársát: Querfurti Szent-Brunot. E nagytehetségű férfiút annyira meghatotta Szent Adalbert élete és halála, hogy mindenáron annak példáját akarta követni s Európa keleti pogányait akarta megtéríteni. Már 999-ben Pereumban Szent-Romuald mellett tanulta a tökéletes keresztény életet s azután elment Rómába s ott a pápától felhatalmazást kért és kapott a pogányok térítésére, esetleg püspökségek alapítására és püspökök felszentelésére.

Ezt elnyervén, 1003-ban Regensburgba utazott, hogy ott magát felszenteltesse és a poroszokhoz menjen Szent-Adalbert térítői művét folytatni. De közbejött akadályok miatt szándékát akkor nem valósíthatta meg. Másrészt pedig hallván, mekkora szükség van Magyarországon a hithirdetőkre, főleg az akkor „fekete ongur-ok“-nak hívott kházir-koór-ok között, Regensburgban hajóra ült, lehajózott Esztergomba s onnan elutazott a későbbi Baranya és Valkó megyék területére. Itt hogy hathatósabban hirdethesse Krisztus tanítását, meg kellett neki tanulnia legalább egy kissé a keleti (uguz) török nyelvet. Ő nem dicsekszik vele, de a későbbiek úgy tudták, hogy ezek őt az evangélium hirdetése közben megsebesítették, de sebéből ki gyógyult. Hallván azonban, II. Henriknek Csehországban aratott nagy győzelmét Harabor Bogyoszló felett, 1004 őszén Merseburgba ment II. Henrikhez s itt a jelenlévő püspökök őt csakhogyan felszentelték. Tovább is húzódván azonban a német-lengyel háború, visszatért Magyarországra, illetőleg Szent-István

udvarába. Itt töltött több mint egy esztendő folyamatosan sürgetvén a királyt, hogy őt a besenyőkhöz küldje. De Szent-István mindig előbbre valónak tartotta a kereszténység megerősítését saját országában, mint a távoli nemzetekkel való kísérletezést, azért nem nyújtott neki ehhez segítséget. Megunván Querfurti Szent-Bruno a hiábavaló sürgetést, az oroszok nagyfejedelméhez Wladimirhez vagy mint a régi magyarok mondták, Lado-mérhez utazott. Ennek segítségével csakugyan eljutott a besenyőkhöz, egyrészüket megtérítette s ezek részére püspököt szentelt. Ezután Harabor Bogyoszlóhoz ment. Ez hozzásegítette őt, hogy a poroszokhoz eljusson, de ezek már 1009 febr. 9-én Szent-Adalbert sorsára juttatták őt.¹⁸

Querfurti Szent Bruno abbéli kísérlete tehát, hogy a besenyőket keresztényekké és így a magyarok barátjává tegye, nem sikerült. De másrészt a besenyőket attól, hogy egész erejükkel a magyarok ellen forduljanak, visszatartotta részint az oroszoktól való félelem, részint az az ökdöklő háború, amely a Balkán-félszigeten 996 óta szakadatlanul volt 1018-ig. II. Bazil kelet-római császár élete céljául tűzte ki, hogy a bolgár-törököket kiírta és országukat a kelet-római birodalomhoz csatolja. Az 1000 évben sikerült is neki Alsó-Mocsia keleti felét (Várna, Szilisztria, Tirnava környékét), 1002-ben pedig Bodon-Widdint és vidékét elfoglalnia. Ez tehát a magyarokhoz legközelebb lakó besenyő-törzsöknek az Alsó-Gyulá-nak figyelmét teljesen lekötötte.¹⁹

A háború tovább volt 1002 után is, de a kelet-rómaiak tovább haladását nagyon akadályozták egyes tőlük bojároknak hívott bolgár-török főurak, mert ezek alattvalóikkal erős várakat, áttörhetetlen gyepűket készítettek s magukat függetlenítvén, makacsul védelmezték a nekik jutott részeket.

1014-ben végre sikerült a kelet-római, illetőleg akkor már inkább görög hadseregnek a Belaszicza hegység mellett döntő győzelmet aratnia s a bolgár-török bojárokat vagy megadásra vagy menekülésre kényszerítenie.²⁰ Ekkor történt, hogy egy ilyen bolgár-török főúr kikiáltotta magát kajánnak és híveivel, szláv alattvalóival együtt a mai Kladova-Szörénytornya tájékán átkelt a Dunán. Itt se mert a besenyők közelében megmaradni, hanem felhúzódott a hegyek mentén Erdélynek északi részébe a Kis- és Nagy-Szamos folyók völgyeibe s itt akart magának mind a görögöktől, mind a besenyőktől távol új országot alapítani.

Szent-István eleintén türte ezt, mert mint fent láttuk, neki akkor az ország nyugati határának helyreállítása végett a német-lengyel háború eseményeit kellett figyelemmel kísérnie. De amint ott minden rendbejött, a bolgár-kaján ellen fordult, mert attól lehetett tartani, hogy Erdély északi része rablófészekké válik. Nagy feladat volt azonban a túlnyomó részben lovasokból álló magyar hadseregnek e hegyes vidék elfoglalása, mert Erdélynek ezen része abban az időben a Sebes-Körös völgyén megközelíthetetlen volt, a révi szoros és az erdők annyira elzárták azt. A Szamosvölgye is Tihónál nagyon összeszorul és a támadást nagyon nehezé teszi.

Sok, veritékes hadjáratba, számos erdei bűvőhely felferésébe került tehát, míg Szent-Istvánnak sikerült a természettől annyira védett helyeken bújkáló bolgár-törököket levernie s a velük jött szlávokat meghódítani. A nagy, életre-halálra szóló harcban a kaján elesett és kincsei Szent-István birtokába kerültek. Mivel pedig a kaján a Balkán félszigetről menekült ide, kincsei közt sok görögöktől kapott vagy rabolt ötvösmű, aranydísz és pénz található volt.

Szent-István annyira érezte, hogy e győzelmét fensőbb segítségnek köszönhetette, hogy az így nyert kincseket nem merte a maga hasznára vagy pedig családjának ékítésére fordítani, hanem abból ősenek, Árpádnak nyaralóhelye közelében, a Novaj hegytől délnyugatra a maga korában nagyszerű és díszes egyházat rakatott a leghatalmasabb mennyei pártfogó, a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Ennek védelmére az egykoron ott állott, de rombadült római város köveiből körülötte várfalakat építtetett s azért e helyet a magyarok a várfalak fehérvöveiről Fejérvárnak, később az ott tartott királyi ítélőszékekről Székesfehérvárnak, latinul Alba-regalisnak nevezték el.²¹

Erdély északi részét azonban csak úgy lehetett megőrizni, ha azt be is népesítik. A bolgár-kajántól odahozott szlávok, kivált a nagy hadviselés és vérengzések után épen nem voltak elegendők erre, de meg nem is lehetett bennük bízni. Telepített tehát oda Szent-István magyar vitézeket és határőröket, de ezeken kívül szívesen engedett oda nyugatról jövő s a keresztény vallásban már rég megerősödött vallón-olaszokat is.

A mai Belgium déli és Franciaország északkeleti része ugyanis már ez időtájt nagyon népes volt s a föld terméketlen-

ségén kívül sokszor természeti csapások is sanyargatták e részek lakosait, úgy, hogy, például 1006-ban nagy éhség dühöngött ott. Természetesen a lakosok ezek miatt másfelé kerestek megélhetést és így megindult a kivándorlás Európa kevésbé népes, keleti részeibe. E kivándorlókat hivatalosan latinoknak, közönségesen pedig a tőlük beszélt új-latin vagy ó francia nyelvről vallonoknak, a szlávok vlasi-knak, a magyarok előbb ulaszi-knak, azután olaszoknak hívták. Hogy a talián-olaszoktól megkülönböztessük, legcélszerűbb vallon-olaszok-nak nevezni őket.

E vallon-olaszok hallván papjaiktól, hogy már jámbor keresztény király uralkodik Magyarországon s hogy Szent-István mily szívesen fogadja a földművelésben és mesterségekben jártas embereket, eljöttek Magyarországra is és itt valóban szíves fogadtatásra találtak. Mivel az akkori világ-kereskedelem főleg a Duna mentén haladt, ők is Regensburgnál elérvén a Dunát, ezen először is Győr és Esztergom városokba hajóztak s itt telepedtek le. Utánok jövő társaik azután tovább terjedtek a Duna mentén Buda (a mai Ó-Buda, az ő nyelvükön Szikambria) Szekszárd és Pécs felé. Majd mások keleti irányban eljutottak Eger, Tasnád és Bihar vidékére, mindenütt keresvén olyan kisebb, lankásabb hegyeket, a melyek bortermelésre, az ő kedves foglalkozásukra alkalmasak voltak.

Egy ilyen vallon-olasz csoportot telepített meg Szent-István Erdély északi részén is a bolgár-kajántól elfoglalt Szamosvölgyben s ezek közt lévén sok kőműves mester is, ezekkel a régóta elhagyott és megsemmisült római táborok és városok romjaiból Désen, Szamosujvár mellett és Kolozsvárt kicsiny, de lovas sergnek megvihatatlan kővárakat építtetett az új ország védelmére. Ezek egyikét épen a vallon-olaszok nevezték el a maguk nyelvén Klus-nak, azért, mert a klusá-k azaz a határt elzáró (cludere) gyepük mellett állott.²²

Szükség is volt itt a várakra, gyepükre, mert a besenyők nem jó néven vették, hogy így kőborlásaikban kisebb területre szorultak. Szent-István annyira aggódott ezen új telepítés során, hogy még pihenője alkalmával is azok védelmén tépelődött. 1030. táján történt, hogy egyik vadászatán déli álmában is a besenyők ellen beszélt. Felserkenvén álmából, gyors híradást küldött az erdélyi hadnagysághoz, figyelmeztetvén őket, hogy támadás készül ellenük. S valóban a besenyők egyik csapata

keresztül vágatott a lakatlan országválasztóközön, áttört a gyepükön is és az egyik vár alá érkezett. De a magyarok készen várták őket és hirtelen rájuk csaptak, úgy, hogy a rabláshoz készülő besenyők sok halott és fogoly hátrahagyásával kénytelenek voltak menekülni.²³

A besenyők és bolgár-törökök ellen folytatott védelmi háborúi késztették Szent-Istvánt arra, hogy némely helyeken a keletrómaiakat is támogassa. Erről csak annyit tudunk, hogy a Szermon nevű bolgár-kajántól elfoglalva tartott és az akkoriaktól néha egyszerűen császárvárosnak hívott Szirmium (Szerem, később Száva-Szentdemeter, ma Mitrovicz) város meghódításában seregével együtt ő is részt vett. Szirmiumot (Szeremet) azért hívták az akkoriak néha császárvárosnak, mert még mindig élt a város környéken annak tudata, hogy valamikor Probus és Konstancius római császárok hosszú ideig itt tartották székhelyüket.²⁴

Mikor ekként Szent-István a keletrómaiakat, illetőleg a konstantinápolyi görögöket segítette s kivált 1018 óta, midőn a görög Nándor-fejérvárt elfoglalták, velük egészen szomszédos lett, nem gondolta, hogy a görög szomszédság reá még káros is lehet. Azonban 1025-ben meghalt II. Bazil császár s testvére nem átallott volna Szent-István rovására is terjeszkedni. Észre vette ezt a Maros mentén lakó egyik főúr és felhasználta, hogy Szent-Istvántól elszakadva görög főhatóság alatt külön kis fejedelemséget alapítson a régi Temes-közön vagyis a Marostól a Dunáig terjedő területen. Eredetileg Achtwinnak, Achtunnak hívták e főurat s családjának birtoka Székelyszeg (most hibásan Székesút) környékén állott. Névének ó-germán alakja és birtokának holléte azt árulja el, hogy ő is valamelyik ó-germán népből származott. Mivel pedig a Temesközön az ó-germánok közül utóljára gepidák tanyáztak, ebből az következik, hogy Achtwinn, Achtun 996-ban a magyarokkal szövetségre lépett gepidák közül emelkedett ki s lett a Temesközön lakó Nyék törzsokelemeknek vezére, fejedelme. Az Achtwinn név később Achttin-ra, Achtun-ra végül pedig Ajtonra változott a magyarok ajkán, mert ők a XIV. században minden foghang (d. t.) előtt álló torokhangot (ch, h, k) j-re változtattak.

A görögök védelmét Ajton csak úgy nyerhette el ha legalább is színelg a görögök vallására tér. Elment tehát Bodon

vagyis a mai Widdin városába és ott megkeresztelkedett. Hűségének további bizonyítékául hozott magával görög szerzeteseket is és azok számára Marosvárt (a mai Őcsanádon) monostort épített Keresztelő Szent-Iván tiszteletére. Mindez azonban nála csak külsőség és politikai fogás volt. Meglátszik ez abból, hogy maga mind a hét feleségét megtartotta és alattvalóit tudatlannoknak, keresztetleneknek hagyta.

Ajtonnak ezen tette nagy veszedelemmel járt a magyar nemzet polgárosodásának egységére, de Szent-Iván buzgalma és bölcsessége a veszedelmet hamar elhárította. Ajtony mint afféle kényúr csakhamar életére tört egy Csanád (Chanad) nevű seregvezérnek s ez életét megmentendő Szent-Ivánhoz menekült. Szent-Iván kapott az alkalmon, megkereszteltette, a maga hívévé tette Csanádot és nemsokára, legalább is 1029 tavaszán erős sereggel Ajtony ellen indította. Csanádnak az volt az szándéka, hogy Ajtonyt elfogja és így teljesen ártalmatlanná tegye. E végből lekerült seregével egészen a régi Rév-Kanizsáig (most Török-Kanizsa) s itt átkelvén a Tiszán, Ajtont a görögöktől elvágni s Marosvárra szorítani szándékozott. De Ajtony is sejtette ezt és a zárt helyről seregével Nagy-Ősz felé vonult, mert innen csatavesztés esetén délfele, a görögökhöz menekülhetett. Az első összecsapás alkalmával Szent-Iván serege vereséget szenvedett és kénytelen volt visszavonulni a mai Oroszlánosig. Itt azonban Csanád éjfél tájban azt álmodta, hogy éjjeli rajtaütéssel győzedelmeskedni fog. Rögtön megindította tehát a királyi sereget és sikerült neki Ajtonyt nem csupán meglepnie, hanem személyes küzdelemmel meg is ölnie és fejét levágnia. Erre Ajtony serege és volt hívei meghódoltak és a magyar nemzet egysége, Szent-Iván hatalma megint helyreállott.²⁵

Még egyszer összekellett azonban szednie Szent-Ivánnak minden erejét, okosságát, bátorságát, mert az 1030-ik évben összes alkotásai, maga a magyar nemzet léte, kereszténysége mind-mind veszedelemben forogtak.

Szent-Henrik, Szent-Iván sógora 1024-ben meghalt. Utána új, nagyralátó uralkodó család került a frank törzsekből a német császári trónra. E család első tagja, II. Konrád császár, mindjárt utánózni akarta Nagy-Ottónak példáját s fia számára a görög császári családban keresett feleséget. I. és II. Ottó idejében a német és görög császári családok családi összeköttetése

mégsemmi veszedelmetsem rejthetett magában a magyar nemzetre, mert a két birodalom közt Magyarországon kívül ott volt a félelmes Bolgárország is elválasztónak, azonban 1018-tól, Bolgárország bukásától kezdve e családi összeköttetés Magyarország romlását okozhatta volna. Mindkét császárság Magyarország határáig ért s két ily hatalmas birodalom együttes támadása alatt Magyarország összeroppanhatott volna.

Ennélfogva Szent-István II. Konrádnak a görög császári udvarhoz leánynézőbe küldött követét, noha az szentföldi zarándok képét öltötte magára s úgy akart Magyarországon végigvonulni, 1027-ben a határ szélén visszautasította s az engedélyt az átvonulásra nem adta meg.²⁶

Méltán nagy föltűnést keltett ez akkoriban, mert hisz éppen Szent István biztatta föl az ő páratlan szivességével, magyar vendégszeretetével a szentföldi zarándokokat, hogy hagyják az akkoriban oly veszedelmes tengeri utat és a régi Pannonián keresztül vonuljanak, szárazföldi úttal Konstantinápoly s úgy Jeruzsálem felé. Az előző évben is Vilmos, Angoulême grófja és Odo, Dôle hercege, két apáttal s nagy csapat nemessel erre vették útjokat a Szentföld felé. Szent-István pedig nemcsak szívesen fogadta őket, hanem még meg is ajándékozta.²⁷

Tudta Szent-István azt is, hogy ha esetleg a német császár ezért bosszút akar állani, szövetségesre, támogatóra lesz szüksége. Ő tehát mint egykor atyja, Lengyelország felé fordította tekintetét, mert ez ország állapotában is nevezetes változás állott elő. Chrabry Bogyoszló Szent-Henrik halála után rögtön függetleníté magát s országát Németországtól, önhatalmából fölvette a királyi nevet és koronát, de 1025-ben ő is meghalt. Utána fia, II. Meskó következett s 1031-ig szintén mint király, függetlenül uralkodott. Épen e függetlenség miatt ép úgy várhatta a német császár támadását, mint Szent-István a német követ visszautasítása miatt. Ez állapotok okozták tehát, hogy 1025-től kezdve az ellenséges indulat Magyar- és Lengyelország között megszűnt. Szent-István barátságot kötött II. Meskóval s ennek megerősítésére II. Meskó 13—14 éves leányát fiával, Szent-Imre herceggel jegyeztette el. Szent-Imre meg is látogatta Gnesnáben apósát s amint onnan apósával együtt vadászgatva Magyarország felé vonult, útközben meglátogatta a

Lysagorán levő svetokryzki monostort s látogatása emlékére annak szép keresztet ajándékozott.²⁸

E barátság azonban újra bántotta a németeket s azért 1029-ben, midőn II. Konrád seregeit Lengyelország ellen vezette, a bajorok jogos dolognak tartották, hogy a lengyelek barátjait, a szomszéd magyarokat is megtámadják. Szent-István természetesen védelmezte országát s a bajorok pusztítását az ő országukban viszonzta.²⁹ Ez volt előjele a következő évi, meglepetésszerű, nagy háborúnak. 1030 tavaszán II. Konrád császár úgy tett, mintha megint a lengyeleket támadná, azonban a nyár elején egyszerre megfordult s június 21-én már útban volt seregeivel Regensburgból Magyarország felé.

Szent-Istvánt azonban nem lepte meg. Szent királyunk a nagy s igazságtalan támadás idején elsősorban, méltán és igaz élő hittel az Istennél, a csaták sorsának intézőjénél leghathatósabb közbenjáróhoz, a boldogságos szűz Máriához fordult, hogy a keresztény hit ez új ültetvényét, Magyarországot ne hagyja veszni. Ezt nemcsak az ő életírói, hanem ellenségei is elismerik, sőt, ha az események bámulatos fordulatát megfigyeljük, ott az imádsággal, böjtöléssel megkérlelt Mindenható intéző kezét a nélkül is fölismerhetjük. De azonkívül egész Magyarország hadait is egybegyűjtötte s a Rába balpartján eső gyepűkhöz vonult. A gyepűk, a bevágott erdők, is jókarban voltak, a tavak, folyók is óriás akadályokat gördítettek a német sereg elé s így az nem bírta a kapuvári Rábánál előbbre haladni. Tehát csak a mai Sopron vidékén eső Gyepűelvét pusztíthatta el. Míg dühét ezzel oltotta, a magyar sereg egy része felszökött a Duna mentén, Bécset elfoglalta s a német sereg visszavonulásának útját fenyegette. Az éhség is kezdett mutatkozni a haladni nem bíró német táborban s így nem csoda, hogy minden német csapatvezér a visszavonulásra szóló parancsolatot várta s maga II. Konrád is azt gyorsan megadta. Augusztusban már vége volt a háborúnak s a németek azzal vigasztalták magukat, hogy a határszélek elpusztításával eléggé megbosszulták magukat.³⁰

Hogy visszavonulásuk után a magyarok az osztrák határgrófságból a Lajta és Bécs közt, továbbá a Duna balpartján a Duna és Morva közt eső területet elfoglalták, arról bölcsen hallgattak.³¹

Szent-Istvánt a német császárnak e kudarca nem tette elbizakodottá. A következő év elején követeket küldött Németországnak hazánkhoz legközelebb eső tartományába, Bajorországba s békét ajánlott. A bajor herceg ekkor II. Konrád császár fia, III. Henrik vala s mind ő, mind környezete legközelebről érdekelt felek voltak. Örömmel fogadták tehát a békét. Szent-István visszaadta Bécs városát és környékét, ellenben megtartotta a Fischa és Lajta közét, továbbá ezzel szemben a Duna és Morva szögét. II. Konrád e békekötést csak utólag tudta meg, de már nem akarta fiát annak megsemmisítésével csúffá tenni s így belenyugodott. III. Henrik annyira örömet lelte e békében, hogy vagy ez évben, vagy 1033-ban hazánkba is ellátogatott Szent-István királyunk és neje udvarába s mind a bajor herceg, mind királyunk újra megesküdtek a békesség megtartására.³²

Nagy diadalt kellett Szent-Istvánnak és seregének aratnia, ha már a német írók is elismerik, hogy a németek kapva-kaptak a béke-ajánlaton s lemondtak jókora, magukénak követelt területről. Még a területvesztés árán is nagy szerencséjének tartotta a császár fia e kedvező békekötést, mert különben nem alázta volna meg magát a nemrégiben még műveletlen, barbár ország királyának meglátogatására!

Másrészről Szent-István is nagy bölcseségét és előrelátását mutatta meg ezen békekötéssel. Fél év múlva II. Konrád II. Meskó lengyel királyt meggyőzte. 1031 végén pedig ugyanőt Oto-Bezprim nevű öccse elűzte s ily körülmények között Szent-István későbbi béke-ajánlata bizonyára visszautasításra talált volna.

E szerfölött hiányos nyomok, külföldi tudósítások is mutatják, mily igazán írta Szent-István 1029 táján fiának: „Te még vánkosokon pihenő, mindenféle örömekben táplált és növekedő gyermek vagy s nem volt részed oly sok, fáradságos hadjáratban s annyiféle nemzet támadásában, mint aminőkben én egész életemet töltöttem.“³³

Az egységes Magyarország újra-alkotója Szent-István volt! A darabokra hullni készülő részeket összefűzte, a belső viszálykodásokat megszüntette, a külső ellenségek ellen az egységes Magyarországot megvédte s egységének jeléül királyi koronát szerzett!

IV. FEJEZET.

Szent-István működése az egyházi téren.

Nagyon sokan hiszik és hirdetik, hogy Szent-István térítő apostolként működött s valódi prédikációkat, vallási beszédeket tartott. De ez túlzás! egyik életírója szerint Szent-István a hit-hirdetés tisztét (evangelizandi officium) nem vállalta magára, hanem csak mint a hithirdetők vezére és mestere védelmezte és előmozdította a hithirdetést.³⁴ S ennek nem mond ellen a másik író sem, mert ez is csak annyit állít, hogy Szent-István a népet az egyház tanítása szerint *szervezvé*n, a fegyelem jármát és törvényét rakta rá a meghódoltak nyakára s a rosszak összes tisztátalanságait egészen eltávolította.³⁶

A koronázás megtörténte után, mint Querfurti Bruno világosan mondja, hogy a tőle fekete onugoroknak nevezett kházirkoór törzsöknél az apostoli szentszéktől küldött vagy legalább is külön felhatalmazott papok (legatio sancti Petri) hirdették a keresztény vallást.³⁶ Szent-Gellért életíratából pedig az tűnik ki, hogy Ajton legyőzése után Szent-István előhívatta Szent-Gellértet, papokat gyűjtetett mellé s aztán Csanád ispánnal Marosvára vitette őket, hogy ott tanítsanak, kereszteljenek,³⁷ de maga nem ment velük prédikálni.

Nem is szükséges Szent-Istvánnak az egyházi szervezkedés terén nyert érdemeit túlozni azzal, hogy őt még hittérítőnek is megtegyük. Nagyok és halhatatlanok azok úgy is. Szent-Istvánnak hivatása volt arra bírni népét, hogy a keresztény vallás hitágazatai és erkölcsi törvényei szerint rendezze mindennapi életét, cselekedeteit. Evégből először szüksége volt buzgó püspökökre, szorgalmas papokra és önfeláldozó szerzetesekre.

Mikor Szent-István a fejedelmi trónra lépett, még szerfölött kevés pap volt hazánkban. Biztosan csak annyit tudunk, hogy a breunov-i szerzetesek 995-ben Csehországból hazánkba

menekültek. Ezek közül csak kettőt ismerünk névszerint: Anasztázst az apátot és Radlát, Szent-Adalbert volt iskolatársát.³⁸ Ezek számára épült előbb a zobori, utóbb a pannonhalmi monostor. Négy év múlva, Szent-Adalbertnek másik telepítvényének, a meszeritzi monostornak szerzetesei is követték breunov-i társaik példáját és hazánkba jöttek. Ezek hazánk déli részén, Pécsváradon választottak maguknak települőhelyet és munkakört. Közülök is csak egyet ismerünk: Aserikot, a későbbi érseket, az apátot és a Querfurti Brunoval egynek vehető Bonifácot, a buzgó hithirdetőt, aki hittérítő munkája közben fején sebet kapott s így Krisztusért vérét is ontotta.³⁹

De ezeken kívül jöttek még számosan mindenfelől, Itáliából vagyis a mai Olaszországból, ahol szent Romuald és mások példája, buzdítása nyomán a vallásukért élni-halni kész papok száma még csak akkortájt kezdett szaporodni, aránylag nem sokan jöttek. Későbbi feljegyzés szerint mintegy 15-en érkeztek Szent-Romuald tanítványai közül.⁴⁰ Jöttek azonban nagyon sokan Franciaországból, különösen annak északkeleti részéből s így lehet megérteni, hogy az első pécsi püspök Franciaországba, Fulbert chartresi püspökhöz küld latin grammatikáért, Priscianus kézi könyvéért⁴¹ és hogy az írást olvasást a magyarok őtőlük tanulták el.⁴²

De természetesen jöttek a szomszéd Bajorországból is. Ezek nemcsak legközelebb érték hazánkat, nemcsak könnyen, fáradság nélkül hajóztak le a Dunán, hanem biztatta őket az is, hogy Gizella, a bajor hercegleány, Szent-István neje védelmére számíthattak. Ellenben Cseh- és Lengyelországból eleintén nem jöhettek, mert ott úgy is kevés pap volt.

Hiába való azonban a hithirdetés, ha nem rendszeres, ha nincs szervezet, amely azt állandóvá tegye. Ezért Szent-István püspökségek alapításához fogott. 1001-re, midőn a koronáért küldött, még nem volt meg minden tervezett püspökség, de hisz, ha meg volt négy, annyit is méltán nagy érdemként említhetett föl követsége az apostoli szentszék előtt. Lengyelországban régebb volt a kereszténység és mégis 999 végén csak négy püspökséget, (illetőleg egy érsekséget és három püspökséget) állítottak föl.⁴³

Az első főpapi egyházat Szent-István az ő rendes székhelyén, Esztergomban építteté és pedig Isten dicsőségére s a

boldogságos Szűz tiszteletére ugyan, de ez egyház különös (specialis) védőszentéül (patronus) mégis Krisztusért meghalt keresztatyját, Szent-Adalbertet választotta.⁴⁴ Ez egyház főpapjául a volt breunovi, utóbb zobori apátot, Anasztázt rendelte s őt egyszersmind országa érsekéül óhajtotta.⁴⁵ Ennek már 1001-ben alávetette a győri, veszprémi és egri püspökségeket. Mivel Radla 1004-ben már nem volt szerzetes, de Magyarországon élt és tartózkodott, őt tartjuk az első győri püspöknek. A veszprémi püspöki trónra István nevű szentéletű férfiú jutott.⁴⁶

Az bizonyos, hogy Szent-István ezen intézkedését az esztergomi érsekségről és a neki alávetett 3 püspökségről fölterjesztette az apostoli szentszékek megerősítés végett, sőt az is bizonyosnak látszik, hogy a római pápa a magyar kath. egyház ezen első elrendezéséről sajátkezüleg aláírt bullát bocsátott ki. Legalább Hartvik nemcsak úgy általánosan hivatkozik az apostoli-szék beleegyezésére, mint pl. a kis legenda: Sancta Dei ecclesia ... ex Romana auctoritate rite ordinata szavaival, hanem hivatkozik a római pápa aláírására is „subscriptio Romane sedis Apostolici.”⁴⁷

Később, Prokuj legyőzése és a Tiszántúl lakosainak, továbbá a Dráva mentén lakó fekete magyarok, helyesen kházirkoók megtérítése után, 1009-ben Azo pápai követ jelenlétében Szent-Péter tiszteletére megalapította a pécsi püspökséget, kijelölvén annak határait a veszprémi püspökség felől, a pápai követ pedig hozzácsatolta azt az esztergomi érsekséghez.⁴⁸ Ugyanakkor alapította Szent-István a váci püspökséget.

Ekként roppantúl megnövekedvén az esztergomi érsekség, Szent-István 1008 táján a Duna baloldalán, Kalocsán, új érseki egyházat építtetett Szent-Pál apostol tiszteletére s annak érsekévé a volt pécsváradi apátot, Aserikot, mint e vidéken járta-sabbat tette.⁴⁹ Az új érsek felügyelete alá egyelőre, a tiszántúli, bihari és az akkor egyelőre Tasnádon, majd később Kolosvárt lakó erdélyi püspököket helyezte, 1030-tól kezdve pedig a marosvárit is (csanádit) ez alá vetette, bizonyára ekkor is a római pápa jóváhagyásával.⁵⁰

Nagy dolog volt ez érsekségek és püspökségek határait kijelölni, szolgálatukra kellő számú katonákat, szolgákat rendelni. Az ezen ügyekben készített hivatalos okiratokból kettő maradt korunkra. A veszprémi püspökség ilyenmő alapítóleve-

lén évszám nincs. Benne a király kijelöli először is azon polgári megyéket, amelyre a veszprémi püspöki egyház hatósága kiterjed s ezek Veszprém, Visegrád, Fejér és Kolon megyék. Ezek közül Visegrádmegye a későbbi Pilismegyét és Esztergom-megyének dunajobbparti részét foglalta magában, Kolon pedig a későbbi Segesd és Szala (Zala) megyéket. Azután felsorolja a király azon falvakat, vagy inkább családcsoportokat, amelyeket a veszprémi egyház szolgálatára rendelt.⁵¹ Ezek közül a Duna mellett, Visegrád megyéjében fekvő falu a mai Szentendrével egy. A koloni megyében fekvő Marcalfő a mai Sümeg, Deáki, Ereks területét jelenti. A Fejérmegyében eső s eddig megfejtetlenül maradt Ausi, Cari és Bergen falvakból Ausi a később Veszprémmegyébe áthelyezett Ósit, Cari a később Szentmihály-nak is hívott Kért, Bergen pedig Börgönd-öt, (ma pusztá Székes-Fejérvártól délkeletre) jelenti. Az Urhida közelébe eső Fyley a mai megye Fülével, és a Veszprémmegyében említett Cari a mai Hajmás-Kérrel egy.⁵²

A pécsi püspökség alapítólevele tulajdonkép a püspökség határainak kitűzésével foglalkozik. Az első határvonalat a mai Duna-Földvártól egész Tápe faluig vonja. Ettől kezdve Ozoráig a Sió (akkor talán Ozora vizének is nevezték) úgy is természetes határt alkotott a pécsi és veszprémi püspökség közt, tehát erről a király nem szól. A második határvonalat Ozorától a Lápa nevű patakig tűzte ki, amelynek emlékét a mai Lápa-pusztá őrzi Somogy megyében. Innen a Kaposig ismét természetes határ volt. Harmadik pontos határvonalra a Kapos és Almás patakok közt volt szükség, tehát ezt határozta meg a király. A keleti oldalán a pécsi püspökség és a kalocsai érsekség közt hatalmas választó volt a Duna s azért csak ott, ahol a kalocsai érsek hatósága átlépett a Duna jobbpartjára, a Duna és Száva közt volt szükség nagyjában, tán inkább a jövőre való tekintetből határt jelölni s azért itt a pécsi püspökség határvonalául a Kőárkot jelölte meg. A Száva és Dráva közt nyugat felé nem volt szükség intézkedésre, mert azon az oldalon a püspökség az ország határáig, vagyis az akkor még Korontálországhoz (Karinthiához) tartozó Szlavoniáig terjeszkedett.

A Duna és Száva közén, legalább is a Száva-Szentdemertől (Mitrovica) Szentgergelyig (Gergurevce) terjedő vonalon a pécsi egyházmegye határa egyúttal az ország határa is volt

Bolgárország, majd 1018-tól kezdve a görög császárság felől. Azért a pécsi püspökségnek e vonaltól nyugat felé eső főesperestségét „Marchia“-nak, „Határország“-nek nevezték.⁵³

Amint ebből is látszik, Szent-István igyekezett egyes egyházmegyék közt lehetőleg természetes határokat kitűzni. Az esztergomi egyházmegyéhez a Duna balpartja tartozott a Kis-Kárpátoktól egész a nógrádi Csere-hegységig. A győri és veszprémi püspökségektől mindenütt a Duna (még pedig a pozsonygyőri vonalon a mosonyi Duna) választotta el. — A Duna jobbpartján, az egy Esztergom várost kivéve, nem tartozott hozzá semmi, úgy hogy a város kapuján kívül eső, később Szentkirálynak nevezett terület már a veszprémi püspök joghatósága alatt állott. Viszont azonban a Győrrel szemben eső s csak a Dunától elválasztott Révfalu már az esztergomi érsekhez tartozott, mert a Duna balpartján feküdt. A győri és veszprémi egyházmegyék határát a Tatánál folyó Füzegy (emlékét őrzi Füzitő), lejjebb pedig délnyugati irányban mindenütt az akkor még lakatlan Bakony alkotta, úgy hogy Pápa környéke Győrnek jutott. A pécsi püspökség határait már láttuk. A vácit az esztergomi egyházmegyétől a Csere-hegység, az egritől a Zagyva, a biharitól a Túr (a Berettyó régi medre) és Hármaskörözs választotta el. A kalocsainak a Duna és Tisza biztos határokat szabott. Az egri Szolnoktól északkelet felé a Tisza mindkét partján terült el. Északon és északkeleten határa találkozott az ország határaival, keleten pedig a nyíri homok, lentebb délen a mai Berettyó-Ujfalutól Túrkevéig a régi Berettyó voltak többé-kevésbé természetes határai.

A biharit keleten az erdélyi hegyek, délen a Fehér-Körözs, északnyugaton a Berettyó és Hármaskörözs, északon a Nyírség határolta. Északkeleti csücskén a mai Ér-Mihályfalva és Margitta közt azonban írásban kijelölendő határookra volt szüksége.

Sajátságos alkotása volt Szent-Istvánnak az erdélyi püspökség. Kétségtelen, hogy ennek magvát (a Kraszna és Középszolnokmegyékből alakult) mai Szilágy- és Szatmármegyék alkották. Ezeknek területe azonban valaha nagyobb volt, úgy hogy a most biharmegyei Margittán és a most szabolcsmegyei Nyírbátoron túlra terjedt. E területnek körülbelül közepén, ép ott, ahol a síkság a hegyekkel érintkezik, áll Tasnád, messzire látható templomával. E templom valaha Szent-Mihály főangyal

tiszteletére volt avatva s az erdélyi püspökségnek is ez volt a védőszentje. Maga a város 1556-ig az erdélyi püspök birtoka volt s azonkívül századokon át itt székelt az erdélyi püspöknek Meszesen inneni helytartója.

Mindez arra mutat, hogy eredetileg itt, Szatmár- és Szilágy-megyékre terjedőleg alapította Szent-István az erdélyi püspökséget. Ámde utóbb, elfoglalván Erdélynek északnyugati csücskét, az odatelepített és veszedelemnek kitett keresztény népet nem hagyhatta főpásztor nélkül. Áttette tehát a püspöki székhelyet Kolozsvárra. Ez ép úgy az erdélyi püspök birtoka volt, mint Tasnád s egyháza is szintén Szent-Mihály főangyal tiszteletére volt avatva. Csakhogy e szamosvölgyiek kevesebben is voltak, szegényebbek is voltak, hogysen egy főpásztort eltárhattak volna. Szent-István tehát az erdélyi püspökségnél meghagyta Szatmár-, Közép-Szolnok- és Krasznamegyéket is. Ezek szerint ennek keleti határait a Szamos és az ország gyepei, nyugati határait pedig a Nyírség és a bihari egyházmegye felől megjelölt pontok alkották.

A csanádi egyházmegyének keleti, déli és nyugati határait az erdélyi hegység, a Duna és Tisza élesen megjelölték. Ellenben annál jobban hiányoztak a természetes határpontok a Körözs-Maros közén. Ma is érthetetlen még, miért osztozott e közön négy egyházmegye? A Fehér-Körözs balpartja Világosig és kelet-nyugati irányban Boros-Jenőtől Orosházáig az egri püspökség zsombolyi (sumbuni) főesperestségét alkotta. A Maros jobbpartja úgy 2–3 mérföldnyi csíkban a csanádi, a Kettős és Hármas-Körözs balpartja a váradi s végre a Tisza balpartja a Hód taváig a váci püspök séghez tartozott.⁵⁴

Amint Esztergom, Győr, Vác, Kalocsa példái until igazolják, Szent-István az egyházmegyéek székhelyéül nem mindig az egyházmegyéek közepét választá ki. Inkább biztos, védhető pontot és már régi időben lakott, bár esetleg romban heverő várost keresett a székhelyek kijelölésénél. Győr, Esztergom, Pécs a római városok romjain emelkedtek. Veszprém azelőtt valamelyik ó-szláv fejedelem vára volt, Vácott és Kalocsán vagy a rómaiaktól a dunai átkelés megkönnyítésére épített várak voltak (pl. Transaquincum, Contramargum), vagy ó-szláv várak állottak. Biharon négyszögletes, kőfalakkal körülvett s valami idegen fejedelem számára, tán római mesterektől épített hatalmas vár volt a

püspökség székhelye. Marosvárt (Csanádon) római építkezés nyomaira találtak. Ezek után nem mondható merésznek azon véleményünk, hogy az erdélyi püspökség második székhelye Kolozsvár volt. Itt is híres római város (Napoca) romjaira bukkantak.

Ez volt nagyjából Magyarország fölosztása egyházmegyékre Szent-István korában.

Az egyházi szervezetnek kiegészítő részét képezték, kivált akkoriban a benedekrendű monostorok.

Ezek közül keletkezésre nézve első volt, véleményünk szerint, az alább ismertetett zabori, második a pannonhalmi, harmadik a pécsváradi. A pannonhalmi védőszente volt Szent-Márton, mert, mint már előadtuk, éppen azon a helyen épült, ahol valaha Szent-Márton imádkozni szokott. Mindjárt Szent-István idejében kimagaslott e nevezetes monostor a többiek közül. Csanádon 1085 táján az a hagyomány élt, hogy első apátjainak egyike Szent-Adalbert-nek öccse Radim vagy lengyelesen Razim, latinul Gaudentius volt. Igaz, hogy ez 999-ben Lengyelországban gneznai érsek lett, de Lengyelországban az 1003–5 években nagy vallási zavarok voltak. Harabor Bogyoszló oly éles ellentétbe került Szent- (If.) Henrik császárral és ennek sógorával Szent-Istvánnal, hogy érthető, ha Razim, bátyja példájára otthagyta a püspöki trónt és a győrszentmártoni (most pannonhalmi) monostorba vonúlt. Mivel e Razim 5 esztendeig lakott Rómában, alkalmas volt arra, hogy királyi követként tegyen szolgálatot Szent-István királynak. Azon kiváltsága, hogy nemcsak saját alattvalóitól, hanem Somogymegye összes lakosaitól szedett tizedet, a pannonhalmi monostort hasonlóvá tette a püspökségekhez.⁵⁵ Jeles iskolája volt.⁵⁶ Szerzetesei oly szép számmal voltak, hogy 1030-ban Szent-Gellért mellé négyet adhattak hittérítőül, holott a többi monostorok csak kettőt-kettőt.⁵⁷

A pécsváradinak védőszentéül a benedekrend alapítóját, Szent-Benedek apáturat választották. Sok viszontagság között is, majdnem csudaként ránk maradt a pécsváradi monostor alapítólevelének töredéke, a későbbi bővítésekbe beleékelve. Ebből megtudjuk, hogy Szent-István e helyütt állandó köegyház építéséhez is fogott s 17 év alatt befejezte, úgy hogy 1015-ben hazánk összes főurainak jelenlétében Aserik volf apát és akkor kalocsai érsek által fölszenteltethette.⁵⁸ A negyedik monostor

Szalavárott Szent-Adorján vértanú tiszteletére keletkezett. E helyen őrizték a IX. században Szent-Adorján tetemeit.⁵⁹ Ennek emlékét újítták meg az új monostorral s a XII. század végén Somogyvárt élt tudomás vagy hagyomány szerint egyházát 1019-ben szentelték föl.⁶⁰

E monostorok mind népes vidéken feküdtek s tagjainak nem is volt szándékuk a néptől teljesen visszavonulni, mert azt oktatni, művelni akarták. Azonban a negyedik, dunántúli monostor, a bakonybéli, a teljesen visszavonulók, a remeteéletet kedvelők számára volt alapítva az akkoriban még lakatlan Bakony közepén. Egy híres főúrból szerzetessé lett férfiúnak, Günthernek, a cseh erdőben levő monostor alapítójának tanácsára és buzdítására létesítette ezt 1020 táján Szent-István és mindjárt akadt is méltó lakója Szent-Gellért személyében.⁶¹ Remete-életüknek tulajdonítható, hogy 1030-ban az innen Szent-Gellért segítségére siető szerzetesek közül még egyik sem tud magyarul. Ulriknak és Valternek hívták őket s közülök Valter az első csanádi iskola mestere lőn. Meg is tanult hamar magyarul.⁶²

A Duna balpartján, Nyitra fölött, a zobori apátság emelkedett, Szent-Hippolit, magyarosan Szent-Ipolt tiszteletére. 1030-ban az innen kikerülő szerzetesek mindegyike tud magyarul s ez arra mutat, hogy a zobori szerzetesek régóta Magyarországon laktak s nagy tevékenységet fejtettek ki.⁶³ E monostor nagy híre még Lengyelországból is vont hazánkba buzgó férfiakat s közöttük azon két remetét, aki azon időben ritka önmegtartóssággal mutatta meg Krisztus iránt való szeretetét. Az egyiket Zoerardnak (Szórád-nak), szerzetes néven Andrásnak hívták. A zobori monostor szerzetese lőn, de apátja engedélyével csakhamar a Gyepűelvén, Trencsén mellett, a szkalai vagy szkalkai barlangba vonult, bizonyos időben azonban tanítás és élelemátvétellel véget a zobori apátnál jelentkezett. Mikor a nagy önsanyargatás után életét befejezte, holttestét átszállították Nyitrára s ott szent Emmerám templomában helyezték el bizonyára azért, mert Trencsén közelében még nem voltak egyházak s így keresztényt ott eltemetni nem lehetett.

Lakóhelyét tanítványa és példájának követője, a csupán szerzetesi néven ismert Benedek foglalta el. Ezt azonban az erdőségekben harangoló rablócsapatok egyike megölte. Egy év

mulva ennek teste is Nyitrára került s mestere, Zoerard-András mellé helyezték el.⁶⁴

Ezen adatok egyúttal bizonyítják, azt is, hogy Magyarország ezen részén főleg német papok működtek. A nyitrai Szent-Emmerám-egyház világosan német befolyásra mutat, hisz tudjuk, hogy Szent-Emmerám a regensburgi egyház híres püspöke, védőszentje vala s emlékéét Regensburg mellett híres monostor hirdette. A zobori egyház védőszentje, Szent-Hyppolit vagy magyarosan Szent-Ipolt is szintén erre figyelmeztet bennünket, mert tudvalevőleg a passaui egyház egyik, hazánkhoz legközelebb eső birtoka, Sanct-Pölten szintén Szent-Hyppolit tiszteletére avatott egyháztól vette nevét.

Vajjon még Wiching volt nyitrai püspöknek tulajdonítsuk-e ez egyházak védőszentjei kiválasztását? biztosan nem tudjuk, de azt, hogy e választás még az ő műve, nem tartjuk lehetetlennek. Mert, amint Szalavárott fönmaradt a régi Szent-Adorján-egyház emléke, épen úgy fönmaradhatott Nyitrán is annak tudata, hogy a Nyitra jobbpartján levő hegyen azelőtt Szent-Emmerám, a balparton emelkedő Zoboron pedig Szent-Hyppolit egyháza állott és így mindjárt Gyécse fejedelem idejében a régi védőszentek tiszteletére újították meg ez egyházakat. Ha Aquincum falai fönnállottak 568-tól 1200-ig,⁶⁵ mennyivel inkább fönmaradhattak a nyitrai és zobori egyházak falai 902-től 995-ig.

Azon a rengeteg téren, amely Váctól, Kalocsától egész Erdélyig terjedt, voltak-e Szent-István korában monostorok s melyek voltak azok? nem tudjuk. Biztos tudomásunk csupán a csanádiakról és az oroszlánosiról van s azok is Szent-István uralkodásának utolsó évtizedében keletkeztek. 1030-ban a marosvári Szent-Iván-monostort a bencések foglalták el. Az eddig ott élt görög szerzetesek pedig az új, oroszlánosi monostorba költöztek át. A csanádi Szent-Iván monostor mellé Szent-Gellért nemsokára új monostort is építtetett a Boldogságos Szűz tiszteletére.⁶⁶

A többi, később emlegetett monostorok közül a sári, kürü-i, kácsi, büdmonostori (egri egyházmegye), a sápmonostori, pusztaszeri (váci egyházmegye), a garábi, szentfülöpi (kalocsai egyházmegye), aracsai, eperjesi, bicerei (csanádi egyházmegye), a gerlai, ugrai, tordai (váradi egyházmegye) és a sárvári (erdélyi egyházmegye) nagyon régieknek látszanak ugyan (az eperjesit említik

pl. 1131—1141 közt), de azért az egy aracsait kivéve, alig-alig van bizonyítékunk arra nézve, hogy keletkezésük Szent-István koráig fölr. Az aracsai régiségére mutat azon emléktábla, a melyről lentebb szólunk.

Érdekes és nevezetes alkotása volt Szent-Istvánnak és nejének a veszprémvölgyi apácamonostor. Érdekes és rejtélyes lett ez főként azért, mert később egyik túlbuzgó ügyésze, görög nyelvű alapítólevelet koholt számára, hogy kiváltságait annál könnyebben megvédelmezze Ezáltal azonban rengeteg zavart, fejtörést okozott a későbbi történetíróknak. Ezek ugyanis e hamisítvány miatt az első apácákat görögöknek tartották s azok szabályai szerint e monostort elhelyezték jó távolra, Veszprémtől 6—8 kilométernyire egy szűk völgybe. Csakhogy az egykori és pontos tudósítások szerint ez apácamonostor nem volt oly messze Veszprémvárártól, hanem ellenkezőleg hozzá nagyon is közel a városban állott. A székesegyháztól északra eső szikla alatt (sub rupe) épült e monostor s a későbbi Szent-Katalin-kolostor vele szomszédos volt. Továbbá bizonyos, hogy a veszprémi egyház tulajdonkép Gizella királyné alapítása s maga Veszprém a királyné birtoka, gyakori lakóhelye vala. Egy Veszprém városában levő apácamonostor nagyon illett Gizella királyné leánykori emlékeihez, hiszen Regensburgban is ott laktak a hercegi palota közelében az apácák s az ő egyik testvére is közéjük lépett. Csakis ilyen apácákkal készíttethető ő el akkoriban azon drága egyházi ruhákat, amelyeket Hartvik győri püspök 70 évvel később még bőven látott. Ezekből egyik a római pápának s majd ennek ajándékából Metzbe jutott, a másik, a koronázó palást ma is a magyar nemzet drága kincsei közé tartozik. Természetesen ez apácák először bajor-németek voltak és csak később léptek közéjük magyar növendékek. Ez magyarázza azt meg, hogy ezen apácák Szent-Benedek szabályait követték és hogy a tőlük készített miseruhákon latin felíratok vannak. Csakis az emberi hiúság és kapzsiság okozta azt, hogy később hamis alapítólevéllel védelmezték jogaikat, de egyuttal elhomályosították származásukat.⁶⁷

A püspökségeken és apátságokon kívül a társaskáptalanok intézménye sem volt ismeretlen Szent-István előtt, amint ez a székesfejérvári egyház mellett szervezett társaskáptalan igazolja.⁶⁸

Nem egyes oklevelek, nem maig fönmaradt emlékek, hanem törvényei és életrajza beszélnek Szent-István legnagyobb

hatású egyházi intézkedéséről, a megyés egyházak (ecclesiae parochiales, plébánia-templomok) építtetéséről. Tíz falunak kellett egy egy templomot, melléje paplakot építenie s a pap eltartására két telket (vagy inkább két nyilat), két szolgát, egy lovat, hat ökröt, két tehenet és 30 darab egyéb jószágot (bárányt, sertést) adnia.

Ami e megyés egyházak föllállításánál akkoriban legtöbbször került, az egyházi ruháknak és a templomok öltöztetésére szükséges takaróknak beszerzését maga Szent-István vállalta magára. Papot, könyvet adni már nem az ő dolga volt, azt a püspökre bízta.⁶⁹

Az ekként megalakult egyházi szervezetet azonban Szent-István nem szakította el törzsökétől, nem választotta el a többi országokban levő keresztény egyházak közösségétől, hanem ellenkezőleg hagyta és akarta, hogy ez az egységes törzsöknek új hajtása, a többi kereszténységnek testvére legyen.

Mióta az úgynevezett Szilveszter-bulla hamissága kitűnt, mióta a pannonhalmi alapító- (kiváltság)-levél hitele megrendült, a bakonybéli alapítólevél pedig a XIII. század gyártmányának bizonyult, azóta lehullott szemeinkről a hályog és tisztán látjuk Szent-Istvánnak és az apostoli szentszéknek összeköttetésében a valót. Látjuk, hogy Szent-Istvánnak eszeágában sem volt valami független, nemzeti egyházat alapítania. Mindkét életírója följegyzi, hogy egyházi intézkedéseit az apostoli szék jóváhagyásával tette. Hartvik meg még a pápa aláírására is hivatkozik, tehát ez ügyben kelt pápai bullát is látott.⁷⁰ A pécsi püspökség határainak megállapításánál jelen volt s a szentszék nevében beleegyezett abba a pápai követ, Azo püspök.⁷¹ Mikor Szent-István a pécsváradi apátságot tizedszedő joggal és egyházi kiváltságokkal ékíti, az apostoli szék „beleegyezésére és megerősítésére” hivatkozik, tehát e kiváltságokat előzetesen a szentszék elé terjesztette.⁷²

Mindez adatok tönkreteszik a XII—XVI. századbéli magyar egyháziak és politikusok azon vélekedését, hogy Szent-István apostoli oldalkövet volt.⁷³ Szent-István egyházi intézkedései csak VII. Gergely után, az egyház függetlenségének kivívása után, a XII—XVI. századbéli emberek szemében tűntek föl oly nagyoknak, hogy azok véghezvitelére oldalköveti jogokat tartottak szükségesnek s azért Szent-Istvánt apostoli oldalkövetnek nézték.

Azonban III. Ottó a gneznai érsekség fölállításánál, Szent-Henrik a bambergi püspökség alapításánál ugyanolyan intézkedéseket tettek, mint Szent-István Magyarországon s mégsem jut senkinek sem eszébe őket apostoli oldalköveteknek mondani.

Szent-István egyházi kiváltsága és kitüntetése tehát csak abban állott, hogy ő határozta meg a püspökségek határait s ő nevezte ki az első püspököket,⁷⁴ továbbá megvizsgálhatta a monostorokat s a szerzetesek őt az egyébként főpapokat illető szertartással fogadták.⁷⁵ A XII. század közepén följegyzett hagyomány szerint maga előtt keresztet is vitethetett. Erre látszik utalni II. Orbán pápa azon tudósítása is, hogy Szent-István az apostoli széktől nemcsak kitüntetést (honor), hanem méltóságot (dignitas) is nyert.⁷⁶

Ha magyar részről később túlozták Szent-István egyházi kiváltságát, a római szentszék részéről utóbb szintén túlozták Szent-Istvánnak a korona elnyerése alkalmával tett hódolati ajánlatát. E hódolat ugyanis legfőljebb annyiból állhatott, hogy bizonyos évi tiszteletdíjat (census-t) ajánlott föl, mint azt más ország királyai is tették függetlenségük minden veszedelme nélkül.⁷⁷ Az 1041—53-iki nagy zavarok idején Szent István ajánlata feledésbe ment mind Rómában (mert ott is roppant változások történtek), mind hazánkban s aztán, mivel arról szabatos ismeretük nem volt, Rómában utóbb e hódolatot hűbér-értelemben vették, a XIII. század végén pedig már a szicíliai királyság színvonalára akarták sülyeszteni Magyarországot.⁷⁸ Azonban Szent-István hódolata félszázaddal előbb történt, mint a szicíliai királyságot elfoglalni törekvő normannoké s így e normannok hódolatával egybe sem hasonlítható. Szent István ajánlata tehát csupán bizonyos tiszteletnyilvánításból és némi ajándéknyújtásból állott s azért II. Orbán is csak „tiszteletnek és hódolat”-nak (honor et reverentia) nevezi azt, amire Szent-István magát és országát kötelezte.⁷⁹

Megdőlván az oldalköveti méltóságnak, vagy valami állandó, nagyterjedelmű egyházi fölhatalmazásnak elmélete, mindjárt természetesnek, érthetőnek látjuk azon sűrű érintkezést, amely Szent-István udvara és az apostoli szentszék közt történelmi emlékeink szerint végbement. Élénk bizonyossága ennek a Szent-Istvántól Rómában a Szent-Péter-templom mögött épített magyar zarándokház s a hozzácsatolt, Szent-István védőszenté-

nek tiszteletére épült és 12 tagból álló káptalan gondviselésére bízott egyház. Régtől fogva ismeretes ugyan e zarándokház létesítése, de most nem régiben került elő X. Benedek bullája s ebből az tűnik ki, hogy e zarándokház nemcsak a magyar zarándokokat, hanem a Rómába küldött magyar követeket is köteles volt befogadni.⁸⁰ Ezzel aztán nagyon összeillik Szent-Istvánnak a ravennai Vasas Szent-Péter-monostor számára tett adománya, mert hogy ez adomány fejében a ravennai szerzetesek Szent-Istvánnak Rómába utazó követeit vendégeikül fogadták, az természetes volt és szabályaik anélkül is kötelezték őket arra.⁸¹

Tehát Szent-István kellően gondoskodott, hogy követeinek mind Rómában, mind útközben, Ravennában, biztos szállásuk és eltartásuk legyen. Erre pedig bizonyára nem lett volna szükség, ha nem küldött volna gyakran követeket az apostoli szentszékhez. A Rómába zarándokló magyarokról való gondoskodás pedig nagyon hihetővé teszi azon, sajnos csak XV. századbeli író művében följegyzett adatot, hogy Szent-István életének 33-ik évében, vagyis 1007-ben vagy 1008-ban személyesen is járt Rómában s így tapasztalhatta azt a lélekemelő hatást, melyet az örökváros a vallásos, gondolkozó lelkekre tesz.⁸² Hogy az apostoli székhez való ragaszkodását a XIX. János pápának (1024—33) ajándékba küldött miseruhával is kifejezte, már említők.

Nem kevésbbé ápolta Szent-István az összeköttetést a műveltebb, előbbre haladt keresztény országokkal. Míg Szent-Henrik élt, addig természetesen főként Bajorországgal volt sűrű az érintkezés. Szent-Henrik testvére, Brúno, később augsburgi püspök, fölszentelése után, 1007-ben is, újra járt hazánkban.⁸³ Ugyancsak 1007-ben az esztergomi érseket, Anasztázt küldi Szent-István a frankfurti zsinatra, hogy ott jelenlétével s esetleg fölszólalásával segítse Szent-Henrik régi vágyának, a bambergi püspökségnek megvalósítását.⁸⁴ A bambergi székesegyház ünnepies fölszentelésén (1012) pedig a másik magyar érsek, Aserik, a kalocsai, vesz részt.⁸⁵ Viszont Szent-Emmerám életírója, Arnold regensburgi szerzetes 1020—26 közt Magyarországon járt bizonyos ügyben s Esztergomban az érsekkel tanácskozott.⁸⁶

Az Olaszországgal való összeköttetést eléggé mutatják Szent-István hűgának férjhezmenetele a velencei doge-hez,⁸⁷

Szent-Gellértnek hazánkba való érkezése⁸⁸ és (ha való) a monte-cassinoi apátságának küldött kereszt.⁸⁹

A Franciaországgal való érintkezést elárulja, hogy Szent-István Odilo-hoz, a nagyhírű, jámbor cluny-i apáthoz követeket küldött, magát, országát annak imádságába ajánlotta s őt ajándékaival elhalmozta.⁹⁰ De már előbb is 1008 táján Fulbert, a híres chartresi püspök, Bonipert pécsi püspök útján üdvözlí „a legfőbb királynak új és dicső fogadott gyermekét, azaz István királyt“ s ajánltatja a maga és paptársai hűséges szolgálatát.⁹¹ Ezt mind nem teheti, ha nem ismeri Szent-Istvánnak élénk érdeklődését a többi keresztény országok iránt.

Legfőként elterjedt a keresztény országokban Szent-Istvánnak híre 1022 után, a szentföldi zarándokok kegyes fogadása és pártolása révén. Kilenc évi zaklatás után megengedte az új egyiptomi kalifa a Szentsír templomának fölépítését és a zarándoklatokat. Megindultak tehát a zarándokcsapatok s most már a félelmes tengeri út helyett, csábítatva Szent-Istvánnak híré-től, a keresztény Magyarországon keresztül vonultak Görögország felé. Nem is csalatkoztak, mert a király és a többi magyarok testvéreként fogadták őket, sőt a király az előkelőket még meg is ajándékozta. Oly férfiak ismerete, mint aminők voltak Vilmos angoulemi gróf és társai, továbbá az 1028-ban zarándokoló Poppo trieri érsek, mindenesetre jótékony hatással volt nemzetünk művelődésére is.⁹²

Sőt maga Szent-István népe sem vonhatta ki magát a szentföldi zarándoklatok általános elterjedése alól. Hogy is ne óhajtották volna ezen új és buzgó keresztények Megváltójuk születés-helyét, halálának emlékeit és sírját látni! Maga Szent-István országos okok miatt nem állhatott ugyan élükre, de legalább elő akarta azt mozdítani s megakarta a Jeruzsálemben való tartózkodást könnyíteni egy magyar zarándokház létesítése által. Azért 1026 táján nagy zarándokcsapatot jó csomó pénzzel és értékkel Jeruzsálembe küldött s ott egy monostort építtetett, hogy annak szerzetesei a magyar zarándokoknak szállást, ételmezést adjanak. Evégből aztán e monostornak sok birtokot és szőlőföldet vásárolt Jeruzsálem környékén.⁹³

Valamint aztán a Rómába zarándoklóról gondoskodott, hogy útközben Ravennában pihenőjük és ételmezésük legyen, épen úgy a Jeruzsálembe vezető úton is szervezett ilyen meg-

álló, pihenőhelyet Konstantinápolyban. A görög császártól nem volt nehéz a sok, szép konstantinápolyi egyház közül egyet a magyarok számára elnyernie. A mellé is zárándokházat építtetett s a szükséges javadalmazással fölszerelte.⁹¹

Micsoda csekélységek azonban mind az e fejezetben röviden felsoroltak azon intézkedések sokaságához, bölcsességéhez mérve, melyekkel Szent-István nemzetünket a nyugati kereszténységbe beleillesztette, a ránk törő, hatalmas birodalmakat testvérünné tette! Minél kevesebb az adat, annál értékesebb s annál jobban értékesítendő!

V. FEJEZET.

Törvénszerzés, műveltség Szent-István korában.

Mikor Szent-István atyja átvette az uralkodást, a magyar nép is elmondhatta: elhúnytak legjobbjaink a hosszú harc alatt. Gyécsének és Szent-Istvánnak csaknem korlátlan egyeduralma csakis abból magyarázható, hogy a csekély számra leolvadt főurak nem tettek semmi kifogást fejedelmeik ilyenmő uralkodása ellen. Ha Gyécse fejedelem idejében a nép lassan meg is szaporodott s a régi sebeket némileg ki is heverte, még mindig ott állott Szent-István előtt az az óriási föladat, hogy e népet rendhez szoktassa, legalább bizonyos fokig megtelepítse, vele az országot megszerettesse s rávegye, hogy e hazát ne tekintse útnak vagy leshelynek, ahonnan más országokba törhet, hanem tekintse bölcséjének és sírjának. Nagyobb, bár zajtalanabb munkálkodás, bölcsesség, türelem kellett ehhez, mint a haditettekhez s azért Szent-István uralkodásának főeseményei nem is az ő haditettei, hanem a művelődés terén létrehozott alkotásai voltak.

Ezen alkotások másodika volt Szent-István törvénszerzése. Lehet, hogy már elődei is alkottak időnként jogi szabályokat, de Szent-István törvényei messze fölülhaladták azokat, mert leíratta őket s így legalább is a bírák és segédjeik mindig kezüknél tarthatták azokat, hivatkozhattak rájuk, egyenlő esetekben egyenlő ítéleteket hozhattak s így e törvények az életbe átmentek, állandóak lettek.

Szent-Istvánnak három törvényalkotását különböztetjük meg. Az elsőről Hartvik emlékezik meg s azt mondja, hogy azt a püspökök és főurak gyűlésén szerzette Szent-István. E törvény mintegy szövetség (foedus) természetével birt s azt Szent-István külön, sajátkezüleg aláírt okiratba foglalta. Hartvik csupán három pontot jegyzett ki belőle s tartott fönn korunkra: a) hogy senki embertársát ellenségesen meg ne rohanja, b) hogy szomszédját (vagy ellenségét) senki birói ítélet nélkül ne bántsa, c) hogy az

özvegyet, árvát senki el ne nyomja.⁹⁵ Természetes, hogy ma, jogállamban ilyet kimondani teljesen felesleges, de abban az időben, az erőszak, a vérbosszú és magán elégtétel idejében bizony szükségesség volt.

Második törvényalkotásául Szent-Istvánnak a maig fennmaradt törvények első könyvét kell tartanunk. Ez az előszón kívül 35 szakaszból áll és egyes elejtett szavakból következtetve, szintén a főpapok és főurak (vagy legalább azok egy részének) gyűlésén kelt.

Ez I. törvénykönyv szakaszai nagyjából a polgári, magánjoghoz tartoznak s az alattvalóknak az egyházhoz, a királyhoz és egymáshoz való viszonyait szabályozzák. Mivel az első és második szakasz szóról-szóra a 847-iki mainci zsinat VI. és VII. fejezeteiből, a harmadik és negyedik szakaszok szóról-szóra a Capitula Ingilgrammi-ból vannak átvéve, a többi szakaszok pedig a frank kapitularékkal mutatnak hasonlatosságot (de nem egyezőséget),⁹⁶ azt kell vélnünk, hogy Szent-István ez első törvénykönyvét valami rajnavidéki vagy francia származású püspök (tán Bonipert vagy ennek papja, Hilduin) készítette. Ennek tulajdonítható az is, hogy Szent-István törvényeinek első könyve a törvények felsorolásában nagyjából a tízparancsolatot követi s mintegy annak kibővítése, magyarázata gyanánt tűnik föl.

Első sorban az egyháznak átadott vagyon védelméről gondoskodik Szent-István s egyúttal meg is okolja, miért kell a királynak az egyházi vagyont annyira védelmezni, mint a magá-sajátját. A magyar nép még csak akkor kezdett hozzászokni a tulajdonjog becsületéhez, az ököljog megvetéséhez, nem csoda tehát, ha azon társaságnak, amely az ököljoghoz nem nyulhatott, védelmét a jognak főre veszi magára s egyúttal megmagyarázza az egyház tulajdonjogának szentségét.

Ezen védelem fejében azonban nem köt ki a szent király semmiféle beleavatkozást az egyházi ügyekbe, hanem ellenkezőleg biztosítja az egyház teljes szabadságát. „A püspököknek hatalmuk legyen az egyházi ügyek gondozására, igazgatására, kormányzására és rendezésére az egyházi törvények tartalma szerint.“ Tudja, ismeri, hogy a püspököknek (és később a szent-székeknek) kötelessége az özvegyek és árvák védelme és azt annyira helyesnek találja, hogy e tekintetben különösen enge-

delmességet parancsol alattvalóinak. Arra pedig ispánjait is utasítja, hogy a püspököket a keresztény vallás védelmében segítsék. (2. §.)

Az egyház szabadságának megőrzése végett a papokat egyedül a püspökök bíraskodása alá veti.⁹⁷ Hogy a papok jó hírnevét kimélje, az ellenük indított perekben a nyilvánosságot kirekeszti s az ily perek színhelyéül az egyházat jelöli meg. A papok vádlói csak jóhírnevű, nős és családos férfiak lehettek. (3–4. §§.)

Mintegy e kiváltság igazolásául oktatja a szent király alattvalóit arra, hogy a pap mindnyájukért dolgozik s azért ők is szívesen dolgozzanak az ő eltartása végett. (5. §.)

Az egyház jogi helyzetének megállapítása után áttér a király a maga és alattvalói tulajdonjogának rendezésére. Századokra ható törvényt szabott e pontban, mert abban az időben ritka jogi érzékkel minden szabad embernek tulajdonjogát elismerte, sőt még azt is megengedte, hogy halála előtt eloszthatta, hagyhatta összes vagyonát nejének, gyermekeinek, rokonainak, vagy az egyháznak s végső rendeletét nem volt szabad elrontani. Természetesen a maga tulajdonjogát összes vagyona (ingóságok, katonák, szolgák) fölött sértetlenül fönntartani iparkodott. (6–7. §§.) Egyik cikkelyben sincs szó ingatlan földbirtokról, mert abban az időben ez még nagyon csekély értékű volt, illetőleg a kapott vagy vett szolgálával együtt járt. E tekintetben tehát Szent-István eme törvényei, illetőleg a „Capitula Ingilgrammi“-k nagyon hiányosak.

Nagy gondot adott Szent-Istvánnak az, hogy népét föl-emelje a földi érzések porából és lelke művelésére, testének fensőbb célból való megtagadására szoktassa. Evégre okvetetlenül szükséges volt a vasárnap megülése és a böjt megtartása. Szigorúan megparancsolta tehát a vasárnapi munkaszünetet. Ha valaki vasárnap ökörrrel dolgozott, elvették ökrét, levágták és a nép közt husát kiosztották. Ha lóval dolgozott, azt vették el tőle, de a lovat megenni nem volt szabad, hanem ha a ló gazdája akarta, megválthatta ökörrrel s az ökröt ették meg. Ha valami szerszámmal dolgozott, attól s ruhájától fosztották meg s nem adták neki vissza, ha csak bizonyos botbüntetést ki nem állott.

Vasárnap a falvak bíráinak össze kellett gyűjteniök az összes népet és azok kivételével, akik a tűz őrzésére vissza-

maradtak, mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt vinniök kellett a templomba. Ha valaki a bírák hanyagsága miatt elmaradt, a bírákat az ispán megbotoztatta és megnyíratta. (8—9. §§.) Ezzel kapcsolatosan arra is kiterjedt Szent-István figyelme, hogy alattvalói az istentiszteleten tisztességesen viseljék magukat. Aki beszélgetett a templomban s nem hallgatott a Szentírás föl-olvasására, ha idősebb volt, csúfosan ki kellett kergetni, a fiatalokat pedig a templom udvarában meg kellett kötnözni, megostorozni és hajukat lenyírni. (19. §.)

Aki az évnegyedes és a pénteknap i böjtöket megszegte, arra a király egy heti, böjttel súlyosított börtönt szabott.

Az emberi élet legfontosabb pillanatáról, a halálról sem feledkezett meg a szent király. Nem kényszeríti ugyan alattvalóit arra, hogy haláluk előtt meggyónjanak, de elébük állítja, miféle egyházi büntetések várnak azokra, akik a papok rábeszélésére sem hallgatva, megátalkodottan, gyónás nélkül halnak meg. Az ilyen nem volt szabad egyházi temetésben részesíteni. Ha a szülők vagy atyafiak nem hívtak idejében papot s a halodkló azért nem gyónhatott, a halottnak megadták a tisztességes temetést, imádkoztak és alamizsnát adtak érte, de az atyafiaknak büntetésül pár napig böjtlöniök kellett. Véletlen halál esetén sem a halottat, sem környezőit nem érte büntetés. (12. §.)

Ha valaki a keresztény vallás ellen vétett, a bün nagyságának megítélése és a büntetés kiszabása a püspökhöz tartozott. Azonban előre lehetett tudni, hogy lesznek olyanok, akik a kiszabott egyházi büntetéseket (böjttöt, a templomból való kizárást) semmibe sem veszik. Ebben az esetben a szent király, mint a kereszténység védője, följánlja segítő kezét az egyháznak s a hét ízben megintett, de nem engedelmeskedő keresztényt a királyi törvényszék elé rendeli.

Részletes intézkedéseket vett át Szent-István kortársainak törvényeiből az emberölésre vonatkozólag, mert — fájdalom — nálunk is sűrűn előfordult. A mi szemeinkben talán különös, de úgy van, hogy még a szántszándékos gyilkosságra sem szabott halálbüntetést, hanem 110 aranypénz birságot. Ebből 50 pénz jutott a királyi kincstárnak, 50 az atyafiaknak, 10 pedig a békítő, fogott bírának. Tehát a vérdíj, a gyilkos fejének megváltása mindjárt Szent-István idejében életbe lépett. A véletlen emberölés birsága csak 12 aranypénz vala.

Ha rab rabot ölt, a kár a gyilkos urát érte; mert ennek oda kellett adnia gyilkos rabját a megölt helyett, vagy pedig újból megvennie a megölt rab urától.

A hitves-gyilkosságért az ispán 50, a katona 10, a közönséges ember 5 tinót fizetett a meggyilkolt nő rokonainak. (14—15 §§.)

Ezen látszólag enyhe büntetéseknek az a magyarázatja, hogy Szent-István e bírságokon kívül a gyilkosokat a törvényszerű vezekléseknek (poenitentiának, elégtételnek) vetette alá. Ez pedig abban az időben borzasztó szigorú volt. Például a szántszándékos gyilkosságért hét évig tartó vezeklés volt kiszabva s az 40 napig tartó, kenyéren és vizen való böjtöléssel kezdődött. Azután egy évig ki volt tiltva a gyilkos a templomból, bort vagy más szeszes italt nem ihatott, s az ünnepeket kivéve mindig böjtölnie kellett. A második és harmadik évben még mindig böjtölnie kellett ugyan, de, ha akarta, kedden, csütörtökön és szombaton a böjtöt egy dénárral vagy három szegény megvendégelésével megválthatta. A 4—7-ik évben pedig évenként három negyvennap böjtöt kellett neki tartania karácsony, húsvét és Szentivánnap előtt kenyéren és vizen, szőrruhába öltözve.⁹⁸

A véletlen gyilkosságért az egyházi törvény negyvennap, kenyéren és vizen való böjtöt szabott és öt évig a pénteket mindig kenyéren és vizen kellett megtartani. (U. o.) A hitves-gyilkos vagy apagyilkos még szigorúbb, életfogytiglan való elégtételre volt büntetve. (pl., az ünnepeket kivéve, soha semmit sem volt szabad ernie délután 3 óra előtt.)

Leggyakrabban persze azok közt fordult elő a vérengzés, akik a kardot mindig oldalukon hordozták, tehát az urak és katonák közt. Gyökeresen ki akarta e vérengzéseket irtani Szent-István s azért azt hirdette ki rettentő fenyegetések közt, hogy béke idején senki a kardját ki ne rántsa. Ha pedig valaki csupa vakmerőségből kardját mégis kivonja, azon karddal ölendő meg. (16. §.)

A hamisan esküvőt keze levágására ítélte Szent-István. Megengedte azonban itt is a váltságot. Az úr kezéért 50 tinót, a közember 12 tinót fizetett. Azonkívül a hamisan esküvőt is átadták a püspöknek, hogy vezeklést (elégtételt) szabjon rá.

Szent-István korában a lakosság nagyjobb része rab (de nem gonosztevő, hanem urának dolgozó rab!) volt. Ezeknek

állapotát is rendeznie kellett. Először a legkedvezőbb esetre szab törvényt. Megvédelmezte azon volt rabot, akit ura föl-szabadított s nem engedte, hogy a szabadító halála után a szabadost előbbi sorsába visszatassítsák. Még a csupán szóval ígért, de bíró előtt ki nem nyilvánított föl-szabadítást is érvényesnek ismerte, ha az elhunyt ígéretevő özvegye vagy fiai ez ígéretről bizonytságot tettek. (18. §.)

A föl-szabadításnál azonban visszaélések is történtek. Némelyik úr vagy katona más szolgáját vitte a király vagy a bírák elé és annak szerzett szabadságot. Az ily csalásért a gazdag ember 50 tinót fizetett s ebből 40 a királyi kincstáré, 10 pedig a föl-szabadított szolga igazi uráé lett. A szegényebb sorsú is fizetett legalább 12 tinót s ebből 10 jutott a kincstárnak, 2 a volt gazdának.

Hasonló büntetés érte azon urat vagy katonát, aki szabad embert rabbá tett. Csakhogy ez alkalommal a büntetésnek csupán kétharmada lett a királyé, egyharmada pedig az ispáné. (21—22. §§.)

Ha irgalmas volt a király a rabok iránt, viszont nem engedhette, hogy ezek uraikra támadjanak s azért a rab ura ellen vádlóul vagy tanúul föl nem léphetett. (20. §.)

A rabok után a katonák és vendégeknek hívott iparosok helyzete kívánt biztos törvényt. A szent király a perlekedések megakadályozására megtiltotta, hogy egyik úr se csábítsa magához a másik katonáját vagy vendégét.

A szökött katonák vagy rabok keresése természetesen meg volt engedve s aki valamelyik úrnak szökevényt kereső követét megverte, 10 tinóval bűnhődött.

Abban az időben nagyon rászorultak a törvény védelmére az özvegyek, az árvák, a hajadonok és rabnők.

A gyermekes özvegy a szent király törvénye szerint, ha gyermekei nevelését vállalta, megmaradhatott férje jószágában és senki sem kényszeríthette másik házasságra. Sőt a gyermektelen özvegy is megkapta holtanapjáig férje vagyonának haszonélvezetét, de halála után a vagyon férje rokonaira, vagy azok nemlétében a királyra szállott.

Az árvák ügyét úgy védte a szent király, hogy ha a gyermekes özvegy megszegte ígétét és másodszor férjhez ment,

első férjének vagyona mind az árvákra maradt s ő csak a hozzá illő ruhákat vihette el.

A hajadonok elrablásáért a katonára 10 tinó birságot, a közemberre 5 tinó birságot szabott a szent király. (27. §.)

A rabnőket az erőszakos fajtalankodók ellen kellett védeni. Az első fajtalanságot a szent király ostorozással, a másodikat ostorozással és hajlevágással, a harmadikat szabadságvesztéssel és rabságbevételével büntette. Azonban a rabságból kiválthatta magát. Ha a rabnő teherbe esett és szülésközben meghalt, a fajtalankodónak a meghalt helyett másik rabnőt kellett adnia a kárvallott úrnak.

Ha nem szabad ember, hanem rabférfi fajtalankodott másnak rabnőjével, mindjárt megostorozásra és hajlevágásra ítélték. Ha pedig a rabnő szülésközben meghalt, a rabot eladták és ára felét a rabnő urának adták, másik fele az eladott rab urának jutott.

Ha valamelyik szabad ember erővel rabnőt vett feleségül, szabadságát veszítette el. (28—29.)

Nincs szó Szent-István törvényeiben arról, mi történjék, ha a szabad ember saját rabnőjével, vagy a rab saját urának rabnőjével vétkezik.

De nem azért nincs szó, mintha ezeket Szent-István nem tartotta volna vétkeknek, hanem azért, mert e vétkek más embernek érdekeit nem sértették s különben is az egyházi törvények e vétkeket eléggé sújtották. Tehát nem maradt büntetés nélkül egy fajtalankodó sem.

A gyengébb nőt védelmezi Szent-István a házasságban is. Az akkori magyar nagyon könnyen költözött. Ha nejét megutálta, egyet, gondolt s külföldre szökött. 1018-ban például Harabor Bogyoszló seregében 500 magyar szolgált. Ezek közé, több ilyen feleségétől menekülő beállott. Szent-István az elhagyott nőt férje jószágában hagyta s nem engedte, hogy a szökött férfi vagyonát áhitó atyafiak a nőt másik házasságra kényszerítsék. Ha azonban a nő nem akart férjére várni s új házasságra akart lépni, csak hozzá illő ruhát vihetett magával s férje vagyonát elvesztette. A második házasság hallatára visszatért férj azonban a püspök engedélye nélkül házasságra nem léphetett. (30.)

De bezzeg nem védi a szent király a bűnös nőt! Tolvaj feleségét férje kétszer visszavásárolhatta ugyan, de harmadszor

már eladták rabnőnek. (31.) Aki boszorkányságot űzött, azt két ízben a templomhoz vitték, taníttatták és bőjtöltették, harmadizben a templom kulcsát megtüzesítve kereszt alakban homlokára, mellére és hátára sütötték. Negyedízben a bíráknak kellett átadni. A mások megrontásával foglalkozókat a legrosszabb kézbe, a magát megrontottnak tartó férfinak vagy atyafijainak kezébe adták. Bánjanak el velük tetszésük szerint. A jóslókat a püspöknek kellett ostonnal észre téríteni. (33–34.)

Az otthont, jobban mondvá a szállásokat két törvény védi. Az egyik a gyujtogatók ellen szól. A gyujtogató teljes kártérítéssel tartozott s ezenkívül még 16 (összesen negyven solidus-t érő) tinót volt köteles fizetni. Ha egy ispán másnak házára vagy szállására tört s ott a ház urára kardot rántott, akár megölte a ház urát, akár nem, saját kardjával vágta le a fejét. Ha nem ment személyesen, hanem csak katonáit küldötte a ház feltörésére, 100 tinót kellett adnia. A katona ilyen vétékért 10, a közember pedig 15 tinóval bünhődött (32. és 35. §§.)⁹⁰

A második törvénykönyv szakaszai, kettőt kivéve, mind a büntető joghoz tartoznak. E szakaszok sokkal szabatosabbak, szigorúbbak. Bővítik vagy módosítják az első törvénykönyv egyes szakaszait. Különösen intézkednek az urak megtámadása, a király és az ország ellen összeesküvők ügyében. Továbbá e szakaszok kibocsátásánál nyoma sincs a főpapok és főurak beleszólásának. Ezeket a király maga alkotja s csak „enged a tanács kérésének.” Ezekből biztosra vehető, hogy e második törvénykönyv Szent-István uralkodásának utolsó éveiben, 1036 körül keletkezett.

E második törvénykönyv első szakasza a megyés (plebánia) egyházak építését és javadalmazását szabja meg. Megemlékezik e szakasról Szent-István kis életrajza is. Előadtuk fentebb mi is.

Mindjárt ezután meglátszik, hogy e második törvénykönyv az előbbi hiányait pótolni akarja. Mert, mint már fentebb említettük, az első törvénykönyv nem szól az ingatlanok (földek) tulajdonjogáról. Itt tehát Szent-István mind a régi, örökölt, mind a királytól ujonnan nyert birtokok teljes tulajdonjogát biztosítja uraiknak s ennél fogva kijelenti azt is, hogy ezek örököseikre is átszállanak. A hivatalhoz (püspökséghez, ispánsághoz) kapcsolt jószágok azonban nem örökölhetők.

Meghatározza egyúttal azon eseteket, midőn a bűnös vagyona a királyra száll. Ezek: a királygyilkosság és hazaárulás

szándéka s az idegen országba való szökés. Az igazságos király kimondja azonban, hogy a király élete ellen szőtt összeskűvésben törvényesen elmarasztalt bűnös ártatlan gyermekei ne lakoljanak atyjuk vétkéért, hanem atyjuk birtokai rájuk szálljanak. A 3-ik szakasz enyhíti az első törvénykönyv 14-ik szakaszát s azt mondja, hogy a más rabját meggyilkoló rabnak ura a meggyilkoltnak ne egész árát, hanem csak felét fizesse meg. A 4-ik szakasz a gyilkos rab váltságát 110 tinóban állapítja meg. Az 5-ik szakasz az első törvénykönyv 21-ik szakaszát súlyosbítja, mert azt mondja ki, hogy aki ezentúl másnak szolgálit fölszabadíttatja, nem köszörülheti ki a hibáját 50, esetleg 12 tinóval, hanem ahány szolgálit fölszabadított, ugyanannyi (helyesebben tán háromannyi) szolgálit adjon s ezek egyharmada jusson a kárvallott úrnak, kétharmada pedig a királynak. A király aztán e kétharmadon megosztozik az ispánnal, az ekkor első ízben említett arány szerint: kétharmad a királyé, egyharmad az ispáné.

Nagy hiánya volt az első törvénykönyvnek, hogy csak a nők lopásáról emlékezett meg. Második törvénykönyvében tehát kiterjeszkedik a férfiak lopásaira is és kora szokása szerint s a vad erkölcsök kényszerítő nyomása miatt kegyetlen büntetésekkel sújtja azokat. Ha rab lopott, a kártérítésen kívül le kellett vágni az orrát, vagy pedig orra megmentésére fizetnie kellett 5 tinót. Ha másodszor lopott, le kellett vágni a fülét, vagy pedig fülét is 5 tinóért váltotta meg. Ha harmadszor lopott, életét vesztette. (6. §.) A szabad, ha először lopott, a raborsortól meg kellett magát váltania, vagy pedig eladták. Másodszor is megválthatta magát, de már harmadszori lopás esetén ő is halállal lakolt. Az orr- és füllevágás csúf büntetése a szabad embert nem érte. Ha nem váltotta meg magát s így rabbá lett, azontúl természetesen a rabok törvénye szerint ítélték s így orr- és füllevágásban is részesülhetett. Az ispán, ha a király részét elsikkasztotta, sokkal enyhébb büntetésben részesült. Csupán kártérítéssel és még az elsikkasztott összeg kétszeresével tartozott.

Szépen fejlődött Szent-István idejében azon társadalmi osztály, melynek tagjait az ő törvénykönyve katonáknak (milites) írja, a későbbi törvények és oklevelek pedig várjobbágyoknak nevezik. Azért ezek helyzete is szabályozásra szorult. A katonák

perében az ispán ítelt, de ítéletétől a katona a királyhoz föllebezhetett. Az oktan és csupán vádaskodásból történt föllebbezés esetén a király az ily, ispánját befeketíteni törekvő katonára 10 aranypénz birságot szabott az ispán javára. Ha az ispán a katonától valami ürügy alatt több adót csikart ki, mint ami ki volt szabva, a kicsikart összeget vissza kellett adnia és azonkívül még a magáéból is kellett ugyanannyit fizetnie. De ha kisült, hogy a katona a kiszabottnál nagyobb összeget önkényt, ajándékba adta oda ispánjának, akkor meg ő veszítette el követelesét és megegyszer annyit kellett adnia. (9., 10. és 11. §.)

Módosítani kellett azt a rettentő szigorú törvényt is, hogy a ki kardot ránt, saját kardjával nyakasztassék le. Az élet megmutatta, hogy e törvény ily mereven tarthatatlan is, igazságtalan is. Ennélfogva a szent király úgy rendelkezett, hogy, ha valaki nemcsak kirántja kardját, hanem meg is öli ellenfelét, akkor áll a régi büntetés és saját kardjával nyakasztassék le. Ha valaki nyomorékká teszi ellenfelét akár szemén, akár kezén, akár lábán, ő is épen azon testrészének épségét veszítse el. Ha valaki csak sebet ejtett ellenfelén, de az sebéből kigyógyult, a sebesítő vérdíjat fizessen. S végre, ha valaki csupán kirántja kardját, de még sebet sem ejt, az emberölésnek fél váltságát fizesse. (12., 13., 14., 15. §)

A következő szakaszok az anélkül is emelkedő királyi hatalmat még jobban biztosítják. Tódultak már az urak is a király udvarába egy-egy hivatalért s kétséges volt, az ispánságot nyert úr megtartja-e régi rangját, vagy hivatala szerint ítélendő meg?

A király kimondja, hogy ha a király valamelyik ispánság vagy uradalom (curtis) élére egy urat (senior) állít, az azzal mintegy csekélyebb rangra süllyed s tanuskodását ép oly értékűnek kell venni, mint a többi ispánokét.

A 17-ik szakasz is szerfölött jellemző intézkedést alkalmaz. Abban az időben mindenütt el vala terjedve az egyházak menedékjoga. Ezt Szent-István is elismeri, de e szakaszban mégis megfosztja a menedékjogtól azt a rabot, aki tulajdon urát, azt a katonát, aki ispánját megölte s azt a főurat, aki királya, hazája ellen összeesküvést sző. Fölhívja e helyütt Szent-István az egyházat is segítségre s azt óhatja, hogy az ily hűtelen, királyának élete, méltósága ellen törő főurat, vagy az ilyennel.

egyetértőt s az ilyet föl nem jelentőt rekeszsze ki az egyház kebeléből.

A 18. szakasz parancsolja meg (újra) a tizedadást; a tizedtitkolóra azt a büntetést szabja, hogy tized helyett kilencrészt adjon. A tized ellopását közönséges tolvajlásnak nyilvánítja s a kártérítést egészen a püspöknek adatja. A 19—20. szakaszok a fondorkodókra a bűn nagysága szerint halált és nyelvkivágást szabnak. Az utolsó 21. szakasz végre szabályozza azon, akkor megalakult társadalmi osztálybeliek helyzetét, akik a katonák és a rabok közt állottak s akiket egy szóval udvarnokoknak neveztek, mert a királyi, püspöki, apáti, főúri udvarokhoz bizonyos szolgálattal tartoztak, de máskülönben a kijelölt helyeken meglehetősen szabadon éltek (tárnokok, pohárnokok, ötvösök, vincellérek, márcadók stb.) Ezek, ha lopást követtek el, nem a rabok, hanem a szabadok törvénye szerint ítéltettek meg, vagyis nem sújtották őket orr- és füllevágással, hanem megválthatták magukat, vagy pedig rabokká váltak. Tanuszkodásuk azonban már nem volt egyenlő erejű a szabad emberekével.¹⁰⁰

E törvényekkel egyidejűleg rendeznie kellett Szent-Istvánnak a bírói kart. Évégből az országokat ispánságokra osztotta s a joghatóságot kerülethez kötötte. Az ispán volt a bíró az ő megyéjében lakó (s nem nemesi) személyek fölött, de mint már említettük, a katona tőle már föllebbezhetett a királyhoz.¹⁰¹ Eszerint a király volt a legfőbb bíró. Azonban a király legfőbb bírói hatalmát már akkor sem személyesen, hanem udvarának főembereiből alkotott törvényszék útján gyakorolta. Kitűnik ez Szent-Istvánnak, fiához, Imréhez intézett következő, határozott utasításából: „Valahányszor, kedves fiam, ítéletre méltó ügy, vagy valami halálra méltó bűnös érkezik hozzád, ne fogadd azt türelmetlenül és ne állítsd esküvel, hogy megbünteted őt, mert az ily eskű mulékony és törékeny, mert az esztelen fogadások fölbontandók. Ne ítélj személyesen, nehogy királyi méltóságod alávaló ügy érintésével beszennyeződjék, hanem az ilyen ügyet inkább tedd át az arra rendelt bírákhoz, hogy ők döntsék el törvényük szerint.”¹⁰² Ez intést Szent-István a 70 megrabolt és megsebesített bessenyő ügyében legalább részben, maga is követte s ha esetleg személyesen ítél (az életírat arra mutat, de lehet, hogy csak röviden akart írni), azt érthetővé teszi a gonosztett nagysága.¹⁰³

A megyeispán bírósága alól már Szent-István fölmentést adott. Legalább is azt állítják később a pécsváradi apátság népeiről, hogy már Szent-István kivette őket a megyeispánok, sőt a királyi udvarbírák hatósága alól is.¹⁰⁴ Ugyane kiváltságról mondják az esztergomi és kalocsai egyházak későbbi oklevelei, hogy azt még Szent-Istvántól nyerték.¹⁰⁵ E kiváltság azonban Szent-István idejében még nem vonta ki teljesen az egyházak népeit a megyeispánok és a felsőbb bírák hatósága alól, mert ha oly büntett merült föl köztük, melyet halállal kellett sújtani (pl. gyilkosság, harmadszori lopás, hazaárulás), akkor ezek átadandók voltak a rendes bíróságnak.¹⁰⁶ Ezt az egyház törvénye is úgy kívánta, mert ha a püspök vagy az apát halálra ítelt volna valakit, a szelidséghiányának szabálytalanságába estek volna s esetleg hivatalukat veszítik.

A törvényszerzés és az igazságszolgáltatás után mindjárt nevezetes eseményként emelkedik ki Szent-István korában a király egyes intézkedéseinek megörökítése, vagyis a hivatalos oklevelek kibocsátása. Rendes, állandó hivatalt azonban erre nem szervezett.

A két, hiteles levél: t. i. a vészprémi, pécsi alapítólevél és a kibővített pécsváradi alapítólevél egyikén sincs kancellár megnevezve s ha ezeket a külföldi levelekkel összehasonlítjuk, mindegyik más-más ország kancelláriájára mutat.

A vészprémi püspökség alapítólevelében a rendelet megszövegezésre mondott fenyégetés (*poena spiritualis*) „tercentorumque decem et octo patrum anathemate feriendum atque perpetuali supplicio tradendum iugiterque barathri poena perpetim fore concremandum (= a 318 (niceai) atya átkával veressék és az örök kárhozatnak adassék és a pokolnak örök kínjaival örökkéégetessék”) ismeretlen a német, francia és olasz kancelláriák formuláiban. Ellenben annál ismeretesebb a görög oklevelekben s ezekről a horvát-dalmát oklevelekbe is átmént.¹⁰⁷ Ez tehát arra mutatna, hogy Szent-Istvánnak eme levelét olyan pap írta, aki a horvát-dalmát oklevelek formuláit ismerte. Ellenben az oklevél előszava Harduin olasz király 1003-iki levelének előszavához hasonlít. A címezés (*intitulatio*) és a kijelentés (*promulgatio*) egyes részei szintén az olasz kancellária gyakorlatával egyeznek. Ezekből pedig azt kell következtetnünk, hogy az oklevél

készítője Olaszországból s annak is Lombardia nevű részéből származott. Ilyen pedig a Szent-Romualdtól küldött papok között volt található. Tulzó magasztalásaiból következtetve esetleg Querfurti Szent-Bruno írta.¹⁰⁸

A pécsi alapítólevél „pio Stephano regnante“ formulája a francia oklevelekre emlékeztet¹⁰⁹ s ha tekintetbe vesszük, hogy Pécs első püspöke Bonipert Fulbert chartresi püspökkel volt ismerős, a formulák ilyen találkozása alig lehet a véletlen műve, hanem inkább az annak az oka, hogy a pécsi levelet vagy Bonipert, vagy valamelyik Franciaországból származott pap írta. A pécsváradi alapítólevél valódi része csaknem szóról-szóra átveszi Szent-Henrik egyik előszavát (arengaját) s egyéb részeiben is egyezik a német oklevelek formuláival. Ezt tehát valamelyik német pap, minden jel szerint Szent-Henrik kancellárságának Heribert C. jelzésű fogalmazója készítette.¹¹⁰

A művelődés leghatalmasabb előmozdítói, az iskolák is Szent-István korában jelentek meg hazánkban. A magyar nép egyik lélekemelő tette volt az, midőn gyermekeit vivé a tudós férfiakhoz, az apátokhoz és püspökökhöz, hogy őket taníttassák,¹¹¹ de viszont az akkori lelkes egyházi férfiak érdeme is nagy, hogy e gyermekeket szívesen fogadták s épen azért, mert magyarok, örömmel tanították. Az esztergomi, pannonhalmi, székesfejevári és csanádi iskolákról biztos értesülésünk van,¹¹² a csanádi egyik mesterének, Valternek elbeszélése nyomán jegyzték föl a magyarul éneklő nő kedves történetét is.¹¹³

Irodalomról azonban oly korban, midőn mindenki az átalakítás, a tanítás roppant nagy művével volt elfoglalva, még nem lehet szó.

A versekből mindössze ezen négy, Gizella királyné alább ismertetendő keresztjére vésett hexameter maradt reánk:

Ecce salus vite, per quam mors mortua morte,
Unde suae matrisque animae poscendo salutem,
Hanc regina crucem fabricari Gisila iussit,
Quam si quis demit hinc, damnetur morte perenni.
(Ime az üdvösséges élet, amely által a halál halállal halt meg,
Azért óhajtván a maga és anyja üdvösségét,
Gizella királyné e kereszt készítését parancsolá,
Ha valaki ezt innen elviszi, örök halálra kárhoztassék.)

E verseken nagyon meglátszik, hogy Gizella királyné rendelkezése, az ő szándékát ismerő latin tudós készítette. Ennél fogva e versek ismeretlen szerzőjét csak itt Magyarországon kereshetjük, még pedig Gizella királyné valamelyik udvari papjában.

A tudományos foglalkozásra csak egy adatot találunk Szent-Gellértről olvassuk, hogy bakonybéli remetéskedése (10—23—30) idején könyveket szerzett. Ezek azonban elvesztek. Ránk maradt műve Szent-István halálánál kilenc évvel később készült. Az egyetlen, Szent-István korából ránk maradt irodalmi mű magától Szent-Istvántól származott s ez Szent-István intelme fiához Imréhez. Ezt alább az VII-ik fejezetben bőven ismertetjük.

Nagy irodalmi működést már csak a könyvek hiánya miatt sem lehetett kifejtteni. A legelső székesegyházak és monostorok is először csak a szertartásokhoz szükséges könyveket tudták beszerezni, annyira drágák voltak.

Mikor Szent-István uralkodását elkezdette, a magyar nép a lakás, ruházat és foglalkozás tekintetében a művelődésnek még nagyon csekély fokán állott. Alig-alig fogott hozzá a vándorélet elhagyásához s az állandó letelepüléshez. Szent-Imre életrajzában egyik véletlenül elejtett szavából méltán következtethetjük, hogy Szent-István maga is legalább egyideig csak faházban lakott. Állítja ugyanis ennek szerzője, hogy Szent-István fiának éjjeli ájtatoskodásait a fal hasadékaán át szemlélgette.¹¹⁴ Az ilyen fal nem lehet másból, mint deszkából. Az első monostorok és püspöki lakások sem lehettek különbe. A pécsváradi monostor állandó egyházát 1015-ben szentelték föl.¹¹⁵ Mivel pedig tizenhét esztendőn keresztül nem lehettek a szerzetesek egyház nélkül, bizonyosan volt egyházuk, csak hogy fából. De Szent-István uralkodásának megállapodása után hozzá fogott a középületek építtetéséhez is. Ide tartoztak elsősorban azon egyházak, amelyekről a VI-ik fejezetben megemlékezünk. Több épületről, sajnos, sem a maradványok, sem az írások nem tesznek határozott tanúságot.

Mindazon tárgyakat, melyekre az épülő egyházaknak szükségük volt, akkoriban nem lehetett kereskedés útján külföldről megszerezni. Ide kellett tehát hozatni a különféle iparosokat, különösen az ötvösöket s velük itt készíttetni a szükséges dolgokat. Ekként az ipar is új életre támadt hazánkban. Élénk

bizonyosága ennek Szent-István első törvénykönyvének 24-ik szakasza is: „Azokról — így szól e szakasz — kik más jövevényeit magukhoz csalják. Ha valaki jóakarattal föl fogad egy jövevényt és tisztességesen táplálja őt, a jövevény, míg az egyesség szerint (*secundum propositum*) táplálékot kap, ne hagyja el eltartóját s ne tegye át máshoz szállását.“ E szakaszban az „egyesség“ (*propositum*) arra mutat, hogy Szent-István korában a jövevények (vendégek) nagyjából iparosok voltak. Ez aztán megfejté azt, miért kellett külön törvénnyel tiltani, hogy egyik úr a másik jövevényét el ne csalja.

A veszprémi monostor egyik régi feljegyzése szerint Szent-István e monostor szolgálatára rendelt 3 ácsot, 2 kovácsot, 1 kádárt és 1 esztergályost. Azonkívül a monostor egyik falujának neve Göröncsér (Gerencsér, Grintzari), másik falujáé pedig Sarlós (Serlous, ma Sörös, Baranyamegye). Az elsőben fazekasok (göröncsérek), a másodikban sarlókészítők laktak.¹¹⁶

Hasonlóképp kellett gondoskodnia a többi monostorokról is.

A műhelyek azonban a monostor mellett állottak, mert hiszen az első mesterek tulajdonképp a szerzetesek voltak.

Ez iparos-tevékenység emlékeiből természetesen nagyon kevés maradt korunkra. Amelyek mégis kikerülték az enyészetet, a VI-ik fejezetben ismertetjük.

A földművelést Szent-István korában még nagyon kevéséig gyakorolták ugyan Magyarországon, de az ő intézkedései mégis fokozták és rendesebbé tették azt. A lelkészek a szolgálatukra rendelt rabokkal évről-évre felszántattak egy darabot az egyház körül eső területekből és ezáltal a többieknek jó példát adtak. A bevándorolt vallon-olaszok a szőlőművelésre tanították a magyarokat, különösen Esztergom, Pécs, Eger, Bihar püspöki városok közelében.¹¹⁷

Honnan teremtette elő Szent-István azt a rengeteg jövedelmet, ami építkezéseihez, alapítványaihoz szükséges volt, azt a ránk maradt emlékek legkevésbé mondják meg. Mindenesetre a királyi háznak volt akkoriban legtöbb uradalma (*curtis*) s rengeteg szolgáló népe (udvarnok), de ezek legnagyobb részt természetben rótták le kötelességeiket, amint természetben, a földhasználatban kapták bérüket is. Épen azért kellett Szent-Istvánnak egyéb jövedelemforrásról is gondoskodnia. Bizonyos.

másrészt, hogy ő szabadította fel hazánkat az idegen pénz forgalmának és a cserekereskedés nyügének terhétől, mert tiszta ezüstpénz, dénárokat veretett. Általános értékmérőnek meghagyta a bizanci aransolidusokat, de ezeket az ő idejében már pensa auri-nak azaz megmért aranyrak nevezték s ebből származott a magyar pénz szó. De mivel az ő népének sokkal kisebb értékű pénzre volt szüksége, a regensburgi dénárokat mintájára átlag 0.768 gramm súlyú féldénárokat, másként obulusokat veretett. Az ő pénzei valamivel könnyebbek voltak, mint a régi Karoling-dénárokat, de mégis jobbak voltak, mint a szomszédos német, cseh és lengyel pénzek s ezért csakhamar másfelé is elterjedtek. Egy font = 240 gramm ezüstről mintegy 480 féldénárt vertek. Két obulus vagy féldénár tett ki egy dénárt, 30 dénár (= 60 obulus) egy pénzt (mért aranyat) s ennek ötödrésze (12 féldénár) tett egy solidus (soldo) nevű pénzegységet. Ezeket használta Szent-István törvényeiben is.

E szerint egy fontban (libra) volt 60 pénz, vagy 120 soldo, vagy 240 nagydénár, vagy 480 kisdénár (obulus.)

Bizonyos tehát, hogy Magyarországon a kereskedésnek és forgalomnak oly szükséges eszköze: a pénz, Szent-István idejében megjelent s ez által ő nemzetét megszabadította a keleti és görög népek pénzeinek kényszerű használatától. Így érte el, hogy nemzetét gazdasági és kereskedelmi tekintetben is elszakította a keleti és délkeleti nemzetektől és a nyugatiakhoz csatolta.¹¹⁸

Megindulván azután a kereskedés, Szent-Istvánnak módja volt benne, népét a közügy javára adózásra bírni. Két adónem meghonosítását később egészen neki tulajdonítják s ezek a jövevények adója és a vásárvám.¹¹⁹ A jövevények adóját „szabadok dénárjának“ hívták s a betelepedett idegenek, iparosok fizették. Ez adó elnevezéséből az következtethető, hogy a szolganépek (nem a rabok, hanem az udvarnokok) szintén fizettek némi adót. A vásárok helyét akkoriban a királyok engedélyezték s engedély fejében kellett a királynak, illetőleg a király hivatalnokának, az ispánnak fizetni. Beszedte pedig e vámok az ispán az ő emberei (tributarii), azaz tárnokai által, hacsak a király az ily vásárvámok valamelyikét valami jótékony célra át nem engedte. Az adók beszedéseért az ispánnak a beszedett összeg harmada

járt, de ha valamit eltitkolt a beszédett adóból, nemcsak az ellopott pénzt kellett megtérítenie, hanem azonfölül még kétszer annyit fizetnie.¹²⁰

Bármerre tekintünk tehát, ott látjuk Szent-Istvánt s vele a magyar népet, hogy az igazságosság és művelődés terén a maga függetlenségét megőrizve, de a jót bárkitől is eltanulva, méltó helyet küzdjön ki magának s ekként nemzete főnmara-
dását, lehető boldogulását biztosítsa.

VI. FEJEZET.

Szent-István építkezései és uralkodásának emlékei.

Új idöket, jóformán új világot jelentett az a magyar földön, midőn Szent-István az első kőegyháznak alapjait letette. Századok folytak le a római birodalom bukása óta, de az egymásután itt barangoló népek egyike sem érezte magát annyira biztosnak, hogy századok viharaival dacoló épülethez fogjon, csak a magyar s az is csak azóta, mióta a keresztény vallás fölvétele által a többi népeknek testvérévé lett.

Esztergom volt, legalább is Szent-István uralkodása kezdetén, a királyi székhely; itt emelték az első érseki széket is. Itt építette tehát Szent-István az első kőegyházát. Siettetten ezt az is, hogy ez egyházat Szent-István az ő vértanúságra jutott keresztatyjának, Szent Adalbertnek tiszteletére akarta avatztatni. Azért nem hihetetlen egy külföldi, de rendesen jól értesült írónak (Alberich troisfontaines-i cisztercita szerzetesnek) abbeli jelentése, hogy az esztergomi székesegyház 1010-ben lett készen.¹²¹

E székesegyháznak három hajója és négy tornya volt. Hosszúsága a nyugati kaputól a nagy oltárig 30 ölet (50·70 métert), szélessége 10 ölet (18·90 métert) tett ki. Magasságáról adataink nincsenek. Belül a hajókat öt pár oszlop választotta el. A mellékhajók apsisal végződtek, de ezen apsisok csak belül voltak félköralakúak kívül négyszögre voltak építve.¹²²

Körülbelül ez időben készült a pécsi székesegyház is és az 1009-iki pécsi alapítólevél oly szóval él (constructus est), amely állandó egyházat szokott jelenteni.¹²³ Az, hogy a pécsi székesegyházat Péter király építette volna, mese. Ezt a későbbi krónikások csak abból következtették (elég hibásan), hogy a pécsi székesegyház Szent-Péter tiszteletére épült. Most azonban

már tudjuk, hogy Péter király az óbudai Szent-Péter-egyházat kezdette építeni s így Péccsel való összeköttetése teljesen megszakadt.¹²⁴

A pécsi székesegyház építésében Szent-Istvánnak nem volt olyan egyenes része, mint az esztergomiében, vagy még inkább a székesfejerváriében. Szent-Gelért életiratából tudjuk, hogy a csanádi székesegyházat tulajdonkép a püspök építtette, de a király is hozzájárult akkoriban roppant pénzzel, 1000 márkával, helyesebben 1000 font ezüst pénzzel.¹²⁵ A pécsi egyház építője is elsősorban annak püspöke, Bonipert volt, Szent-István csak segíté őt

Ez egyház szintén háromhajós bazilika-stilben épült. Körülbelül 56 m. hosszú és 22 28 m. széles (a főhajó 11 98, a mellék-hajók egyenkint 5 15 m.). Abban főként különbözött a többi egyházaktól, hogy négy tornya közül egy sem volt beleillesztve az egyház épületébe, hanem egészen az egyház keleti és nyugati végei mellé voltak építve s így a templom védelmére kiválólag alkalmasak voltak. Azon a vidéken, ahol Bonifácot hit-hirdetés közben még Szent-István idejében is megsebeztek,¹²⁶ ahol a későbbi feljegyzés szerint 200 katonának mindig készen kellett lennie a lázadás esetén a pécsváradi monostor védelmére,¹²⁷ nem csoda, ha a püspök székesegyháza védelmét minden más szépségi, vagy célszerűségi szempontnak elébe tette.

Annyi viszontagság, oly sok rombolás és változtatás után is e székesegyház egyes részei napjainkig megmaradtak. Századokig hordották az oldalfalak a később (a XIV. században) rájuk rakott bolthajtásokat, minden támasz nélkül, pedig nem erre a célra, hanem csak lapos mennyezet tartására készültek és csekély görbüléssel mégis napjainkig ellenállottak.

Régiek a toronyok falai egész a második emeletig, régi a nyugati homlok javarésze és 1882-ig állott a nyugati kapu. A mostani ennek hű mása. E kapu béléte egy-egy magasabb és erősebb sarokoszloppal kezdődött. Az oszlopfejekre faragott levelek azonban még durvák, kezdetlegesek voltak. E sarokoszlopok után 3—3 derékszög, 2—2 oszlopka és egy vájat váltakoztak egész az ajtóig és rájuk boruló, hozzájuk hasonló félköríveket tartottak. A félkörívek és a felső küszöb közt levő dob (= tympanon) üres volt, holott később a román styl kor-szakában, ha egyéb nem, az „Isten báránya“ foglalt ott helyet.

Tagadhatatlan s minden hozzáértőnek föltűnt, hogy e kapu a templom homlokához mérve nagyon kicsiny. De nem volt az ily aránytalan Szent-István korában, mert akkor még a templom előtt fedett csarnok (porticus) volt s az építő e kapu arányát nem az egész homlok magasságához, hanem csak a csarnok magasságához mérte. A főhajó fala magasan kiemelkedett a mellékhajó falai fölött. A déli oldalon voltak elhelyezve a kicsiny ablakok. 1882-ig ezekből is megmaradt annyi, hogy alakjukat és nagyságukat meg lehetett állapítani. Félkörben végződő, mintegy 1.42 m. magasságú s tölcser-alakúlag be és kifelé szélesülő nyílások voltak ezek, szélükön 1.05, középükön 0.72 m. szélességűek. Befelé nyíló felük tagozatlan volt, kifelé táguló részük két félkörben végződő vájattal volt ékítve. Az ablakok fölött 1.08 m. magasságban a tető alatt egyszerű párkány vonult végig. A párkány négyszögletes gyámkövekre támaszkodó félkörívekből, fűrészdiszkekből s fordított attikai oszloplábhhoz hasonló faragványokból állott.

Legnevezetesebb azonban ez egyházban az, hogy fennmaradtak benne azon régi szoborművek is, amelyek segítségével egykoron az írástudatlan népet az első emberpár és Jézus Krisztus történetére oktatták.

E szoborművek azért is megérdemlik figyelmünket, mert rávezetnek bennünket a Szent-István korabeli nagyoltár romjaira. A szoborművek párkányain nagyon régi divatú, jellemző, palmetta-alakú diszitményeket látunk. 1882-ben közvetlenül ott, ahol az altemplom kezdődik s a kar (chorus) fölemelkedik, egy régi, mennyezetes oltár romjait találták meg. E mennyezetes oltár oszlopain és egyéb maradványain épen oly alakú diszitményekre akadunk, mint a szoborművek párkányain. Ezen, később a kar fölemelése után népoltárnak nevezett oltár volt tehát a Szent-István-korabeli főoltár.

Talán ezekhez sorolandók még Szent-Mátyás, Szent-Simon apostolok, Szent-Márk és Lukács evangelisták szobrainak töredékei, mert ezeken ép úgy felülről lefelé vészték ki a neveket, mint a koronázópaláston.¹²⁸

Hasonlított a pécsihez, de sokkal kisebb és egyszerűbb volt a pécsinél a kalocsai székesegyház. Ennek csak két kiszökő tornya volt a nyugati részen. Alig volt hosszabb 37 méternél s messzire esván a hegyektől, nagyobbrészt csak téglából

készült. Csak diszítményei voltak kőből, azok is csekély tagozásuak. Az alapfalak terméskő és téglatöredékekből összerakott ugynevezett öntött falból állottak. A szentély padozata csupa római, részben P R J betűkkel jelzett téglával volt kirakva. Tehát a részben itt talált, részben a Duna jobbpartján levő római épületmaradványokat is felhasználták. A fölsótt alapfalak tanúsága szerint ez egyház homloka elé is csarnok (porticus) volt építve.¹²⁹

Legnagyobb szerű és egészen saját építkezése volt Szent Istvának a székesfejérvári bazilika. Ennek is csak romjai, töredékei maradtak reánk, de azokból is megállapíthatjuk e bazilikának a korabeliekhez mérve nagyságát és szépségét. 62 méter hosszú volt ez egyház, szélessége pedig 33·94 m.-t tett ki s ebből a főhajóra 18·13, a két mellékhajóra együttvéve 15·81 m. jutott. Hét pár oszlop osztotta az egyházat három hajóra s tartotta egyúttal a főhajó kiemelkedő falát (a pécsinek hat, az esztergominak csak öt pár oszlopa volt). Négy, de már nem az egyház mellé állított, hanem abba beleolvasztott tornya volt. Előtte csarnok (vestibulum, porticus) állott s annak tetejét elől oszlopok és négykarélyú pillérek fölváltva tartották.¹³⁰ 1031-re e bazilika kész volt, mert nem készítettek volna számára mise-mondó ruhát, ha nem lett volna már ekkor fölszentelve s nem lehetett volna benne misét mondani.¹³¹

E bazilika belső diszítéséből csak az időnek, rombolásnak ellenálló faragványok maradtak fönn (köztük több hasonlít a pécsi székesegyház régibb diszítményeihez), de szerencsére szent István hivatalos történetírója, Hartvik püspök, még a nagy rombolások, átalakítások előtt látta, le is írta s így magunknak e díszről bővebb fogalmat szerezhethünk. A fejérvári csodálandó művű bazilika padlója márvánnyal volt kirakva, a kar (most sanctuarium, szentély) falai különböző féldomború faragványokkal voltak ékítve (mint a pécsi székesegyházban). A kar közepén állott a nagyoltár s e fölött „csodás művészetű“ mennyezet volt, amelyet azon időben ciboriumnak hívtak, mert arról lógott le a keresztények lelki táplálékát (cibus), az Oltáriszentséget tartó edény. A nagyoltár és a mellékoltárok elején többnyire tiszta aranyból készült oltárelőket (antependiumok) lehetett szemlélni s azokba értékes drágakövek voltak foglalva. A bazilika sekrestyéje pedig tele volt egyházi palástokkal, mise-mondó-ruhákkal, a falak

felöltöztetésére szolgáló szövetekkel, továbbá kristályból, onikszból, aranyból és ezüstből készült edényekkel.¹³² Ezek közt az egyik életíró különösen dicséri a tiszta aranyból készült és különböző színű drágakövekkel ékített ereketartókat.¹³³

Nem említi Hartvik, de a maradványokból biztos, hogy e bazilika apsisának bolthajtása aranyos mozaikkal volt kirakva.

A többi egyházakból (mint pl. a csanádiból, pannonhalmiból, szalaváriból), még olyan töredékek sem maradtak, amelyekről biztos volna, hogy Szent-István korából származnak. Legfőljebb a szalavárinak egyes maradványait tekinthetjük ilyeneknek.

A pécsi egyház régi faragott díszei közt van egy hármaskötélfonadék is.¹³⁴ Ugyanez, még díszesebben nem egyes, hanem kettős köröket alkotva, megtalálható a szalavári ajtófelen.¹³⁵ E kötélfonadék-díszből következtetve Szent-István korára lehet helyezni azon kőtáblát is, amelyet Aracsán (Torontál megye), a régi monostor helyén találtak. E kőtábla elejét a pécsi kötélfonadék-díszhez teljesen hasonló faragás két mezőre osztja. A felső mezőben jobb kezét áldásra emelő, baljában könyvet tartó, karingbe öltözött és stólát viselő pap volt vésvé. Az alsó mező nagyjából megsemmisült s ma abban csupán egy férfi és egy nő fejének töredékei látszanak. A felső mezőbe vésett fölírat még kibetűzhető:

Literula (s qui)
cunque legunt,
Deum omni (poten)-
tem rogent

(Akik e betűcskéket
olvassák,
a mindenható Istent
kérik.)

Az alsó mezőben volt fölírat egyes szavaiból csupán sejtethető, hogy a kő rombolóira mondott átokból állott.

A kőtábla hátulsó oldalán nagyjából kőtáblakötélfonadék-dísz, egy sas, egy fölnyergelt ló vagy öszvér, továbbá tornyos épületforma látható.¹³⁶

A fent leírt egyházak közül háromnak a maitól elütő külső jellemvonása volt s ez abból állt, hogy négy tornyuk volt, Homlokzatukon kettő és keletre néző végükön az apsis mellett kettő. Az esztergomi egyház négy tornya a XVIII. században még legalább romokban meg volt, a pécsié (átalakítva ugyan), de most is meg van, a székesfejérváriét a régi rajzok és az ásatások egyaránt bizonyítják.

Hogy a Szent-Istvánkori bazilikák mellé védelem céljából építettek négy tornyot, az csaknem kétségtelen. Az is biztosan elfogadható, hogy e bazilikák külföldi minták után készültek s ha Németországban körütekintünk, ott találjuk a bambergi dómot. Ennek is négy tornya van, mint Szent-István bazilikáinak s 1012-ben készült el, úgy hogy Szent-Henrik innen könnyen küldhetett sógorának, Szent-Istvánnak mestereket s ezek itt bátran, még inkább használhatták a négytornyos bambergi bazilikát előképül. A speieri, wormszi dómok is egyidőben négy tornyosak voltak.

E kérdésekre különben csak akkor derül nagyobb világosság, ha műtörténetírónk nem tekintik többé a pécsi székes-egyházat Péter király művének, hanem Szent-István alkotásának s legrégibb részeit az olasz, német és francia dómok XI. századbeli részeivel vetik egybe.

Semmi lehetetlen sincs abban, hogy már a XI. században jött Pécsre Franciaországból vagy inkább Flandriából valami francia építőmester, hiszen biztos, hogy az első pécsi püspök, Bonipert, Franciaországgal összeköttetésben állott.

Minél becsesebb a drágakő, annál nemesebb ércbe szokták azt foglalni. A magyar nemzet a görög császártól küldött zománcos, drágaköves aranykoronába foglalta azt a másik koronát, amely egykor Szent-István fejét ékíté. Ez az ő uralkodásának legnevezetesebb, legdicsőbb emléke.

Eredeti alakja mindenesetre más volt, mint most. Némelyek eddig úgy vélték, hogy régen is, mint most két keresztező pántból állott s ezeket alól egy kerek aranypánt szorította össze s ez alsó kerekpántra voltak illesztve a keresztpántok közé a most hiányzó apostolok képei.

Azonban az apostolok szemei nagyon mereven előre néznek, mintha csak valaki mellett díszőrséget állanának. Ha emlékezetünkbe idézzük, hogy egy régi VIII—XI. századbeli bazilika apsisának bolthajtásán hogyan vannak mozaikból kirakva az apostolok és a köztük ülő Megváltó, könnyen fölismerjük, hogy e zománcból készült apostolképek ily, bolthajtáson alkalmazott, előre és középre (Krisztus felé) néző mozaikképek utánzatai. Így, ahogy most vannak ez apostolképek beillesztve, szemeik állásának teljességgel semmi értelme. Egy se néz Krisztus felé, sőt előre is csak kettő, az is bandzsulul.

Tehát ebből ítélve, Szent-István koronája abroncs-alakú nyílt korona volt s azon Krisztus képe volt a középponton, az apostolok képei pedig jobbról-balról melléje voltak helyezve (nem úgy, mint most egymás felé.) A középen levő Krisztus-képen nincs fölírat. Az Üdvözítő e képen trónon ül, balkezeiben az élet könyvét tartja, jobbkezeivel áldást oszt. A paradicsom jelképeként két ciprusfa veszi körül, a mindenséget pedig a feje fölött lebegő nap és hold jelentik. A nyolc apostol feje fölött nevük olvasható vízszintesen elhelyezett betűkkel. Az apostolok képei gyarlók, kezeikben egy-egy ismertetőjelet tartanak, oldalukon némi díszítmények láthatók s ezek Szent-Péter és Szent-Jakab képein az alapszínek kivételével egyezők. Szent-Péter, Pál, András, Jakab, János, Fülöp, Bertalan és Tamás apostolok képei maradtak ránk, tehát a meghívásra vagy korra nézve fiatalabb apostolok: Szent-Máté, ifj. Jakab, Tádé és Mátyás apostolok képei valami viszontagság következtében elvesztek. Épen ez adott okot arra, hogy a drága kincs megmaradt nagyobb részét később a görög császártól I. Gyécse királynak küldött koronába foglalják, ismét használhatóvá tegyék s az elveszéstől megóvják.¹³⁷

Mindjárt a szent korona után következik Szent-István uralkodásának másik nevezetes, drága emléke: a koronázó-palást, hajdan a székesfejérvári főegyháznak ajándékozott misemondó-ruha.

Ez sem maradt reánk egész teljességében, mert, amikor ezen misemondó, a papot egészen beborító, harangalakú ruhát nyílt palásttá alakították át, akkor a legfelső, négyszögletű mező felét, a rajta levő kis kereszttel s egyéb egyes hímzésekkel együtt levágták. De ez a megmaradt részhez mérve csak csekélység s az egész nagyszerű kézimunka áttekintését nem akadályozza.

A palástot (régén misemondó-ruhát) a villa-alakú kereszt széles sávja, a följánló írat sávja és az alsó, keskeny, állatos sáv négy mezőre osztja.

A második mezőt a harmadiktól a följánló-írat sávja választja el. Ezen, annyira becses följánlás így szól: Anno incarnationis Christi. M. XXXI. indictione XIII a Stephano rege et Gisla regina casula hec operata et data ecclesiae sanctae Mariae sitae, in civitate Alba. Azaz magyarul: Krisztus megtestesülésének 1031-ik évében, az adókimetés 14-ik esztendejében István király

és Gizella királyné készítteté és adá e misemondó-ruhát szűz Mária Fejérvár városában levő egyházának.

A harmadik mezőben elől negyedíves keretben Krisztus urunk színeváltozása volt kihímezve.

A negyedik (legalsó) mezőben kerek keretekbe foglalva a kereszt alsó szára mellett jobbról és balról kihímezték az ajándékozók Szent István és Gizella képeit is.

Szent-István e képen baljában kereszttel ékített földgömböt, jobbájában pedig lándzsát tart. Fején öt gyönggyel díszített süveg (vagy korona) s ezen három lilialakú kereszt van. Tunikáját öv szorítja testéhez s erre elől két csattal összefogott palást borul. Nevét a hímző „*Sephanus rex*“-nek varrta ki, tehát a nagy *E* betűből a *t*-jelző szárát kihagyta.

Gizella királyné képe *Gisla regina* fölírattal idős nőt mutat. Szent-Istvánéhoz hasonló süveget vagy koronát visel, jobb kezében földgömbre helyezett, emeletes, keresztbe végződő toronyt tart.

Szent-István és Gizella képe közt a kereszt széles szalagján, ép a kormányzó Krisztus képe alatt, kerek keretben fiatal ember mellképe látható. Feje födetlen, palástját gyöngysort utánzó hímzés díszíti, ép úgy, mint Gizella királynéét. E kép tehát nem jelenthet mást, mint Szent-István és Gizella fiát, a kormányzás átvételére kiszemelt, de még meg nem koronázott Szent-Imre herceget.¹³⁸

Isten dicsőségére irányzott nemes szándék vezérelte e gyönyörű, roppant műértékű, aranynyal borított misemondó-ruha tervezeténél és kivitelének elrendelésénél az ajándékozók, ez vezette a fáradságos, művészi hímzésnél a szorgalmas kezeket. Nem csoda, ha gondoskodásuk, fáradozásuk nem veszett kárba, hanem e mű annyi század annyi baja között is megmaradt a magyar nemzet művelődésének hirdetőjéül, Szent-István és Gizella nemes lelkének drága jeléül.

Nemcsak Magyarországon, hanem messze külföldön is sokáig hirdette egy másik misemondó-ruha Szent-Istvánnak és nejének keresztény hitét s Isten dicsőségére irányzott buzgalmát. E misemondó-ruhát Szent-István és neje az 1024–33. években uralkodó XIX. János pápának küldötték hódolatuk jeléül.

Ez is egészen kerek, harangidomú volt és vörös selyemszövetből készült, de később úgy megfakult, hogy sárga színt

mutatott. Az alapszövésebe fatetejét csipkedő, egymással szembenéző papagályok mustrája volt beleszőve.

Főül a pap nyakát érintő résztől mintegy araszsal lejjebb, ott, ahol a ruha a pap vállait fedte, három ujjnyi széles, szépen hímzett sáv huzódott körül. E kereszt sávra voltak kivarrva Ádám és Éva, továbbá az oroszlán, szárvas, sárkány és sas jelképek alakjai s ezeken kívül még 11 kerek keretben 11 arannyal és gyönggyel ékített alak.

E vállat borító sávtól kezdve elől is, hátul is szintén egy-egy hímzett sáv vonult lefelé. Az elől eső sávra legfőül a trónon ülő Megváltó alakja volt kivarrva, feje mellé pedig az A és Ω betűk. Alatta volt látható Szent-Péter s valamivel lejjebb egy szárnyas szeráf, majd Szent-Pál és ismét egy szeráf.

A hátulsó, valamivel keskenyebb sávon először is e két ajánló sor volt kivarrva: Stephanus, Ungrorum rex et Gisla, dilecta sibi coniunx mittunt haec munera domno apostolico Iohanni. Magyarul: A magyarok királya István és szeretett neje Gizella küldik ezeket ajándécul János pápa úrnak.

Ezután következett a 12 apostol képe, melljük varrott neveikkel megjegyezve.

Ha ezen misemondó-ruhát összehasonlítjuk a koronázó palásttá átalakított fejezéssel, azt látjuk, hogy ez, noha a pápának ajándékba küldték és így (a vele együtt küldött ismeretlen tárgyakkal együtt) abban az időben nagyértékű vala, mégis csaknem szegényes a koronázó palásthoz mérve. Igaz, hogyha ezen ajándékba küldött misemondó-ruhát 1024-ben készítették, 1031-ig, hét év alatt, a hímzés művészete a veszprémvölgyi monostorban vagy a királyné udvarában nagyot haladhatott, mégis ekkora különbséget, azt hisszük, annak kell tulajdonítanunk, hogy a koronázó palást, Szent-István élete legkedveltebb alkotása, a fejezései egyház számára s az 1030-iki győzelem emlékére készült.

A XIX. János pápának küldött misemondó ruha a XVII. és XVIII. századokban a metzi Szent-Arnulf-egyházé volt s a hagyomány szerint IX. Leo pápa ajándékozta ez egyháznak 1049-ben, amikor ezt fölszentelte. A francia forradalom borzalmai közt azonban e becses emlék megsemmisült.¹³⁹

A Szent-István-kori ötvösművek közül egy feszület került

el az enyészetet, hogy hírmondója legyen az akkori ötvösművészetnek és Szent-István neje kegyeletének.

A Gizella királynétól anyja sírjára Regensburgba küldött feszület e nevezetes emlék. A feszület ágainak közepe fábó van, de aranylemezekkel van borítva. Az egész feszület 0.40 m. magas és 0.32 m. széles. Krisztus alakja rajta ércből van öntve. Fejére tányéralakú fénykört illesztettek, szemei nyitottak, karjai ki vannak ugyan terjesztve, de nincsenek nagyon kifeszítve, lábai szegek nélkül, kis polcon állanak. Egyszóval nem a haldokló, hanem inkább a halálon győzedelmeskedő Krisztust mutatja ez alak. Krisztus lábainál két nő félig térdet hajt. A Krisztus jobbjára felől levő koronát visel, tehát ez Szent-István neje, a másik koronátlan, ez tehát Gizella magyar királyné anyja, szintén Gizella nevű, Henrik bajor herceg neje. Krisztus feje fölött, jobbjára és baljára felől és lábai alatt egy-egy, összesen négy (fönt, a V-ik fejezetben már ismertetett) hexameter van bevésve s ezek a feszület rendeltetését mondják el.

A feszület legfényesebb, csillogó díszét a Krisztus alakját és a fölíratokat körülvevő keret alkotja. Ez arany gyöngysorból befoglalt drágakövekből és igazgyöngyökkel körülvett, ferde négyszög- meg háromszögalakú, rekeszes zománcú táblácskából áll. A kereszt négy végénél a drágakövek 2-3 sorban vannak elhelyezve és nagyobbak is, mint az oldalon levők.

A hátulsó lap sem üres. Erre Krisztus és a négy evangelista jelei vannak bekarcolva s azonkívül még e fölírat is: „Hanc crucem, Gisila devota regina, ad tumulum sue matris, Gisile donare curavit.“ Magyarul: „E keresztet Gizella, az ájtatos királyné, anyjának, Gizellának sírjára ajándékozta.“ Kitétszik e fölíratból, hogy ezt már nem ő íratta, mert nem engedte volna magát abban „devota regina“-nak, „ájtatos királyné“-nak dicsegtetni.¹⁴⁰

Hozzáértő író mondja, hogy az ezen feszületről készített fényes, színesnyomatú képek csak halvány másai az eredetinek!

Hát akkor még mily gyöngye sugarai az annyi baj, viszonytagság közt fennmaradt emlékek Szent-István uralkodása fényének!

VII. FEJEZET.

Szent-István jelleme.

Az ural-altáji nyelvcsaládhoz tartozó nemzetek közül csupán a magyar, észt és finn lettek keresztényekké. Ez nem magyarázható meg azon könnyedén odadobott állítással, hogy csak e három nemzet jutott keresztény nemzetek körébe s életkérdés volt mindháromra nézve, hogy szomszédjaikkal egy valláson legyenek. Mert lám, keresztény nemzetek között éltek a besenyők legalább is hat évtizedig és például 1008-ban náluk is megkezdődött a hithirdetés. Keresztény, még pedig már erősen keresztény nemzetektől körülvéve tanyáztak a kunok 1066-tól 1239-ig az Al-Duna és Dnyeper között s megmaradtak (egy kis töredéket leszámítva) pogányoknak.

A magyar nemzet megtérése ezenkívül azért is nagyon figyelemreméltó, mert az gyors és állandó volt. Nagy dolog volt e gyors, alig félszázad alatt végbemenő megtérés, mert pl. Oroszországban 120 évig (867—988) laktak a hittérítők, míg végre inkább politikai szerződés, mint meggyőződés révén a keresztény vallás elterjedt. Az is bizonyos, hogy a magyarok kereszténysége nem valami külső máz, hanem valódi, belső meggyőződés volt, mert különben a Szent-Istvánt követő Péter királynak kegyetlensége, baklővései, a keresztény császárnak hazánk ügyeibe való beleavatkozása, az ennek nyomában természetesen fakadó, nemcsak a németre, hanem a keresztényre is terjedő gyűlölet nemcsak félévre ingatták volna meg a keresztény vallást, hanem legalább is egy évtizedre, Ugyanazon okok pl. Lengyelországban a pogány vallásnak évtizedre terjedő föléledését idézték elő.

Ezen gyors és állandó megtérést, a keresztény vallás őszinte becsülését és megtartását nem köszönhetjük másnak, mint Szent-Istvánnak. Gyécse keménységgel megkereszteltethette a magyart

de a keresztény vallás igazságáról való meggyőződést Szent-István példája oltotta belé.

Szent-István lelke, magaviselete először is ment volt minden oly erkölcsi fogatkozástól, amely a tőle terjesztett keresztény vallással éles ellentétben állott volna. „Nincs gyorsabb a rossz hírnél,” mondja a latin költő s mégis az egykorú, a rosszat hamarabb, mint a jót följegyző külföldi írók sem tudnak semmi rosszat. Kortársai (s népük között ugyancsak a kereszténység terjesztői): a lengyel Harabor Bogyoszló és az orosz Ladomér (Wladimir) tele vannak erkölcsi hibákkal, kivált a keresztény vallástól annyira tiltott, utálatos bujasággal.¹⁴¹ Szent-István ellenben ifjúságától kezdve késő vénségéig hűséges, nejről halálos ágyán is gondoskodó férj vala s a bujaságot bűdösnek, haláltszerzőnek tartja vala.¹⁴²

Ez azonban még kevés lett volna arra, hogy a magyarokat szívből keresztényekké tegye.

Ámde ő önnönmagán megmutatta, hogyan kell egy kereszténynek élni. Nem követelt, nem tanácsolt semmi olyat, amit ő meg nem tett vagy jónak nem tartott. Ő volt az erkölcsi példakép s az ő példájának óriási hatása okozta, hogy a magyar a keresztény vallást gyakorlatba vette s a gyakorlat által megszerette. Szent-István életének irányítója, tetteinek főrugója az erős, tevékeny, keresztény katolikus hit, vagyis a keresztény katolikus egyháztól hirdetett és megmagyarázott igazságok és erkölcsi törvények foglalatja volt. Semmit sem ajánl oly hévvel és meggyőződéssel szeretett fiának, mint ezen, tettekben nyilvánuló keresztény katolikus hitet. „Először is parancsolom — írja — tanácsolom, óhajtom, kedves fiam, hogy (ha a királyi koronának becsületet akarsz szerezni) az apostoli és katolikus hitet oly pontosan és gondosan tartsd meg, hogy az Istentől alattvalóidnak rendelt, összes embereknek példaképe légy s az egyházi emberek méltán nevezzenek téged keresztény férfiúnak. Biztosra veheted, hogy hit nélkül sem kereszténynek, sem az egyház fiának nem mondanak. Akik hamisan hisznek vagy a hitet tettekkel nem valósítják és nem ékesítik (pedig a hit cselekedetek nélkül halott) sem itt nem uralkodnak tisztességesen, sem az örök életben és koronában nem részesülnek.¹⁴³

Erős, tevékeny hitéből származott második jellemvonása: a keresztény katolikus egyház szeretete. Azt a nagyszerű, az

államtól független s az államot mégis annyira támogató, az ember lelkét nemesítő, annyira szükséges társaságot: a katolikus egyházat terjeszteni, működésében támogatni s védelmezni, volt az ő kedves, őt vidámító foglalkozása, mert tudta, hogy a katolikus egyház nélkül a keresztény hit igazságai feledésbe mennek, törvényei elavulnak. Ha végigtekintünk e mű IV-ik fejezetben ismertetett egyházi alkotásain, nem csodálkozunk, hogy még álmában is az egyház veszedelme forog elméjében, hogy II. Konrád támadásakor különösen a keresztény katolikus egyház ez új, magyarországi ültetésének fönmaradásáért esedezik s hogy halálos ágyán őt körülvevő híveit a hit megőrzésére és a katolikus egyház támogatására buzdítja.¹⁴⁴

Lelkének szép jellemvonása volt továbbá, hogy szeretett imádkozni. Nem ajánlotta volna fiának, nem kérte volna alattvalóitól 1030-ban oly buzgón az imádságot, ha maga nem szeretete volna.¹⁴⁵ Egy XII. századbéli följegyzésben azt olvassuk róla, hogy egy éjjel nagy és fényes kíséretével, minden egyháztól távol, egy téres mezőn ütött sátrát s míg a többiek aludtak, ő fölkelt, térdre borulva sokáig imádkozott. Egyszerre csak egy másik szentéletű férfiúnak úgy tetszett, mintha angyalok szállottak volna le, fölemelték volna Szent-István sátrát s ő látta a térdreborult, imádkozó szent királyt. E följegyzés nem egykorú szemtanútól származik s így részleteiben a leírt esemény elhomályosodhatott, de az esemény magva való s annyit igazol, hogy másfél századig írás nélkül is föntartá magát a magyar nép tudatában az imádkozó Szent-István emléke.¹⁴⁶

De midőn ily sűrűn emelte föl lelkét Szent-István az Istenhez, nem feledkezett meg embertársairól sem, annyira nem, hogy gyönyörű jellemvonásává lett a könyörület a betegek és szegények iránt. Ha hírül vitték neki, hogy valamelyik alattvalója beteg, a kezénél levő kenyérből vagy gyümölcsből vagy jószagú fűből egy csomót azon parancscsal küldött neki, hogy egészségesen keljen föl és számosan részint az ő szent királyuk szava iránt való bizalomból, részint Isten jóvoltából csakugyan meggyógyultak. A szegényeket pedig gyakran maga is fölkeresté és segítette, de titkon, mert Krisztus ígéretére hallgatva, egyedül Istenért vitte végbe a jót. Még sok szegénynek méltatlansága sem tántorította el őt az ily titkos alamizsnálkodástól. Sokáig élt annak emlékezte, hogy egy alkalommal a kapzsi

szegények mindjárt az alamizsna kiosztása elején rárohantak s a nagy dulakodásban Szent-Istvánnak szakállát is megtépdesték. Gyakorolta a szegények segítségét oly férfiak útján is, kikről tudta, hogy azért nem hizelegnek neki, se másoknak nem hirdetik a király jótékonyágát. Ilyen volt pl. Szent-Günther.¹⁴⁷

Szent-István lelkének ezen nemes vonásai után azonban nagyon sokan azt hiszik, hogy ő valami puha, siránkozó, imádságon, egyházon kívül semmivel sem törődő, minden komoly dologtól visszarettenő fejedelem volt. Pedig nagyon csalódnak.

Szent-István nagyon szigorú és kemény ember volt a gonoszok iránt. Igaz, hogy életírói ezt nem nagyon hangoztatják, életiratainak a XII. század vége felé élő bővítői meg épen mentegetik a keresztény szelidséggel ellenkezőknek tetsző cselekedeteit, de ez nem akadályoz meg bennünket abban, hogy Szent-István jellemében az egykorúak vagy az őt közelebbről ismerők tudósításaiból a szigorúságot föl ne ismerjük. Reichenau Herrmann — a béna — ezen följegyzése: „Meghalt a magyaroknak *a jámborokkal nagyon szeliden bánó királya, István*“ (probitissimus),¹⁴⁸ mindjárt elárulja, hogy a gonoszokkal szemben Szent-István nem volt nagyon szelid. Szent-Gellért életíratának nagyon régi részében azt olvassuk, hogy Szent-Gellértnek, a nagybefolyású, udvari nevelőnek is kemény, nehéz dolga volt, ha Szent-Istvánnál egy-egy gonosztevőnek kegyelmet akart szerezni s néha csak könyeivel menthette meg pártfogoltját a kivégzéstől.¹⁴⁹ Egykor 70 bessenyő férfi akart hazánkba megtelepedni. Ingóságaikkal együtt meg is érkeztek hazánkba. De nem messze a határtól (körülbelül még a Dráva-Szávaközén Valkóvár, most Vukovár tájékán) egy csomó közkatona megrabolta és megsebezte őket. A bessenyők egyenesen a királyhoz fordultak sérelmükkel. Szent-István sem arcvonásaival, sem szavaival nem árulta el, hogy haragszik, mert nem szokott előre itélni. Gyorsan a katonák hadnagyához küldött, a vádlottakat maga elé rendelte. A vizsgálat a vádlottak bűnösségét mutatta s ekkor Szent-István kettenként az ország kapuihoz vitette őket és fölakasztatta. Ezeket tudván, azt sem tarthatjuk lehetetlennek, amit Laskai Osvát jegyzett ki egy, előttünk maig ismeretlen életíratból, hogy egyik udvari bíróját hamis ítéletmondás miatt megnyúzatta.¹⁵⁰ Különben is csak törvényeire tekintsünk s mindjárt

látjuk, hogy Szent-István az akkori vad, féktelen emberekkel szemben a jog és igazság védelmére mindig készen állott.

E szigorúság azonban sohasem volt kegyetlenség. Ellenkezőleg, Szent-István szigorúságával nagyon szépen megfért a lovagiasság a legyőzött ellenféllel és a megbocsátás a megtérő alattvalóval szemben. Uralkodásának 21-ik esztendejét töltötte már Szent-István, midőn azt írja róla a külföldi, tudós püspök, Thietmár: „Sohasem hallottam, hogy valaki annyira kegyelmezett volna a legyőzötteknek, mint ez.”¹⁵¹ Megmutatta lovagiasságát Procuí feleségének visszaküldésével,¹⁶² megmutatta azzal, hogy Ajtony asszonyait (feleségeinek alig mondhatjuk) nem bántotta;¹⁵³ megmutatta bocsánatot nyújtó szívét azzal, hogy mint látni fogjuk, rá kardot vivő, de bocsánatért esdő, vakmerő, udvari emberének megkegyelmezett.

Szent-István gyönyörű jellemvonásai közé kell még sorolnunk az ő tudományszeretetét és érdeklődését az emberi erkölcsök javítása iránt. Jól beszélt és írt a tudós világ akkori nyelvén, latinul.¹⁵⁴ Szent-Güntherrel és Szent-Gellérttel nem is beszélhetett volna, ha nem bírja tökéletesen a latin nyelvet, pedig ezeket asztalához fogadta, sőt Szent-Gellértet fia nevelőjéül visszatartotta és vele éveken keresztül annyi életbevágó ügyben értekezett. Ha fiát, Szent-Imrét, arra bírta, hogy mindennap olvasson valamit,¹⁵⁵ akkor bizonyára maga is olvasgatta az akkor megkerithető könyveket: a szentírást, a törvénygyűjteményeket stb.

Megragadta figyelmét azon erkölcsi újulás is, amely a clunyi-i monostorból indult ki. Jelezi ezt az, hogy az akkori clunyi apáthoz, Szent-Odilohoz követeket, ajándékokat, leveleket küldött.¹⁵⁶ Mutatja különben ezt Szent-Güntherrel és Szent-Gellérttel való összeköttetése is.¹⁵⁷ Ennélfogva ő is hathatós pártfogója lőn az igazi, egyedül Isten dicsőségeért buzgó és szigorú szerzetes életnek s annak megőrzése, fölvirágoztatása végett majd követeket küldött a monostorokba, majd maga is személyesen megjelent azokban, ha nem is parancsolás, de legalább buzdítás végett.¹⁵⁸ Egy ily alkalommal fedezte föl Pannonhalmán Mórt, a későbbi pécsi püspököt. Megjelent a monostor egyházában a hajnali istenszolgálat után. A clunyi szabályoktól a nap első órájáig parancsolt csendet a többi szerzetes a király láttára és üdvözlésére mindjárt megtörte, csak Mór nem. A király sem

hizelgő üdvözléssel, sem fenyegetéssel nem birt belőle szót kicsikarni. Pár óra mulva az első (prima) nevű imádság után a káptalani gyűlésen is megjelent a király és ott oly dolgokat hányt Mór szemére, amelyek a szerzetesi fegyellemmel ellenkeztek. De Mór ezekre sem felelt s így alázatosságát kétségtelenül bebizonyította. Erre Szent-István megfordította beszéde folyamát, Mórt dicséretekkel halmozta el és nemsokára pécsi püspökké tette.¹⁵⁹ Ha nem ismerte volna a szerzetes-fegyelmet és különösen a cluny-i szokásokat (ezek tiltották az éjjeli beszédet és parancsolták a megaláztatás néma elfogadását), nem tudta volna megállapítani, melyik annyi szerzetes között igazán engedelmes és alázatos.

Szent-Istvánnak a maga korához mért tudományos készültségét, okosságát fényesen igazolja azon „Erkölcsei Tanítás” (Institutio morum), amelyet már-már uralkodásra szánt fia, Szent-Imre számára írt vagy legalább is innen-onnan összeszedve, fiának és hazánknak állapotaihoz alkalmazott.

Azok, akik Szent-Istvánt nem az egykorúak szavaiból, nem is tetteiből ismerték, hanem csak a kései tudósítók szavai után indulva, gyenge szívű, minden kemény szótól vagy föllépéstől visszariadó embernek tartották, megkísérelték e derék művet, törvénytárunk ezen drága kincsét, elvitatni Szent-Istvántól. A Szent-Imrét feddeni látszó kemény szavakat, a szoros logikai rendet, a korona sűrű emlegetését s egyéb ilyeneket vetik föl, mintha ilyenek Szent-Istvántól nem származhattak volna. De sohasem tudtak találni olyan kétségtelen jelet, amely elárulná, hogy ez „Erkölcsei Tanítás”-t Szent-Istvánénál későbbi időben írták. Nincs is valóban semmi okunk kételkedésre, hanem ellenkezőleg, valóban van elég okunk azon meggyőződésre, hogy az „Erkölcsei Tanítás” csakugyan Szent-István műve. Nézze meg akárki a IX—X. századbéli, egyházi és világi törvénykönyveket, talál azokban bőségesen szoros logikai rendet; nézze meg a Szent-István korabeli latin nyelvet és talál aközt meg az „Erkölcsei Tanítás” nyelve közt teljes (később utánozhatatlan) hasonlatosságot és aki tudja, hogy Szent-István, mint föntebb láttuk, mily szigorú, mily rendes ember volt, az nem csodálkozik, hanem helyeslőleg int, ha olvassa, hogy Szent-István az „Erkölcsei Tanítás”-ban mily kemény hangon szól fiának, mihelyt eszébe jut, hogy ez (az emberi gyarlóságnál fogva) el is térhet az

utasításoktól. Sőt van ez „Erkölcsei Tanítás”-ban olyan nyilatkozat is, amely egyenesen kirekeszti azt a lehetőséget, hogy azt Hartvik műve nyomán a XII—XIV. századokban írták volna. Azt írja Szent-István a X-ik fejezetben: „Azért tehát szeretetre legméltóbb fiam, szívemnek édessége, jövő ivadékunk reménysége, kérlek, utasítlak, hogy teljesen és mindenben a kegyesség támogasson.” Már Hartvik művének megírása idejében is, de azután Szent-Imre életrajzának elterjedésével még inkább meggyökeredzett a magyar nép minden osztályában az a tudat, hogy Szent-Imre szüzességi fogadalmat tett. Későbbi, e fogadalomról tudomással bíró szerző semmi esetre sem nevezi tehát Szent Imrét Szent-István „jövő ivadéka reményének” (spes future sobolis). Ezt csak az írhatta, aki e fogadalomról semmit sem tudott s országa, egyháza érdekében semmit sem akart tudni: Szent-István király.

Ha belepillantunk ez „Erkölcsei Tanítás”-ba abban mint valami tükörben, lássuk abban Szent-István nemes, buzgó és okos lelkét.

Legtöbbször emlegetett és napjainkban éppen nem tetsző a VI-ik fejezet.

Ebben ajánlja fiának Szent-István, hogy a jövevényeket szívesen fogadja, sőt azokat táplálja is, hogy szívesebben lakjanak nálunk, mint másutt. Annyira hasznosaknak tartja a különböző jövevényeket, hogy kimondja híressé vált, a mai politikával annyira ellenkező meggyőződését: „Az egynyelvű és szokású ország gyöngye és törékeny.”

Mindazok azonban, kik e nyilatkozatot helytelenítik, elég hibásan a mai állapotokból indulnak ki. Majdnem olyanok, mint akik csodálkoznak, miért nem fogadta IV. Béla puskatúzzal a rátörő tatárokat, vagy a mohácsi csatából menekülő II. Lajos miért nem hordott magával villamos lámpát?! Akik a Szent-István kori műveltségi állapotokat vizsgálják, tudják, hogy Szent-István nem értett a jövevények alatt csupán földműveseket vagy pásztorokat, hanem főleg iparosokat, kereskedőket s esetleg harcosokat s tudják azt is, hogy az ő idejében az egyes mesterségeket, a kereskedés egyes fajait más és más népek űzték, az egyes fegyvernemek használatában is más és más népek tűntek ki. Kitűnik ez Szent-István törvényeiből, de meg ezen VI-ik fejezetben adott tanács megokolásából is. „Különböző

országokból és részekből érkező a jövevények — írja Szent-István — különböző nyelveket, szokásokat, különböző okulásra szolgáló példákat és fegyvereket hoznak magukkal. Ezek mind ékítik és hatalmassá teszik a királyi udvart és megijeszítik a gögös külföldieket.“ Szent-István tehát a jövevények pártolásával csak az ipart, kereskedelmet, a külföldiekkel való érintkezés könnyítését akarta előmozdítani s az egyenmő fegyverkezést megszüntetni. Valamint ma is azt mondjuk, hogy a csupán földműves- vagy csupán iparos-állam gyenge, úgy mondta Szent-István, hogy az „egynyelvű és egyszokású (azaz egyfoglalkozású és egyfegyverzetű) ország gyenge és törékeny.

A VIII-ik fejezetben inti fiát, hogy a magyar nemzet kormányzásában elődjeinek példáit kövesse. Ismerte Szent-István a magyar nemzetet, tudta, hogy szokásaira, jogaira féltékeny, hogy keményen és mégis igazságosan kell vele bánni. Tudatja is fiával, hogy ha nem lesz tekintettel a magyarok természetére, szokásaira, mint elődei, „nehéz lesz e terület királyságát megtartanod.“¹⁶⁰

Az eddig előadottakból már bátran következtethető, de meg életírói különben is mondják, hogy Szent-István ifjúságától kezdve ritkán nevető, komoly beszédű és magaviseletű férfiú volt.¹⁶¹ Hogy 1031 után nemcsak komoly, hanem szomorú is volt, azon nem csodálkozhatunk. Mindamellett, hogy a sok gondtól néha-néha meneküljön, szeretett vadászgatni.¹⁶² Fiáról, Szent-Imréről két egymástól nagyon távol eső, külföldi író ugyanezt mondja.¹⁶³

Ha Szent-István külsejéről is akarunk tudni valamit, a Laskai Osváttól idézett, előttünk eddig ismeretlen krónikást kell meghallgatnunk. Ez azt írja: „Szent-István kicsiny termetű, nagy lelkű, bátor, harcias, okos és Krisztustisztelő vala.“¹⁶⁴ Ha végigtekintünk Szent-István élete során, ha szemügyre vesszük tetteit, ha „Erkölcsei Tanítás“-át és törvényeit olvasgatjuk, lehetetlen, hogy igazat ne adjunk az ismeretlen krónikás öt szavának, mert Szent-István nagylelkű, bátor, harcias, okos és Krisztustisztelő vala. De ha ezeket oly jól tudta, akkor elfogadhatjuk hatodik szavát is és Szent-Istvánt kicsiny termetű férfiúnak kell tartanunk.

VIII. FEJEZET.

A trónöröklés rendezése.

Szent-István 1031. közepén hatalmának tetőpontján állott. Országának utolsó engedetlen főurát, Ajtont megsemmisítette, a bessenyők csapatai oltalmát, vendégszeretetét keresték, a német császárral diadalmasan szembeszállott s vele ránézve kedvező békét kötött.

Gizella királyné elkészítette a nagyszerű misemondó-ruhát (a mai koronázó palástot) s a királyi pár valóban hálaadó szívvel tehetette azt le Magyarország Nagyasszonyának, a Boldogságos szűz Máriának székesfejérvári oltárára.

Ekkor, mint derült égből a villám, csapott le a királyi családra az a rettenetes hír, hogy 1031 szeptember 2-án egyetlen fiukat, Imrét, vadászat közben egy vadkan megölte.¹⁶⁵

E fájdalmas csapás egymaga tönkretette mindazon örömet, amelyet a siker, a diadal, egy életnek érni kezdő gyümölcse szerzett. Oly vallásos ember, minő Szent-István volt, minden nagyobb rázkódás nélkül elviselte volna e borzasztó szerencsétlenséget, ha csak arról lett volna szó, ki emlegesse az ő nevét? Kire maradjon földi vagyona? De Szent-Imre halála után nem ily csekélység bántotta Szent-Istvánt, hanem az, ki fogja megvédeni, föntartani a keresztény vallást?

Már akkor, amikor még boldogan, édes reménytől éltetve készítette Szent-István, e szigorú atya és uralkodó, az ő utasításait, intelmeit Imre fiához, így vélekedett ő a keresztény vallásról, illetőleg az azt hirdető egyhárról: „A többi helyeken (ez egyház) régi ugyan, de itt a mi országunkban még mintegy fiatalnak és újnak mondható s azért éberebb és biztosabb védőkre van szüksége, nehogy az a jó, amit az isteni kegyesség az ő véghetetlen könyörületéből, nekünk érdemetleneknek ajánlékozott, a te munkátlanságod, restséged és hanyagságod miatt

elrontassék és megsemmisíttessék”.¹⁶⁶ Mekkora aggodalom, érdeklődés, szeretet lakozhatott a keresztény vallás iránt abban a szívben, amelyet ily szavakra ragad kedvelt fiához való intelemben is az a gondolat, hogy a keresztény vallás hazánkban megsemmisülhet!

Mily nagyra nőtt ez aggodalom Szent Imre halála után! Voltak ugyan Szent-Istvánnak elég közel atyafiai, de kik és milyenek voltak azok?!

Említők már, hogy a 997–999 években Koppány, fejedelmi sarjadék, mint idősebb, követelte magának a fejedelmi trónt Vajk I. Istvánnal szemben. Ő tehát akkor már mintegy 30 éves volt s mivel korán nősült 999-ben, midőn életét vesztette, két, 8–10 éves fiút hagyott maga után. E fiúk egyikét atyjáról II. Szár-nak nevezte el, a másikat pedig Vászilynak, vagy mai magyarsággal Vászolynak.

E fiúkat Koppány nem kereszteltette meg, mert születésük-kor már meg volt a harag szívében Gyécse fejedelem és fia, Vajk iránt. Özvegye pedig csupa daczból is, de meg férje holttestének feldarabolása miatt fakadt, keserű érzésből is szintén kereszteleetlenül pogányoknak hagyta őket. Az idősebbik, II. Szár a Sárviz-nek torkolata közelében a nagyatyjától, köznéven barna haja miatt Szeg-Szárnak hívott fejedelemfitől alapított Szegszárdon lakott. Mivel látta, hogy Szent-István országában nem sokra viheti, mintegy húsz éves korában 1010 táján Chrabry (Harabor) Bogyoszló-hoz szökött, mert, mint láttuk, ez Szent-Istvánnal többé-kevésbé harcban állott s akkor még nemcsak Felső-Morvaországot, hanem Észak-Magyarország egy részét is Dénény vagy Pozsony várával együtt kezében tartotta. Harabor Bogyoszló Morvaországban adott neki egy kis uradalmat. Itt meg is nősült és ez alkalommal meg kellett keresztelkednie. Mivel uralkodó családból származott, a keresztségben a lengyelek Vladisláv (= uralkodó fia) nevet adtak neki. Viszont ő hálából ott Morvaországban született fiát Harabor Bogyoszló tiszteletére szintén Boleslav-nak, magyarosan Bogyoszlónak nevezte el.

Szent-István, mint említők, 1015-ben diadalmasan küzdött Harabor Bogyoszló ellen s vissza vette tőle az elfoglalt dunamenti várat. Ez ketté vágta Szár-Lászlónak (Vladislav-nak) abbeli reményét, hogy majd lengyel segítséggel elfoglalhatja a magyar

királyságot. Ettől kezdve tehát csendesen éldegélt Morvaországban. Megérte-e azt, hogy Morvaország 1029-ben a cseh herceg kezére jutott? nem tudjuk. De ha élt is, az előzmények után Szent-István őreá vagy pedig egészen lengyel-cseh nevelésben részesült, s a magyarok előtt teljesen ismeretlen fiára, Bogyoszlóra nem gondolhatott.

A másik fiú, Vászoly, ott maradt a Koppány folyócska mentén. Innen legfeljebb a Bakonyba járt el vadászgatni s miként Árpád egyik fia Veszprémtől északra, Jutason, akként ő Aszófőtől nyugatra, a mai Vászolyon ütött néha sátrat. 1015 táján mintegy 20 éves korában anyai rokonai megházasították és egy kházir-koór eredetű főúri nemzetségből szereztek neki feleséget. E nemzetséget utóbb, a XIII. században egyik kiváló tagjáról Tigitin-nek, Tihitin-nek, Tehtün-nek, Teitün-nek, végül mai kiajtással Tétenynek nevezték el s e nagyratörő család a XIII. század végén azt hirdette, hogy régen Sáraldi vagy magyarosan Sárolt = sárga-menyét nevű nő tagja egykoron magyar fejedelemhez ment férjhez. Csakhogy, a mint a Héder nemzetségnél összetévesztette a hagyomány II Gyécse királyt Gyécse fejedelemmel, akként itt is összetévesztette Vászolyt Gyécse fejedelemmel s azon jótéteményeket, amelyeket I. Gyécse király, Vászoly unokája, az ő nagyanyja rokonaival tett, úgy akarta megmagyarázni, hogy egy másik Gyécse nevűvel keresett elég hibásan családi összeköttetést.

Vászolynak e házasságából 3 fiú származott. Az első nagyatyjáról III. Szár-nak, a másodikat valami ős-török névvel Bélá-nak, a harmadikat Árpád legidősb fiáról Liüntek-nek nevezte el.

Épen ez elnevezések mutatták azonban, hogy Vászoly nem akart a nyugati kereszténységhez közeledni, nem akarta fiait keresztény nevelésben részesíteni és így azokat keresztény nemzet kormányzására alkalmassá tenni.

Ez volt az a nagy és mély szakadék, amely Vászolyt másod-unokabátyjától, Szent-Istvántól elválasztotta. Ő más irányban, a régi pogányság helyreállításában, esetleg a besenyőkkel való összeköttetésben kereste a magyar nemzet fenmaradását és boldogulását, Szent-István pedig 1031-ig már 34 évet töltött küzdelemben, fáradságban, aggodalomban a nyugati kereszténység elfogadtatásáért és megerősítéséért.

Ezen áthidalhatatlan, lelki elkülönödés tette lehetetlenné, hogy Szent-István 1031 után Vászolyt, vagy legidősebb fiát, az akkor már mintegy 11–12 éves III. Szánt udvarába hívja s egyiket közülök trónörökössé tegye.¹⁶⁷

Ha nőiágon levő rokonain végigtekintett Szent-István, ott látta ugyan sógorát, Aba Sámuelet, de ez még sem volt az ő véréből való. Azonkívül a többi magyar főurak egyrangúaknak tartották magukat vele s nem szívesen engedelmeskedtek volna neki, ha királlyá tette volna. Volt azonban 1031 után udvarában egy ifjú, akinek, ha női ágon is, Árpád vére csorgott ereiben s ez volt Orseolo Péter. Ennek atyja, Orseolo Ottó 993-ban született s 1009-ben, 16 éves korában már doge lett. 1011-ben elvette Szent-Istvánnak egyik nőtestvérét, keresztnéven talán Ilonát (s nem Gizellát). Az e házasságból származott fiút atyai nagyatyjáról Péternek nevezték. Eszerint e Péter 1012-nél előbb nem született. Atyja 1026-ban másodszor is elveszté méltóságát, Konstantinápolyba menekült s hat év múlva Konstantinápolyban száműzötként halt meg. Szent-István nőtestvére ekkor gyermekeivel együtt hazánkba, bátyjához jött.¹⁶⁸

E fiún akadt meg Szent-Istvánnak és nejének, Gizellának szeme, mert biztosnak látszott, hogy a fiú a keresztény hittől nem fog eltántorodni. Szent-István akkor már nem tekintett vérre, földi értékekre. Csupán egy intézménynek, a keresztény vallásnak fönmaradását óhajtotta ő biztosítani s ezért lassan-lassan az az elhatározás érlelődött meg lelkében, hogy Pétert teszi meg utódjává.

Természetesen nem kell arra gondolnunk, hogy Szent-István mindjárt Szent-Imre halála után, hirtelen intézkedett utódjáról. Hiszen ő 1031-ben 56 éves volt, sürgős intézkedésre tehát nem volt szükség. Hartvik azonkívül világosan mondja, hogy Szent-István Pétert csak akkor tette utódjává, midőn már „nem kételkedett elköltözése bekövetkezéséről,” jóval (dudum) azelőtt pedig seregének (tán csak testőrségének) vezérévé tette¹⁶⁹ Pétert. 1032 előtt nem tehetette vezérnek, mert Péter gyermek is volt, de meg nem is tartózkodott hazánkban. A „jóval azelőtt” tehát azt jelenti, hogy Péter vezérré való kinevezése és utóddá jelölése közt sok idő, tehát legalább 5 év folyt le. Ez következik Szent-István jelleméből is. Ő írta 1031 előtt fiának intelmül: „Nehéz lesz neked ez országot megtartanod, ha nem követed az előtted uralkodó királyok szokását. Melyik görög kormányozná a latino-

nokat görög szokás szerint, vagy melyik latin kormányozná a görögöket latin szokás szerint? Azért kövesd az én szokásaimat, hogy a tied közt kiváló, az idegenek előtt dicséretes légy.¹⁷⁰ Hacsak egy kissé is megtartotta Szent-István azt a szabályt, amit fiának annyira ajánlott, akkor neki igyekeznie kellett Pétert előbb a magyar nyelvre, szokásokra, törvényekre megtaníttatnia s így rögtön 1031-ben utódjává nem jelölhette.

Még így is nem esett-e gyakran gondolkodóba, vajjon megállhat-e idegen a magyarok élén? Ha nem aggódott, nem tépelődött volna, akkor nem fogta volna el lelkét 1031 után az az állandó szomorúság. Azok, kik Hartviknak róla 1100 táján egyet-mást mondtak, bizonyára csak élte utolsó éveiben látták őt s azt állíták Szent-Istvánról, hogy „alig-alig nyitotta ajkait mosolyra,“ „hanem mindig olyannak tűnt föl, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állana.“¹⁷¹

De végre is határoznia kellett. Mindkét életírója mondja, hogy halála előtt sokat betegeskedett, sőt Hartvik határozottan állítja, hogy halála előtt három évig folytonos betegség gyötörte.¹⁷² Ennélfogva, azt véljük, 1037-ben, összehívatta a püspököket és főurakat s azok előtt megtette a nagyfontosságú kijelentést, hogy Pétert fiává fogadja s utódjául jelöli.¹⁷³ Ellentmondani senki sem mert, jobbat ajánlani senki sem tudott s a jövőbe ember nem láthatott. Megesküdtek tehát, hogy Pétert Szent-István halála után királyukul fogadják.¹⁷⁴

Csak egy férfiú birt sejtelmével a hazánk egére vonuló zivatarnak Gellért, a királyi udvarban annyira jártas püspök, Szent-Imre volt nevelője, Péternek, jövődöbéli királyának földije ez időtájt visszavonúlt lakószobájába, ott töltött egyedül étlen-szomjan három napot, azután előre kiszemelt sírhelyére ment, befödé fejét és sírt. Sírt, mint nemsokára káptalana előtt kijelenté, Magyarország jövődö meghasonlása fölött.¹⁷⁵

Az a balsejtelem, melyet Szent-Gellértben Péter jelölése ébresztett, még Szent-István életében szörnyű módon igazolást nyert. Vászoly e jelöléssel elveszítvén az uralkodás reménységének utolsó szálát is, iszonyú, magára, fiaira és Szent-Istvánra egyaránt vészt és gyászt hozó tette határozta el magát. Szövetkezett még három más igen előkelő s a királyhoz szabad bejárású főúrral s eltökélték, hogy Szent-Istvánt megölik, az erre következő zavarban Pétert elűzik, Vászolyt pedig királylyá.

tesszik. Egyikük csakugyan tört rejtett palástja alá s egy este, szürkületkor belépett a régóta betegen fekvő, szunnyadozó király szobájába. Ámde a döntő pillanatban a tör a padozatra esett s megcsendült. A csendülésre a király fölserkent, a megremült főurat kérdőre vonta, tőle a szörnyű szándékot s azok forralóit megtudta.

A végrehajtásra kiszemelt, bocsánatért esdeklő főúrnak Szent-István megbocsátott, ámde a többi hármat maga elé hozatta s rájuk ítéletet mondott. Az ítélet csak mai fölfogás, mai törvények szerint volt borzasztó. Szent-István nem akart rokon vért ontani, csak azt akarta, hogy kimondott, az országtól is elfogadott határozatát Péter utódlásáról Vászoly meg ne másíthassa. Megvakíttatá tehát őt és társait, kezeiket is levágatá, Vászoly gyermekeit pedig száműzé Magyarországból.¹⁷⁶

Tudom, csodálkozni fognak némelyek, hogy én Vászolyt a kis életrajz VI. fejezetében elbeszéltem s annyira ismeretes gyilkossági szándékban részesnek tartom, holott a kis életrajz szerzője neveket nem említ. Ámde, mikor ő ez eseményt följegyezte, akkor már Vászoly utódai ültek a trónon s hogyan követhetett volna el oly kegyeletlenséget, hogy ezek elődjét névszerint gyilkos szándékban részesnek írja. Mondja azonban a kis életrajz szerzője, hogy az összeesküvők igen előkelő főurak, „quatuor nobilissimi palatini“ voltak s mondja, hogy ugyanazon büntetés érte őket, mint aminő az altaichi évkönyvek szerint Vászolyt. Továbbá szem előtt kell tartanunk azt is, hogy, mint már fentebb is előadtuk, Szent-István a veszprémi alapítólevél írója szerint „igen szelid“ „mitissimus“ vala; hogy Thietmár a maga korában nem ismert embert, aki jobban kimélte volna ellenfelét, mint Szent-István s Reichenauai Hermann sem tudja elnyomni magában Szent-Istvánnak azon dicséretét, hogy a jók iránt nagyon szelid „probis mitissimus“ vala.¹⁷⁷

Ha ezt szem előtt tartjuk, lehetetlen, hogy Szent-István ítéletét hirtelen s rettenetes dühtől sugalltnak, elegendő ok nélkül keletkezettnek tartsuk. Rettenetes bűnnek kellett ott megelőzőleg történnie, ahol „igen szelid király“ ily szörnyű büntetést szabott. Vászolynak pedig más bűne a körülmények s az egykorú író tudósítása szerint nem lehetett, mint a gyilkos szándékban való részvétel. Nem akarunk a régi írók azon hibájába esni, amelylyel ők Szent-István részvételét Vászoly megvakítta-

tásában eltagadva, az egész tettet Gizella királynéra kenték, de viszont nem akarunk az ellenkező túlságba sem esni s így nem akarjuk. Vászolyt ártatlannak kiáltva, a sajnálatos, szörnyű esemény egész súlyát Szent-Istvánra hárítani.

Ezen megrendítő, mindkét félre tragikus összeütközés a két unokatestvér Árpádfi közt természetesen még inkább elvette Szent-István életkedvét s azért, ha tudott volna még örülni, örömmel látta volna, így pedig nyugodtan nézte a feléje közeledő halált. Jött is ez, hogy leszakítsa őt, mint az érett gyümölcsöt. 1038 augusztus közepén a magyar püspökök és főurak a rendes szokás szerint királyukhoz siettek, hogy még egyszer együtt ünnepeljék Nagy-Boldogasszony napját. De királyuk már végső napjait élte. Már meggyónt, megáldozott, már fölvette a betegek kenetét, már csak csekély óhajtása volt: az, hogy Nagy-Boldogasszony napján haljon meg. Hisz már előbb is a boldogságos Szűznek ajánlotta magát, s kedves alkotását, a magyar, katolikus egyházat és országát. Az ő mennybevitеле napján óhajtott tehát Isten ítélőszéke elé állani. Megnyerte utolsó óhajtásának teljesülését. 1038 aug. 15-én 63 éves korában adta vissza lelkét Teremtőjének s így lőn e nap, ezen máskor örvendetes ünnep 1038-ban a siralomnak, gyásznapja.¹⁷⁸

Csodálatosak az isteni Gondviselés útjai! Szent-István aggódva életének legnagyobb, szeretettel ápolta alkotásáért: a független és keresztény Magyarorszáért, száműzetésbe küldi atyafiának gyermekeit. Ámde ezek éppen bujdosás közben tanulják meg azt, amit itthon nem akartak vagy nem tudtak megérteni, hogy csak a keresztény vallás teszi a magyar népet művelté, áldozatrakésszé, igazságossá. És visszatérve éppen ők lesznek folytatói, főntartói Szent-István nagy művének Vászoly unokája, Szent-László pedig bosszú helyett oltárra emelvén Szent István tetemét, monostort szerezvén alkotó, adakozó szent jobbjának: így ismeri be, hogy Szent-István, még mikor büntetett is, csak nemzete javát óhajtotta és kereste.

IX. FEJEZET.

Péter király uralkodása.

1038 augusztus 15 én nevető örökös ült bele nagybátyjának, Szent-Istvánnak királyi székébe!

Már az egyes családok életében is rendesen nagy szerencsétlenséget jelent a hirtelen örökséghez jutó rokon, mert ez nem szokta az örökséget megbecsülni, hiszen nem is fáradt annak megszerzésében. Mennyivel nagyobb baj és kár származik az országok ilyen örökléséből! Hiszen egy-egy ország kormányzásához, mint tudjuk, sok tudás, okosság, tapasztalat, de még ezenfelül megértés és szeretet is szükséges!

Már pedig Péterben mindezen, a magyar nemzet kormányzásához szükséges kellékek hiányoztak. Eddigi életpályája és nevelése se tette őt alkalmassá, hogy azokat utólag megszerezze.

Mint említők, ő 1012-ben Velencében született. Atyja Orseolo Oto, IV. Oto császár bérmafia, 20 éves korában egyszerűen örökölte atyja után a dogei (dúzsai) méltóságot és nagyon hozzá szokott ahhoz, hogy mások megérdezése és jogos hozzászólása nélkül uralkodjék. Fia tőle ilyen példát látott. 1026-ban a velenceiek megunták Orseolo Oto önkényét és elűzték őt. Velence főura akkor még mindig a keletrómai császár volt. Orseolo Oto tehát ehhez Konstantinápolyba menekült családos-tól együtt, hogy főuratól hajóhadat és sereget nyerjen méltósága visszaszerzésére. 5 évig leste Konstantinápolyban az alkalmat a visszatérésre s annyit el is ért, hogy 1031-ben a velenceiek visszahívták, de még se jutott odáig, mert útközben meghalt.

Az az 5 esztendő, amit Orseolo Oto családos-tól együtt Konstantinápolyban töltött, eltörölhetetlen nyomokat hagyott ifjúkorát, élte 14–19 éveit töltött fia, Péter lelkében. Ez látta ott a császári fényt, udvari pompát, az idegen nemzetek fiaiból

toborzott testőrséget, a művészi építkezéseket és a korlátlan önkényuralmat.

Atyja halála után Péter egy darabig reménykedett, hogy elnyeri atyja hivatalát, de azután a remények füstbemenvén, anyja kénytelen volt gyermekeivel együtt bátyjánál, Szent-István-nál menedéket kérni. Szent-István sokkal jobb keresztény volt, hogy sem visszautasította volna őket. Udvarába fogadta tehát az egész menekült családot. Péter egyik húgát férjhez adta az akkori osztrák határgrófhhoz, Adalberthez, Pétert pedig minthogy akkor már 20-21 éves fiatalember volt, hadseregében alkalmazta. 1033-ban, mint láttuk, Szent-Istvánnak már nem voltak egyenes örökösei, 1035 végén pedig már elkezdett betegeskedni. Így tehát Péternek csak kis ideig kellett gonosz indulatait fékezni, kis ideig kellett a szigorú, keresztény erkölcsökhöz szokott nagybátya előtt alakoskodni és csakhamar hadvezéri helyettesévé azaz gulává, majd 1038 aug. 15-én 26 éves korában a kicsiny velencei köztársaság helyett a nagy, virágzó, magyar királyság örökösevé lőn.¹⁷⁹

Péter trónra lépven, a keletrómai császár udvartartását és önkényuralmát ügyekezett meghonosítani hazánkban. Nagybátyja mellé rendelte ugyan gulának és egyuttal tanácsadónak a Hontpázmány nemzetség egyik derék tagját (a Sebasianusbbl rövidített néven emlegetett) Sebös-t, de szerencsétlenségére ez már 1039-ben meghalt.¹⁸⁰

Péter tehát német és vallon-olasz zsoldosokból álló testőrséget szervezett, többi csapatait pedig római módra légioknak cohorsoknak nevezte el. Kicsi volt neki az esztergomi vár s azért új királyi székhelyet akart alapítani. Már mint seregfelügyelőnek feltűntek neki a rómaiak egykori városának, Aquincumnak romjai. E mellett és e romok felhasználásával óhajtott építeni fényes királyi palotát s mint vérbeli latin ezzel akarta volna Aquincum dicsőségét felújítani. Ezt célozta azzal is, hogy hozzákezdett Ó-Budán olyan nagyszerű egyház építéséhez, hogy azt méreteiben és építésében egyik, későbbi, magyar király se tudta utánozni. Az új, káptalani egyház természetesen az ő védőszentjének, Szent-Péternek tiszteletére volt felavatandó.¹⁸¹

A fényes udvartartás, az építkezés természetesen sok pénzbe került s ennél fogva Péter — ígérete ellenére — hozzányúlt azon kincsekhez és vagyonhoz, a mit Szent-István az ő

nejének Gizellának tisztességes eltartására hagyott. Még arra is kényszerítette az özvegyet, hogy az ő híre és tudta nélkül a ráhagyott kincsekből semmit el ne ajándékozhasson. Mivel pedig előre lehetett tudni, hogy Gizella vagyona nagy részét egyházi és jótékony célokra fogja fordítani, Péter király ezen rablásai ellen a püspökök tiltakoztak. De Péter ezeket azzal némította el, hogy két püspököt száműzött.

A külföldi fejedelmekkel szemben is fenhéjazóan viselkedett Péter.

1039 elején Kázmér lengyel fejedelem kisebb csapattal a Rajnamentérről hazánkba jött, megtudandó itt, a szomszédban, hajlandók-e már volt alattvalói őt visszafogadni? Bretiszló cseh herceg azonban felakarta használni a lengyel zürzavart Lengyelország megtámadására és kérte Péter királyt, hogy Kázmért neki adja át. Péter ezt nagyon helyesen megtagadta s ha már nem bírta Kázmért fejedelemségébe vissza segíteni, legalább módot adott neki, hogy anyai birtokára a Rajnántúlra visszamehessen. Másrészt pedig Bretiszlónak sértő választ adott.

Bretiszló így is megtámadta 1039 aug. havában Lengyelországot s az ő könnyű diadala akkora reményeket ébresztett Péterben, hogy ekkor meg szövetkezett vele a németek ellen.

Már 1039—40 telén seregeivel megtámadta a Németbirodalom keleti részét, mindamellett, hogy az akkori osztrák határgróf, Adalbert, neki sógora volt. 1040-ben is a cseh herceg pártjára állott és 3 lovas csapatot küldött a németek ellen Bretiszló segítségére. Bretiszlónak ekkor sikerült is III. Henrik német császár csapatait viasszaszorítania, de a következő 1041-ik évben mégis kénytelen volt a német szívósság és túlerő előtt meghátrálnia és a császárnak Regensburgban hódolatát bemutatnia.¹⁸²

Ugyanekkor Magyarországon is nagy fordulat állt be.

Már 3 éven át türték a magyarok az ifjú, új királynak önkény-uralmát, de 1041 őszén egyszerre akkora erkölcsi felzúdulás tört ki, hogy az Péter uralmát elseperte.

Szent-István hosszú uralkodása alatt, az ő intései, buzdításai és főleg jópéldája által tiszta, keresztény családi élet vert gyökeret a magyar társadalomban. A Péter királytól felfogadott német és vallon-olasz zsoldosok itt tehát nem találtak olyan

romlott, az ő kéjvágyuknak szolgáló nőkre, mint Konstantinápolyban vagy Itália nagyobb városaiban. Behizelegtek tehát magukat a magyar családokba és elcsábították vagy erőszakkal meggyalázták a jámbor, tisztesszonyokat, ártatlan szüzeket és senki se lehetett akkor biztos Magyarországon hitvese tisztaságáról, leányai, húgai szüzességéről Péter zsoldosainak gonoszsága és bujasága miatt, amint ezt egy egykorú író nagy elszörcsöléssel feljegyezte.

A férfi becsületükben annyira megsértett magyar urak elhatározták, hogy ezt nem tűrik. Különösen kitűnt közülök Pécel és a még kellőképen meg sem magyarosodott Sztoiszló. Mivel pedig akkor Árpád ivadékai közül senkisé is tartózkodott Magyarországon (Vászoly, ha élt is, nem számított), késedelmeskedésre, küldözgetésre pedig nem volt idő, megválasztották vezérükké Szent-István sógorát, Aba Sámuel heves-megyei főurat. Ez összegyűjtötte az elégedetleneket és Péter ellen indult. A többi magyarok az első hírről mind csatlakoztak hozzá!

Az egész nemzet haragjának Péter testőrsége nem bírt ellenállani. Péter tehát menekült és pedig szégyenszemre épen ahhoz, akit előző évben még fenhéjázóan megvetett, sógorához, Adalbert osztrák határgrófhhoz.

Péter menekülése jeladás volt arra, hogy a nemzet haragja az ő tanácsosai, zsoldosai ellen forduljon. Buda nevű főurat tartották Péter mellett minden gonoszság szerzőjének s azért őt darabokra vágták, két fiának szemeit kitolták, másokat megköveztek vagy pedig a Péter zsoldosaitól behozott s addig itt ismeretlen hajítógépekkel szétszakították.¹⁸³

X. FEJEZET.

Aba Sámuel uralkodása 1041—44.

Péter után megint olyan férfiú jött, akit a hirtelen jött hatalom elszédített.

Még Fáncs fejedelem idejében 946 táján történt, hogy egy besenyő fejedelem, állítólag a Csobán törzsökből, népével együtt hazánkba költözött s a Tisza mentén kapott legelőterületet. Annyira nagyrabecsülték őt Gyécse udvarában, hogy Aba nevű fia elnyerte Gyécse egyik leányának kezét. Az esküvő alkalmával a fiúnak meg kellett keresztelkednie s ekkor a keresztségben Sámuel vagy régi magyarosan Sámoly, (Sámogy Sámody) nevet kapott, hogy miként a régi Sámuel, nemzetbelieit a pogányságból az egy Istenhez vezesse. Mint Szent-István sógora később előkelő hivatalokhoz jutott és Szent-István halálakor palotaispán volt.

Aba Sámuel a felkelés diadala után joggal mondhatta volna, hogy az ő fiainak épen olyan joga van a magyar királyi trónhoz mint volt Péternek, mert az ő fiainak erében is forog Árpád vére. Ennek fiainak egyikét kellett volna a trónra ültetnie. De ő, hatalomvágyától elkapatva, nem tekintett semmiféle jogra, hanem híveivel kikiáltatta magát királynak. A győztes hadvezér kívánságával senki sem mert szembeszállani és így ellenmondás nélkül fölkenték őt királynak. A koronázó gyűlésen Aba Sámuel kijelentette, hogy a Pétertől alkotott törvényeket eltörli, az adókat elengedi s ezáltal eleintén természetesen nagy népszerűségre tett szert.

De Aba Sámuel nagyravágyása és az egyszer kezébe került hatalomhoz való görcsös ragaszkodása rettentő veszedelmeket hozott mind őreá, mind a magyar nemzetre.

Aba Sámuel tudhatta, hogy Péter III. Henrik német császárhoz fog folyamodni segítségért, de azt is tudhatta, hogy

III. Henrik nem nagy örömmel áll Péter mellé, hiszen ez kevés-
 sel előbb ellensége volt Németország túlsúlyának. Meglehetett
 volna tehát találni a módot, hogy a magyar király személyében
 történt változás dacára is a béke Magyarország és Németország
 közt fennmaradjon. De Aba nyughatatlan volt, hatalmát csak
 akkor látta biztosítottak, ha Pétert kezébe keríti. Azért 1041
 végén követeket küldött III. Henrikhez és ettől Péter kiadását
 követelte. III. Henrik természetesen megtagadta ezt, de nem
 üzent háborút sem.

Erre Aba Sámuel elkövette azt a rettentő hibát, hogy ő
 támadta meg Németországot.

1042 február elején nagy sereget gyűjtött össze hazánk
 nyugati határán és három részre osztotta. Az egyiket a Duna
 baloldalán a mai Korneuburg felé indította, a másikkal a Duna
 jobb oldalán maga indult Enns vára felé, a harmadikat pedig a
 mai Bécsújhely tájékára rendelte. Ő maga 1042 február 15-én
 már Tulln városában volt és eljutott a Traisen folyóig. Útközben
 sok falút elpusztított, sok foglyot ejtett és nagy zsákmánnyal
 tért vissza.

De a baloldali csapat vezérét elszédítette a kapzsiság.
 Eleintén tömérdek zsákmányt és foglyot szedett össze, úgy hogy
 ennek következtében nagyon lassan haladt visszafelé. Így az
 osztrák határgrófnak ideje volt seregét összeszedni és a magyar
 csapatot a Morva folyónál utólni. A magyar vezér látva a
 főleg 3000 nehéz fegyverzetű lovasból álló osztrák sereget, kato-
 náái egy részét elküldötte, hogy kerüljék meg és támadják hátba
 az osztrákokat, másik részét pedig a foglyok őrzetére rendelte
 s így a maga seregének csak egy harmadával indult az osztrákok
 ellen. De az osztrákok megelőzték őt és akkora erővel támad-
 tak rá, hogy a magyarok sorait legalább is egy ponton teljesen
 áttörték s ezen átnyargalva a foglyokat őrző csapathoz jutot-
 tak. Ezt látván és hallván a foglyok, őrzőikre támadtak s azokat
 szétverték. Az osztrákok megkerülésére küldött csapat már ké-
 sőn érkezett a felbomlás megakadályozására. Megtámadta ugyan
 megegyeszer az osztrákokat, de ezek győzelmüktől fellelkesítve,
 a harmadik csapatot is szétverték és a rettentő zavarban a
 magyarok közül sokan a Morvába fulladtak. A magyar vezér
 megmenekült ugyan, de Aba Sámuel annyira megharagudott
 reá, hogy bosszúságában megvakíttatta.

A déli csapat is sikertelenül járt. Mert igaz ugyan, hogy ezt nem verték szét, de visszatérőben a mai Pütten (Putina) városkánál a korontál határgrof erre is reátámadt és a foglyokat, zsákmányt tőle visszavette.

Aba botor támadása III. Henrik német császárt természetesen bosszúra ingerelte. Még ez évben 1042 nyarán összeszedvén hadait, szeptember elején magyar területre tört. Először a Duna jobbpartján próbált betörni Győr felé, de a Lajta (Sár) mentén elterülő nagy mocsarak ebben megakadályozták. A seregéhez csatlakozott cseh herceg, Bretisló tanácsára a Duna balpartjára vonult tehát s itt sok, apró támadás dacára egész a Garamig hatolt, de közeledvén a tél, tovább menni nem mert. Összesen 9 várat foglalt el, de ezek közül kettőt az őrség a kivonulás előtt felégett.

Az így meghódított területből III. Henrik szeretett volna egy kis, német főhatóság alatt álló határgrofságot alapítani és annak kormányzását Péterre bízni. De a lakosság szívében oly lángoló volt még a gyűlölet Péter iránt, hogy őt semmikép se akarta elfogadni. Erre Bretisló azt kérte a császártól, hogy a Morvaországban élő és 1029 óta az ő hercegségéhez tartozó Árpádfira, Szár László fiára, Bogyoszlóra bízza a kormányzást. Henrik császár ebbe beleegyezett, de hazatérése után Aba Sámuel Bogyoszlót csakhamar visszaűzte Morvaországba és a rábízott területet visszacsatolta hazánkhoz.

Aba tapasztalván ekként III. Henrik császár erejét, változtatott eddigi viseletén és ettől kezdve szeretett volna kibékülni a császárral. E végből újra követeket küldött hozzá és elégtételt, hadisarcot ajánlott neki. III. Henrik azonban kitérőleg felelt, mert még egy kísérletet akart tenni s 1043. nyarán újra Magyarország ellen indult. Most hajóhad kísérte seregét és annak segítsége mellett a mai mosonyi Dunaág mentén előnyomult egész a Rábáig, hihetőleg a mai Abda tájáig. Itt azonban megint oly akadályokra és oly erős ellenállásra talált, hogy tovább haladni nem bírt. Hogy tehát fáradsága, költsége egészen kárba ne vesszen, ekkor elfogadta Aba király békeajánlatát. Aba esküvel megígérte, hogy Szent András napjáig visszaadja az 1042 febr. havában elhurcolt foglyokat és az okozott károkért fizet 400 font aranyat, meg 400 drb bőr-ruhát (bundát). Visszaadja Szent-István özvegyének Gizellá-nak, mindazt, a mit tőle

Péter elvett és a mi még nagyobb volt, átengedi a németeknek a Sár (Lajta) és Fischa-folyók közt fekvő területet, valamint a Morva és Duna szögének ezzel szemben eső részét.

Mikor Aba ekként azt hitte, hogy végleg megerősödött trónján, mert a császár Pétert elejtette és vele kibékült, akkor támadt fel ellene olyan forgó szél, a mely őt elsöpörtc.

A magyar nemzet harciasabb része iszonyúan megharagudott reá, hogy a németek előtt meghátrált és a mit Szent-István szerzett vagy megőrizett, azt ő elprédálta. A fiatalabb főurak — mint ez ilyenkor szokás — összejöttek és izgattak a békekötés ellen. Egy részük ennél fogva nem akarta a kezüknél levő foglyokat visszaadni, úgy hogy Aba 1043 nov. 30-ig nem bírta az összes foglyokat visszaszerezni és így a béke első föltételét teljesíteni.

Különösen rettenetes elkeseredést keltett a nemzet tagjai között az, hogy 1044 februárban Aba király egy titokban táncskozó főúri társaságra ráküldte katonáit és azokat minden kérdőrevonás, bizonyítás vagy beismerés nélkül nyársra húzatta. Mutatja a felháborodás nagyságát az, hogy 1044 nagybőjt elején (márc 11-én) Aba Csanádra jöven, Szent-Gellért már nem akarta őt királyként az egyházba vezetni s midőn a többi püspökök mégis csak fejére tették a koronát s az akkori szokás szerint bekísérték, Szent-Gellért a szószékről nyíltan szemére lobbantotta kegyetlenségét, bocsánatra érdemetlennek jelentette őt ki és azt jósolta, hogy a jövő (tehát 1045 iki) évben harmadszor fog lecsapni rá a bosszúállók kardja.

Szent-Gellért jóslata hamarabb beteljesült, mint ő gondolta. Szent-Gellért ugyanis sokkal jobban utálta Péternek istentelen és erkölcstelen uralkodását, hogy annak visszatérését óhajtotta volna. Ő tehát valami mást várt s annak előkészítésére még egy évet szükségesnek vélt.

De a meggyilkoltak rokonai nem vártak, hanem bosszúért lihegve futottak III. Henrik császárhoz s ők készek voltak még Péter visszafogadására, hazájuk megalázására is. Maga Péter is most már hajlandó volt III. Henrik alattvalójává lenni s neki hűbér-esküt tenni. Ürügyet találni a békebontásra könnyű volt s ennél fogva III. Henrik császár 1044 nyarán harmadszor is megindult Aba ellen. Most nem lassan mozgó, nehéz fegyverzetű gyalogsággal jött, hanem az ő francia lovas-zsoldosaival,

továbbá a cseh-hercegség és osztrák határgrofság lovasaival. Ekkor már került a Duna mentét és Sopron tájékán tört be az országba. A Fertő-tó déli csúcsa mellett elhaladva, a mai Kapuvár alatt az akkoriban nevezetes babóti kapunál tett először kísérletet a Rábcza és Kis-Rába átgázolására, de sikertelenül. Talán megint abban maradt volna az egész vállalat, ha nem lettek volna ekkor III. Henrik seregében magyarok, bosszút óhajtó magyarok is. Ezek biztatása és útmutatása mellett azonban III. Henrik serege július 3-án délfelé kanyarodott és egész éjjel lovagolván a mai Czirák, Beled, Malomsok irányában olyan gázlókra talált, amelyeken akadály nélkül átkelt a Rábcza, Kis-Rába és Öreg-Rába folyókon. Ettől kezdve olyan vidék terült el előtte, a hol lovas sereg elé nem lehetett akadályokat gördíteni.

Aba Sámuel azt vélvén, hogy III. Henrik most is Mosony felől fog támadni, Győrött tartotta hadiszállását, idehozatta nejét és 2 fiát is. Július 4-én azonban értesülvén, hogy III. Henrik serege a mai Árpástól délre átkelt a Rábán seregével, délfelé indult, hogy III. Henriket kiverje az országból. Ennek serege azonban oly gyorsan haladt, hogy már 12 kilométernyire Győrtől, Ménfőnél összetalálkoztak a magyar és német seregek. Itt tehát döntő ütközetre került a sor.

A magyarokat azonban az ütközetet megnyitó nyílzásságban akadályozta az épen akkor támadt és a port szemükbe vágó déli szélvész, a közelharczban pedig a francia és német nehéz fegyverek erejének nem bírtak ellenállani. Iszonyú zavar támadt tehát soraikban és Aba hiába ügykezett őket összeszedni, a ki el nem esett, az menekült és egy csapat magával ragadta Aba királyt is.

III. Henrik még aznap Győrig nyomult, azt könnyen bevette s ott Aba nejét és 2 fiát is elfogta. Mindjárt ünnepies istentiszteletet is tartott s úgy köszönte meg Istennek a váratlan, nagy diadalt. Győrött találta meg Aba király aranyos lándzsáját, a királyi méltóság egyik jelvényét is és a nagy győzelmet Szent-Péter apostol ünnepének nyolczadán víván ki, hálából Szent-Péter közbenjárásáért, Aba aranyos lándzsáját felajánlotta a római Szent-Péter templomnak. Mint a keresztény seregek nagy diadalának jelét függesztették fel azt akkor a római Szent-Péter templom főoltára közelében, nem is sejtvén akkor,

hogy pár évtized múlva ez ajándékozásból, mily súlyos, közjogi következtetéseket fognak vonni.

A ménfeji csatavesztés következtében Magyarország dunántúli és akkor legnépesebb része ellenállás nélkül meghódolt III. Henriknek. Ez tehát diadalmasan bevonult Székesfehérvárra s ott, mint az ország fővárosában, újra királyi trónra ültette Pétert, hagyott mellette biztos testőrcsapatot és többi seregével, gazdagon megrakodva mindenféle kincscsel és zsákmánnyal, visszatért Németországba.¹⁸⁴

XI. FEJEZET.

Péter király végső bukása.

1044 július havában Péter még csak a dunántúli részek kormányzását vette át. Nem szívesen, de kénytelenségből nem-sokára elismerte őt a dunáninnyi rész is. De a Tiszamentén tovább tartott a polgárháború. Aba-Sámuel nem olyan ember volt, aki szívesen lemondott volna a királyi hatalomról. Össze-szedte tehát szétszórt seregének töredékeit, toborzott azokhoz újakat és Péter ellen indult. Azonban Péter megtartott még pár ezer zsoldost azokból, akikkel III. Henrik Magyarország ellen indult és ezekkel szétverette Aba-Sámuel új seregét. Német-országba pedig azt jelentette, hogy Aba-Sámuel elfogta és le-fejezte.

De egy, XI. századbéli magyar tudósítása szerint még ennél is szomorúbb sors érte utól Aba-Sámuel-t. Második veresége után megint a Tisza felé futott és a mai Abád-Szalókkal szem-ben, ott ahol az alsó Csörsz-árok a Tisza felé közeledik, talán épen akkor, mikor az abádi révnél átkelni akart s a Csörsz-árok mellett táborozott, 1045. elején a meggyilkoltak rokonai rárohantak és halálra vagdosták. A róla elnevezett Abád falu mellett temették el. Fiai pedig elbújdostak és a Balatonba ömlő Lesencze patak mentén, talán anyai birtokukon húzódtak meg, várva a jobb időket és érzelmileg is, vérségileg is beleolvadva a magyar nemzetbe. Péter mindenesetre megszabadult Aba-Sámuel-től, megszabadult továbbá Szent-István és Gizella hű embereinek tanácsaitól. Most már semmi sem akadályozta őt, hogy Magyar-országban a keletrómai kényuralmat meghonosítsa.

De előbb még egy, sokszor megígért és szoros kötelessé-get kellett teljesítenie III. Henrik császárral szemben. Régi, fenn-héjázó lelke bizonyára húzódozott ettől, de viszont józan ésszel nem bízhatott az annyira megsértett, meggyalázott magyar urak-

ban, hogy III. Henrik segítségét mellőzhette volna és őt ígérete megtagadásával felbőszíthette volna.

Azért már 1045 február elején elindította díszes követségét Németország felé, hogy az III. Henriket, mint atyát, meghívja Pütkösd ünnepére Székesfehérvárra az ő fiához, Péter királyhoz (legalább 5 évvel idősebb volt, mint az apa!) Magyarországnak hűbérként való átadására. E követség február 21-én Freisingben találta fel III. Henrik császárt és itt adta át az ünnepies meghívást.

A császár természetesen nagy meglepéssel és nagy örömmel fogadta a meghívást és a kitűzött időre kicsiny, de annál pompásabb kísérettel megjelent Székesfehérvárra. Itt azután 1045 május 26-án, az akkor e napra eső Pütkösd ünnepén Péter az akkori szokás szerint Magyarország jelképéül aranyos lándzsát nyújtott át III. Henrik császárnak, viszont III. Henrik Magyarországot mint hűbért odaajándékozta Péternek az ő életének tartamára. Ezenkívül Magyarország jelenlevő urai is hódolati esküt tettek III. Henriknek, mint Németország királyának és hűbéruruknak.

Hogy a magyar nemzetet még jobban megalázzák, Szent-Istvántól oly bátran és szerencsésen megóvott állami függetlenségét végleg megsemmisítsék, III. Henrik és Péter kimondották, hogy ezentúl Magyarországon a bajor törvény lesz az érvényes. Külsőleg persze ezt úgy fejezték ki, hogy Péter kérte, III. Henrik pedig kegyesen megajándékozta Magyarországot a bajor törvénnyel.

Ezután következett a császár megajándékozása, azaz a hűbér-adó első törlesztése. A háború akkor is sokba került és III. Henriknek szüksége volt az aranyakra, kincsekre, hogy fizesse zsoldosait s jutalmazza azokat, akik őt tavaly győzelemhez segítették. Kiosztotta tehát a sok aranyat, kincset katonái és hívei között s visszasietett Németországba, úgy hogy egy hét múlva már az osztrák kormányzáságban fekvő Sankt-Pöltenben tartózkodott.

A magyar urak 1045 május 26-án talán nem is értették meg egészen, mi az a bajor törvény. Csak később sült ki, hogy ez az ő, ősi szállásjogon bírt földeik elvételét jelenti és szabad rendelkezésüket, fiaik örökösödését semmisíti meg, mert hiszen ha az egész ország a német király hűbére, akkor ők is csak

hűbérként bírhák Magyarország alkirályától saját földeiket. Ez tehát nagy kiábrándulás volt.

De meg Péternek részint a hűbéradó egybegyűjtése, részint zsoldosainak fizetése végett újra ki kellett vetnie a gyűlöletes adókat, esetleg felemelni a vámokat. Hogyan ne támadt volna fel újra ezek miatt a zúgolódás!? Péter az előzmények után még kevésbé szerette a magyarokat, még keményebb fenyegetéssel akarta őket megzabolázni, s hatalmát fentartani. Ezért elrettentő büntetésektől sem tartózkodott és Bonyha, Bua, Mizse (Wisca, Misca) nevű főurakat felakasztatta, másoknak pedig szemeit kiszúratta.

Ha Bonyhá-ra és Buá-ra azért esett Péter király gyanuja, mert Vászoly felesége rokonuk, esetleg testvérük volt, ezzel csak felhívta a magyarok figyelmét arra, hogy vannak még és élnek még egy páran, ha nem is Magyarországon, Árpád véréből. Összeállt tehát az egész magyarság és nagy titokban gyűlést tartottak Csanádon egyrészt, mert ez jó távol esett akár Ó-Budától, akár Székesfehérvártól, másrészt pedig itt lakott Szent-Gellért, Péter király földije s így az ő látogatása esetleg részvétele nem kelthetett gyanút.

Itt határozták el, hogy Vászoly legidősebb fiához, Szárhoz illetőleg akkor már Andráshoz követeket küldenek és felszólítják őt Péter elűzésére és a magyar királyi trón elfoglalására. Lehet, hogy akkor még azt se tudták, melyik városban lakik választottjuk, de bíztak benne, hogy követeik vagy Erdélyen keresztül Kiebbe vagy a Bodrog völgyén Ladomérba (Wladimir Volinszki-ba) eljutnak s itt vagy ott megtudják lakóhelyét.

A követeknek ekként nagy utat kellett megtenniök, míg András királyfira rátaláltak s kérésüket előadták. Természetesen András kérésüknek egyszerre nem adhatott hitelt, hanem elküldötte saját, hű embereit Magyarországba meggyőződést szerezni, hogy valóban úgy áll-e a dolog, mint a hogy ők előadták.

Ez magyarázza meg azt, hogy 1045 május 26-tól eltelt több mint egy esztendő és Péter ellen egy fűszál sem mozdult. Ez azonban csak a tőle való rettegés és az ellene támadt gyűlölet nagyságát mutatja. Csak e kettő bírta rá a természetüknél fogva nyílt magyarokat a mélységes hallgatásra, a kifürkészhetetlen titóktartásra.

Midőn azonban 1046 szept. elején András királyfi egy kis sereggel a duklai hágón keresztül a Tarcza, majd a Hernád völgyébe ereszkedve, az ország kapujánál megjelent, egyszerre feltámadt az egész nemzet. Előre kiszemelt gyors híradók nyargaltak végig az országon és Péternek kivált ez időpontban az adó és tized beszédése miatt szerteszéjjel küldött tisztviselőit rögtön levágták. Péter maga akkor Bars és Nyitra várai tájékán tartózkodott s csak akkor jutott tudomására az egész felkelés, a midőn egy szeptember eleji éjjel 3 vakmerő lovas híradó táborába behatolt és harsány hangon kiáltotta: Meg kell ölni a püspököket és papokat, le kell szűrni a tizedszedőt, vissza kell térni a régi hagyományokhoz, ki kell írtani az adót, a németekkel és (vallón) olaszokkal együtt! Vesszen el Péter király emléke mindörökre és még azontúl is!

Péternek reggelig volt ideje gondolkozni. Menekülhetett volna megint Németországba, de hogyan jelenjék meg hűbérura, III. Henrik császár előtt, ha még csak kísérletet sem tesz a rábízott hűbér megmentésére?!

Ennélfogva reggel vígnak tetette magát és kiadta a rendeletet, hogy Székesfejérvár felé kell fordítani a zászlókat. Elküldött egy csomó híradót, hogy a püspököket és főurakat is gyorsan Székesfejérvárra rendeljék. Ő maga Zsitvatőnél átkelt a Dunán és Tata, Mór irányában sietett Székesfejérvár felé. De bármennyire sietett, elkésett! A dunai átkelés és a legalább 90 kilométer út két teljes napba került s ezalatt András hívei megszállották Székesfejérvárt. Felszállottak a prépostsági egyház tornyaiba, felhágtak a körfalakra és azok emelvényeire s nyílaikkal ott várták Péter támadását. Bebocsátásról szó se lehetett, lovas sereggel ostromhoz kezdeni hiábavaló lett volna.

Péterben erre feltámadt az életösztön és sietett a mosonyi kapu felé, hogy Németországba fusson. De itt is zárva talált minden révet, minden kaput. Rettentő kétkedésében, mitevő legyen? kapja András követétől azt a felszólítást, hogy térjen vissza, mert András hajlandó vele egyességet kötni és tisztas megélhetéséről gondoskodni. Elfogadta a felszólítást és András követével együtt megindult Budavára (most Ó-Buda) felé. De midőn már a bičke-budaí úton haladtak, látta Péter az András jövetelét hirdető sűrű csapatokat s azért Bia tájékán visszafordult, hogy újra Székesfejérvárba jusson. András követe azonban ezt

észrevette és meg akarta őt kötni. Péter Zámor faluban egy udvarházba menekült és ott három napon át kétségbeesetten védekezett. De a magyar vitézek az ő zsoldosait lassankint mind lenyílták és így mégis csak kénytelen volt megadni magát a nép dühének. Mivel annyi embert megvakíttatott, az ő szemeit is kiszúrták s így vitték őt Székesfehérvárra.

Vakon és fogolyként jutott vissza abba a városba, a hol egy év előtt még oly fényes, világra szóló ünnepséget rendezett a magyar nemzet függetlenségének elárulására. Nem csoda, ha bánatában nemsokára meghalt s még csak tisztos temetésben sem részesült. Az ó-budai fényes prépostság építése abban maradt s ennek tagjai csak később, titokban helyezték sírba alapítójuk csontjait.¹⁸⁵

XII. FEJEZET.

I. András, Magyarország függetlenségének helyreállítója.

Kegyetlenül megalázta a magyar nemzetet egy félvér-ivadék. A német uralkodó szándéka szerint német törvénnyel akarta ez őt kormányozni és így természetes fejlődésében megakadályozni.

Ezt csak egy egészen magyarvérű, szívvel-lélekkel magyar férfiú tehetné jóvá!

Két éven át siri csendben, nagy bánatban vártak is ilyenre a magyarok. Isten jóvoltából várták annak megérkezését és ez volt III. Szár, keresztény nevén I. András, a megvakított Árpádfinak Vászolynak fia, Koppánynak unokája.

Sok küzdelmen, veszedelmen és szenvedésen kellett e férfiúnak átesnie, míg azt a bölcseséget megszerezte, a mely egy fenekestül fölforgatott ország lecsillapítására, helyreállítására szükséges volt.

Mint említők, mintegy 20 éves volt, a midőn atyját a Szent-István ellen szőtt összeesküvés miatt megvakították, őt öccseivel együtt száműzték.

I. Andrára nehezedett ekkor először is az a rettentő gond, merre menjenek?

Németország felé nem mehettek, mert Szent-István akkor már békében élt Konrád császárral s a magyar királynénak Gizellának még mindig voltak ott olyan, nagy befolyású rokonai, a kik az ő letelepedésüket meg tudták akadályozni.

Lengyelországra se gondolhattak, mert bár Szent-Imre meghalt és így Szent-István összeköttetése a lengyel fejedelemmel megszakadt, a barátság továbbra is fennállott. De megkülönböztetés is akkor Lengyelországban rettenetes felfordulás volt és Kázmér fejedelemnek menekülnie kellett.¹⁸⁶

Itália felé is el volt zárva az út, mert a Dráva-Szávaközének nyugati fele, a későbbi Körös-Varasd és Zágráb vármegyék területe akkoriban még a karinthiai (korontál) hercegséghez s ezzel együtt Németországhoz tartozott.¹⁸⁷

Csak kelet felé az akkoriban alakult orosz birodalomban uralkodott olyan jószívű, nagy családú fejedelem, a kihez bizalommal fordulhattak. I. Jaroszló, az 1019—54 években uralkodó s Kiebben lakó nagyfejedelem volt ez. Az ő testvére közül egyik-másik, mint Ratiszló az azovi tengerszoros mellett kormányzó, tmutorokani (tamani) herceg magyar leányt vett nőül,¹⁸⁸ s így valamit Magyarországon is tudtak az orosz nagyfejedelmi családról.

Azonban az út Magyarországból Kievig nagyon veszedelmes volt, mert azon pusztaságon vezetett keresztül, amely abban az időben Besenyőország és Oroszország között terült el. De fontolgtatni, kerülgetni nem volt idő s így az Árpádfiak neki vágtak. Egy besenyő csapat azonban a mai Moldova vagy Beszarábia területén rájuk bukkant és mint kémeket le akarta őket vágni. Már a legnagyobb veszedelemben forogtak, a midőn egy fogoly magyar felismerte őket és így némi letartóztatás után eleresztették őket.¹⁸⁹

Jaroszló nagyfejedelem szívesen fogadta a szerencsétlen, száműzött ifjakat annál is inkább, mert ő, testvéreinek és unokatestvéreinek támadásától tartva, mindig a nyugati fejedelmekkel keresett összeköttetéseket. 1036-ban pedig épen meghalt Misztiszló nevű testvére; Csernigov ura örökös nélkül. Volt tehát sok vára és uradalma, lehetett abból osztogatni. Ezért hajlandó volt III. Szárt (I. Andrást) vejének fogadni s e végből legidősebb leányát, az akkor 16—17 éves Anasztáziát hozzáadni, de természetesen csak akkor, ha kereszténnyé lesz. I. Andrást már Magyarországon se lehetett annyira elzárni, hogy keresztény ifjakkal, cselédekkel ne érintkezhessék s így a keresztény vallás fenségéről semmit se tudott volna. E tudat, párosulva azzal a másik meggyőződéssel, hogy neki mint legidősebbnek szegény öccseiről is gondoskodnia kell, meghajtotta akarát és a pogány III. Szárból I. András keresztény lón. Mivel Anasztáziával kötött házasságából legalább is 1039-ben már egy kis leány született, a keresztelés s házasság kötés 1038 nov. 30-án Szent-András ünnepén vagy esetleg már 1037 nov. 30-án történt.¹⁹⁰

Jaroszló 1034-ben visszaszerezvén a lengyelektől a Szán és Bug folyók mentét, az úgynevezett Vörös-Oroszország akkori területét, itt adott munkakört vejének, rábízván valamelyik várnak s a hozzácsatolt területnek kormányzását. Itt találta őt a magyar főurak meghívása, innen indult mintegy 10 évi száműzés után de sok ismerettel, tapasztalattal gazdagon, körülbelül 30 éves korában Liünte nevű, nála sokkal fiatalabb öccsével együtt nemzete megmentésére.

Sajnos, mire Magyarországra ért, Péter rettentő hibái a magyar nemzet vallási egységét széjjelszaggatták. Péterben és tisztviselőiben, zsoldosaiban a magyarok egyrésze a keresztény vallást is meggyűlölte. Ezért azt kiírtani s helyébe a vélt régi, pogány vallást állítani ügyekezett. Ennek külső jeléül leborotválták fejüket és csak 3 csimbókot hagytak meg rajta, visszatértek a lóhús evéshez és lovakat áldoztak.¹⁹¹ Nem mindenben emlékeztek jól a régi pogányságra, mert például a honalapító magyarok nem borotválták a fejüket, hanem csak lenyírátták a hajukat, de azt azután egészen.¹⁹² De nem is ez volt a fő, hanem az idegeneknek és a velük tartó keresztény magyaroknak kiírtása. Vezérük a Békésvármegyében tanyázó Vata nevű főúr lett és párthíveitől követve ez is megjelent, a mint I. András a lakott országrész kapujánál, a Hernád völgyében fekvő Abaújvárnál bejött Magyarországba.

I. András akkor és ott nem ismerhette a magyar nemzet többségének álláspontját a vallási kérdésekben. Nehezítette helyzetét az is, hogy öccse Liünte, még mindig keresztetlen volt és ősei vallásának helyreállításáról ábrándozott. Nem tehetett tehát mást, mint szabad folyást engedni Vata és párthívei dühöngésének. Ennélfogva felgyújtott egyházak tüze, elfogott és megkínzott keresztény papok vére, másoknak menekülése jelölte útját Pestig. Pest felett mai Újpest tájékán akart átkelni a Dunán az akkori Budavárába, a mai Ó-Budára, de még Pesten érte őt azon borzasztó vérengzés híre, a mely a Gellérthegy északkeleti oldalán szeptember 24-én végbement.

Mint említők, Péter szeptember elején a püspököket és ispánokat Székesfejervárra rendelte. Ezek azonban Péter elfogatása után kötelességüknek tartották a magyar nemzet egységének megóvása végett meghajolni a többi főurak óhajtása előtt és I. Andrást elfogadni királyul.

Meghódolásuk bemutatása végett 1046 szept. 23. Budavár felé utaztak s e napon a Tétenytől északra eső Diódig (most Diód-pusztá) értek el. Szent-Gellért tudta, hogy őt, mint Péter király földijét különösen gyűlölik, azért már szept. 23-án, amint vacsorához ültek, megövendőlte, hogy másnap már az ártatlan báránként leölt Jézus vacsorájára lesznek hivatalosak. Másnap pedig szentmisét tartván, kijelentette, hogy ő és még 2 püspök társa tömérdek más kereszténnyel együtt vallásuk miatt halált fognak szenvedni. Ki-ki készüljön el tehát keresztény módra a végső küzdelemre.

Az út Diódról akkoriban a régi Sassad (most Sashegy) és Gellérthegy között vonult a kispesti (most tabáni) révhez és úgy Ó-Buda felé. A kispesti révnél leskelődtek Vata és rajongó hívei. A mint ezek meglátták a Sassad oldalán leszálló püspököket és főurakat, egyszerre iszonyú dühvel ellenük rohantak. Eleintén kövekkel dobálták őket, azután pedig karddal és botokkal támadtak rájuk. Különösen megmérgekedtek Szent-Gellértre, mert ez áldást hintett feléjük, a midőn ők köveket zúdítottak rá. Haragjukban visszafordították Szt. Gellért szekérének lovait, megállították így a szekeret, kiragadták Szent-Gellértet a szekérből, két kerekű talyigára tették őt, felrohantak vele a Dunára néző hegy tetejére és onnan a mélységbe dobták. Összetörve érkezett Szent-Gellért a hegy alá, de még lélekzett. Ott tehát oldalába gerelyt szúrtak és tejét egy darab kőhöz verték, úgy hogy e kő is véres lett. Megölték kivüle még Bőd püspököt, Szolnok ispánt és úgy szólván az összes kísérőket.¹⁹³ Beszter (Besztrich) és Beneta püspököknek sikerült hajóba szállniok, de a balparton, a mai Budapest-belvárosi templom tájékán őket is megtámadták és Besztert leszúrták. A nagy ordításra odasiető I. András csupán Benetát menthette meg. Ugyanez időtájt ismeretlen helyen szenvedett vértanú halált Modestus (veszprémi?) püspök is.¹⁹⁴

A szörnyű vérengzés csúffá és gyűlöltté tette a hirtelen felkapott pogány vallást. Minden józanéletű ember belátta, hogy ilyen eszközökkel nem lehet egy ország lakosaira erőszakolni olyan vallási rendszert, a mely csakis vadász- és pásztor-nép kívánalmait elégíthette ki, de műveltebb osztályok lelki szükségleteit már nem. Ezenkívül a vad, rajongó erőszak önvédelemre kényszerítette a keresztényeket s így az ország lakosait két ellenséges táborba osztotta volna.

I. András mindig a megalkuvások, kiegyezések embere volt s azért észrevette a nagy veszedelmet, a mely a keresztények további üldözéséből támadt volna s azért eltiltotta azt. Volt némi, idegenekből álló testőrsége, az ország nyugati részén lakó magyar katonaság pedig nem csatlakozott a pogányokhoz s így ezek segítségével megfékezte a rajongókat, békét, nyugalmat teremtett.

Ez azonban nagyon nehezen vagy épen nem sikerült volna neki, ha öccse, Liünte tovább is él és továbbra is előbbi álláspontján marad. Azonban a fiatal és meggondolatlan fejedelem nemsokára, 1047 elején meghalt s az ő, pogány módon végbement temetése Pesttől délre: Taksony mellett, a pogány mozgalom lecsendesülését is jelentette.

Mindjárt ezután I. András Székesfejérvárt országgyűlést is tartott s annak nyilvános kihirdetéséül, hogy ő a keresztény vallást elfogadja, fentartja, a püspököktől fejére tett koronával, 3 püspöktől kísérve vonult be a prépostsági egyházba az istentiszteletre.¹⁹⁵

Az ország közigazgatásán kívül segítséget kellett nyújtania a keresztény papságnak is abban, hogy az elárvult püspökségek betöltsenek. A püspököket abban az időben a káptalanok választották ugyan, de e zavaros időben ezeknek a szokottnál jobban kellett kérniök a király tanácsát, segítségét és beleegyezését. Németországból jött, vagy a németekkel összeköttetésben álló papokat az előzmények miatt most teljességgel nem választhattak, kellőképen jártas magyar pap pedig még kevés volt. Ennélfogva főleg vallon-olaszok (francziák) emelkedtek a püspöki székekbe. Ilyen volt például György, az új kalocsai érsek,¹⁹⁶ és Leudvin, a Namur tájékáról, a mai Belgiumból hazánkba elszármazott püspök.¹⁹⁷

Rendbeszedvén I. András az országot, egész figyelmét a nyugatfelől fenyegető veszedelem elhárítására fordíthatta. Attól függött a magyar nemzet függetlensége, sőt talán fenmaradása is, hogyan sikerül e veszedelemből kikerülni.

Akárki adta I. András elméjébe azt a gondolatot, hogy hazájába való visszatérése előtt saját, megbízható emberei útján is győződjék meg a nemzet kívánságáról és így csak 1046 szeptember elején induljon el, csodás módon elősegítette a trónfoglalás sikerét. Ha csak egy hónappal előbb kezdődött volna a

felkelés Péter kényuralma ellen, nem sikerül András vállalata, mert III. Henrik császár rögtön minden erejével Magyarország ellen vonúlt volna, hogy azt még egyszer elfoglalja.

De III. Henrik 1046 szept. 8-án összegyűjté hatalmas seregét Augsburgba és azzal onnan megindult Itália felé, hogy magát lombárd királylyá, majd római császárrá koronáztassa s a pápai székre betolakodottakat elűzze. Az egész nyugati kereszténységre döntő események elé indult tehát és már valahol az Alpok nagy havasai közt járt, midőn megkapta a hírt, hogy Péter megbukott, Magyarország a német birodalomtól elszakadt.

Feljajdult erre III. Henrik császár. Akkor is, később is mindig azt hajtogatta, hogy igazságtalanul ragadták el tőle Magyarországot, mert azt Isten csodás módon neki adta!

De hiába volt a feljajdulás, seregét most már vissza nem fordíthatta. Különben is azt remélte, hogy majd úgy tesz I. András-sal is, mint Aba-Sámuellel; addig hitegeti, egyezkedik vele, míg alkalmas időben rácsap és egyszerre megsemmisíti. Lement tehát Páviába, majd decz. 25-én elért Rómába s onnan még lejjebb vonúlt egész Dél-Itáliába. Alig ért vissza Németországba s alig pihente ki magát, kitört birodalma nyugati részén a lotaringi herceg és a flandriai gróf lázadása. Majdnem teljes 3 és fél évet engedett mindez I. Andrásnak, hogy országát rendbehozza és a magyar nemzetet a németek nagy támadására elkészítse.¹⁸⁸

E készülethez tartozott I. András abbeli elhatározása, hogy öcscsét, Bélát hazahívja.

Ezen testvére nem lakott vele 1046-ban, a magyar nemzet meghívásakor. Előzőleg 1040-ben a lengyelek visszahívták elűzött fejedelmüket Kázmért, és ennek, hogy országában a rendet helyreállítsa, azt az ellenségtől megvédje, szüksége volt hű és vitéz lovagokra. I. Béla tehát összeszedett egy csapat részint magyarokból, részint oroszokból (akkor még inkább varjagokból) álló katonát s felajánlotta szolgálatát I. Kázmérnak. Ez szívesen fogadta s a hagyomány szerint I. Béla oly vitézül forgolódott, hogy egy hatalmas pomerán-szlávot párbajban megölt. E hőstett annyira megnyerte a lengyel fejedelmi udvar tetszését, hogy nőül kapta Kázmér fejedelem húgát s ezzel együtt egyik tartomány igazgatását. E házasságból 1048-ig már 2 fiú és 1 leány származott.

I. Andrásnak, Liünté halála után szüksége volt testvére segítségére s mivel neki akkor fiú gyermeke nem volt, azt üzenté neki: „Egykor együtt voltunk részesek az inségben és bajokban, kérlek tehát szeretett öcsém, ne késsél hozzám jönni, hadd részesedjünk együtt az örömökből és az ország javaiban is.“

I. Béla szívében természetesen nem halt ki a vonzódás nemzetéhez, meg volt abban a testvéri szeretet is s ezenkívül mint gondos apa, Magyarországon jobban látta gyermekeinek jövőjét biztosítva. Legyőzte tehát nejeinek esetleges ellenkezését és családotól együtt beköltözött hazánkba. Itt az orosz nagyfejedelmi udvarban eltanult szokás szerint megosztottak az országon akként, hogy a felvidéket a Vág és Bodrog között, a Tiszántúlt a Maros- és Szamos között és az Erdélyből addig megszállt 3 vármegyét I. Béla kapta s ekként az esetleg északi és keleti támadások ellen elsősorban ő küzdött. Az ország nyugati és déli, akkor sokkal népesebb és gazdagabb vidéke I. András kezén maradt. Ezirányban tehát a védelem nagyjá ő reá hárult.¹⁹⁹

I. András azonban nem volt olyan bátor, vakmerő ember, mint Aba-Sámuel. Ő nem támadt reá német szomszédaira, hanem ellenkezőleg, minden követ megmozdított, hogy békésen kiegyezzen velük.

Mikor 1047 július havában meghallotta, hogy III. Henrik visszatért a Rajna mentére s ott június végén Speierben országgyűlést tartott új sereg egybegyűjtése s Magyarországnak visszahódítása végett, I. András ünnepies követséget küldött a császárhoz a háború elhárítása és békés kiegyezés végett. A követség mentegette I. Andrást, hogy nem volt oka Péter megvakításának s megígérte, hogy kárpótlást fizet az 1046-iki támadáskor megsérült német alattvalóknak, csak hagyja békében a császár az országot.²⁰⁰

De III. Henrik feltétlen megadást és hűbéresköt követelt s így többszöri tárgyalással se jöhetett létre a megegyezés.

1049 vége felé értesülvén I. András a lotaringi herceg és a flandriai gróf meghódolásáról, valamint arról is, mily hathatósan működött közre a lotaringi herceg kibékítésében IX. Leó pápa, elhatározta, hogy ő is a pápát kéri fel közvetítőül. Követül küldötte e végből a pápához és a többi egyházi fejedelmekhez Györgyöt, a kalocsai érseket. De mikor ez Itáliába ért IX.

Leó már útban volt Franciaország felé s azért vele együtt ment Lyon, Besançon, Toul városokba, majd onnan 1051 elején Trierbe és Augsburgba s csak ekkor terjeszthette kérését a császár elé. De a császár sem a pápa közbenjárására, sem a kalocsai érsek kérésére nem adott semmit, mert már akkor megint olyan diadalmas hadjárat forgott a fejében, mint az 1044-iki volt.²⁰¹

III. Henrik hajthatatlanságát látván I. András, nemzete megmentése végett még nagyobb dologra határozta el magát. Szövetségre lépett Eppenstein Márkvárd korontál főúrral és a szövetség megerősítésére nőül vette annak húgát.

Az Eppenstein család volt a legnagyobb birtokos abban az időben Korontálországban vagyis az akkortájt a Semmeringtől egész Triestig terjedő Karinthiában. Ennek tagjai közül I. Márkvárd a 973–90 években korontál határgrof volt, fia Adalbert pedig 1000–1012-ig a korontáli határgrofságot kormányozta, 1012-ben pedig korontáli herceg lett. E nagy és jelentős méltóságban 24 évet töltött, de neje svábföldi birtokai miatt már 1019-ben harcba keveredett sógoraival Száli Konráddal és Henrikkel, úgy ezek kiűzték őt a svábföldről. Annál jobban ügyekezett ennél fogva birtokait szaporítani a Mura, Mürz és Dráva völgyeiben. 1024-ben Száli Konrád nyervén el a német királyi trónt, ez addig áskálódott Adalbert ellen, hogy ő 1035-ben hercegségétől megfosztották, Adalbert hiába ügyekezett ellenállni, leverték. De nemsokára 1039 június 4-én meghalt II. Konrád²⁰² császár, még ez évben utána halt az 1035-ben kinevezett Wormsfeld Konrád korontál herceg is. Erre az Eppensteinok fellélegzettek s mindinkább nagyobb hatalomhoz jutottak. Hogy hatalmukat kissebbsék, már 1035-ben Adalbert bukásakor a korontál határgrofságot, a későbbi Steierországot elválasztották a korontál hercegségtől és a bajor hercegséghez csatolták. Még így is Adalbert fia, II. Márkvárd, 1049-ben annyira összeveszett a korontál határgroffal, Lambach Gottfriddal, hogy azt 1050 ujév táján megölette.²⁰³ Márkvárddnak tehát segítség után kellett néznie s legközelebb I. Andrást találta.

Itt kapcsolódik hazánk történetébe az 1016-ban elhalt Ironsid (Vasoldalu) Edmund, angol király, fiainak sorsa. E szerencsétlen királyfiakat, névszerint Edmundot és Edvárdot, atyjuknak vetélytársa (Nagy) Kanut dán-angol király mindjárt kicsikorukban Olaf svéd királyhoz küldötte számkivetésbe. Nagy-

Kanut 1035-ben meghalván s fia Hardi-knut 1039-ben szintén elnyervén Angolországot, félt, hogy az immár felnőtt 26—28 éves ifjakat visszahívják Angolországba s azért Svédországban halálra kerestette őket. Erre e királyfiak Oroszországba menekültek annál is inkább, mert I. Jaroszló nagyfejedelem felesége Ingagerd, Olaf svéd királynak leánya volt s így ez ismerte őket. Oroszországban töltötték tehát legalább is az 1040—46 éveket s megismerkedtek a velük hasonló sorsban részesült I. Andrással és Liüntével. Mikor András Magyarországra készült, ők, úgy sem lévén veszteni valójuk, mint afféle vállalkozó lovagok, vele jöttek. Természetesen I. András hű szolgálatukért rangjukhoz illő eltartást biztosított nekik. Edmund nőtlen maradt s nemsokára meghalt. Eduárd azonban 1048-ban már legalább is 34 éves lévén feleség után nézett s a nagyralátó, Eppenstein család tudván, hogy e férfiúra esetleg Angolország trónja vár, Ágota nevű leányát hozzáadta.²⁰⁴

Így keletkezett az Eppenstein családnak ismeretsége a magyar királyi családdal s ez 1050-ben a kölcsönös védelem szükséges voltának felismerésére s a kötött szövetség I. András és Márkwárd húga között házasságra vezetett.

I. András akkor már régen özvegyember volt, mert első neje még Oroszországban elhalt s ettől csak leánya vagy leányai maradtak. Rossz nyelvek azt beszélték, hogy 1047—50 között a pilis-maróti vadásztanyán tartott ágyasnőt s ettől György nevű fia született.²⁰⁵ Az új, nagyralátó és nagy udvartartást követelő német hercegnőnek, mint magyar királynőnek bevonulása I. Andrást a keresztény erkölcs útjára térítette, mert különben 5 év múlva nem kapta volna meg az egyik püspöktől a „christianissimus sceptrifer“ „igen keresztény kormányzó“ díszjelzőt.

Németország keleti felének igazgatói 1046 óta már régen várták, hogy a birodalom nyugati részének lecsillapítása után ők is lássák a császárt. Hogy valóban erre bírják, a császár 1050 elején Gebhard vagy régi magyarosan Gibárt regensburgi püspök, III. Henrik nagybátyja, összetüzött a magyar határörökkel s azokat megverve a Sáron (Lajtán) is átlépett.

Erre egy magyar sereg berontott az 1043-ban felállított s a Lajta-Morva és Kahlenberg közt elterülő Neumark-ba, visszaadta a kölcsönt, sok embert fogságba hurcolt és valószínűleg lerombolta Haimburg várát.

III. Henrik ezt hallván, 1050 július havában Nürnbergbe hívta a bajor főúrat és ott megállapodott velük, hogy a jövő nagy hadjárat kiindulásának biztosítására először is építések fel és talán nagyobbítsák is meg a haimburgi várat. Konrád a bajor herceg, Gebhárd (Gibárt) a regensburgi püspök, Adalbert (Albert) az osztrák határgróf e határozatot 1050 őszén végre is hajtották. Természetesen a magyarok ügyekeztek ezt megakadályozni, de sikertelenül. Annál dühösebben rohanták meg a bajor főúrak seregeinek távozása után a haimburgi várba hagyott őrséget, de ekkor is nagy vereséget szenvedtek. A várak védelmezésének módjait azonban jól megjegyezték maguknak.

1051-ben azután bekövetkezett a nagy hadjárat. III. Henrik felszólítására egybegyűlt nemcsak a szoros értelemben vett Németország serege, hanem az akkor III. Henrik hatalma alatt álló országoké is, nevezetesen Burgund-, Olasz-, Cseh- és Lengyelországoké is. Csupán a lotharingiak és flandriaiak maradtak távol, talán mert még mindig nem bíztak bennök.

Épen azért, mert olyan messziről jöttek, csak aug. közepére gyűlt egybe a hatalmas sereg Passau-nál s az élelmiszereket hajóra rakva, a Duna mentén indult meg Magyarország felé. Kedvező volt ugyan a dunai hajózásra a sok eső, de ugyanez lehetetlenné tette a betörést Magyarország nyugati részén a mosoni és soproni országkapuk irányában.

III. Henrik erre gondolt merészet és nagyot. Megbízta az 1047-ben kinevezett Welf korontál herceget, Bretiszló cseh herceget és Gebhard (Gibárt) regensburgi püspököt, hogy ők a Duna északi oldalán nyomúljanak elő Magyarországba, ő maga pedig seregének javával délfelé fordult. Átkelven a Semmeringen a Mürz, majd a Mura völgyébe jutott, Grácznál keletre fordulva, elérte a Rába völgyét s itt akadálytalanul elérhetett Csákányig. Itt már erősen el volt rekesztve gyepükkel a völgy s azért itt mintegy 20 kilométerrel még délebbre fordult s a mai Szalafej és Szőcze községek közt levő gyepükön áthágva betört Magyarországba.

III. Henrik azt hitte, hogy ekként egy csapással két legyet üt. Bosszút áll az Eppenstein grófokon, elpusztítván azok mürz- és muravölgyi birtokait, másrészt pedig, miként 1044-ben meg-
lepi a magyar sereget.

De e második tekintetben roppant csalódás érte. I. András

ugyancsak az Eppensteinok útján értesült a támadás irányáról s így tette meg intézkedéseit. A magyar királyságért, a nemzeti függetlenség védelméért a magyar nemzet minden áldozatra képes volt, még arra is, hogy a vitézi összecsapásról lemondjon s egész addig összeszedett, kis vagyonát mind megsemmisítse. I. András király és Béla vezér (a gyula) rendeletére a magyar nemzet fiai minden élelmet, takarmányt eltakarítottak a német sereg elől, felégették a falvakat, pihenőhelyeket.

III. Henrik serege tehát a mint Vasvár, Somlyó-Vásárhely irányában Székesfejervár felé haladt, iszonyú pusztaságban találta magát. Magyar fegyveres csapatot nappal semerre se látott De, a mint kis csapatokra szakadva, élelemért és takarmányért a főszeregtől távozott, azonnal nyílzápor fogadta. Éjjel se nyugodhatott, mert a vidéket jól ismerő magyar csapatok épen éjjel támadtak, hol egyik, hol másik oldalon.

Mire tehát III. Henrik seregével Székestehérvár elé ért, már annyira el voltak gyengülve emberei, hogy az ostromhoz hozzá se foghatott. Kénytelen volt tehát Bodajk, Mór, Kisdér irányában visszafordulni és Győr felé tartani. Azt remélte, hogy talán Komárom és Győr között rátalál hajóira s ezeken talál éhező emberei számára élelmet. Gebhard csakugyan le is hajózott idáig, de azt a levelet, a melyben a császárral ezt tudatta, a magyarok elfogták s Miklós (győri) püspökkel levelet írtak. III. Henrik nevében szólót, hogy csak menjen haza.

A nehezen vánszorgó sereget a magyarok a Győrtől nyugatra Rába és a Rábcza között akarták elfogni és megsemmisíteni, de az e végből felállított hidórség még sem bírta kiállani legalább is azon német lovagok rohamát, a akik a császárt vették körül. Ekként császár seregének romjaival megmenekült s 1051 okt. 25-én már Hainburgban volt. De seregének az a része, amely a felgyújtott hidon már át nem mehetett, odaveszett.

E sorsdöntő hadjárat után Magyarország fellélekzett, Németország meghökkent.

I. András azonban, mint óvatos ember, most se akarta ingerelni az erős ellenséget, hanem csak békére akarta bírni. Azért az osztrák határgróffal, Adalberttel, fegyverszünetet kötött, Hugo cluny apátot, mint a pápától küldött békeközvetítőt, szívesen fogadta, és bizonyos, a nemzet függetlenségével nem ellenkező engedményekre hajlandó volt.

Csak egy ember volt, aki a békéről hallani se akart s ez volt III. Henrik császár. Ő okvetetlenül ki akarta köszörülni az ő hadvezéri tekintélyén esett csorbát. Ezért 1052-ben a szokott-nál jóval korábban összegyűjté hajókkal, ostromgépekkel jól felszerelt s nagyobbrészt zsoldosokból álló seregét, hogy a magyar királyok akkori rendes székhelyét, Esztergomot elfoglalja. Július 15-én már megindult seregével Regensburgból és augusztus elején Pozsony város alá ért. Itt azonban nemcsak egy kis hegyi várat, hanem egy hatalmasan megerősített tábornak talált.

A magyarok eltanúlták Hainburg 1050-iki ostrománál a czölöpök közé foglalt földbástyák építését és hasznát. Ide küldötték legvitézebb, védelemhez értő embereiket, nevezetesen Endre, Aracs, Vilhárt, Vojtek (későbbi magyarsággal Vejtí) hadnagyokat. A Koppányt elejtő Vecelin német gróf unokája is, Márton úr, már mint magyar vitéz forgolódott Pozsony védelmében. Nagy dologra készülvén e vitézek is, Istenhez fohászkodtak segedelemért, de maga I. András is még ezenfelül bizonyára az udvarában élő francia papok tanácsára az egykoron Orleans városát Attila ellen megoltalmazó Szent-Aniánt (későbbi magyarsággal Ángyánt, vagy Ányost) hívta segítségül, megfogadván neki, hogy monostoros egyházat építtet az ő tiszteletére, ha Pozsonyt a második Attila, a kevély III. Henrik ellenében megőrzi.

A mindenféle készület és fohászkodás nem is veszett kárba, mert mindez III. Henriknek szívébe akkora aggodalmat oltott, hogy nem mert egyenesen lehajózni Győr és Esztergom felé. Attól félt, hátha úgy jár mint 1051-ben. Megállt tehát Pozsonynál s neki fogott a város ostromának. Mivel hirtelen rohammal az erős bástyafalakra felugrani nem lehetett, fel kellett állítania ostromgépeit s a bástyák lerontásához fogni. Egyik hét a másik után telt el és még mindig nem lehetett döntő rohamot indítani. Közben a magyarok egyik híres buvára, Zotmund nevű, egy zivatáros éjjel a császárnak élelemszállító hajóit megfúrta, úgy hogy azok elsüllyedtek. Emiatt megint új hajókra és új élelemszállításra kellett várni.

Eközben magyar földön sem azelőtt, sem azóta nem látott ritka vendég érkezett Pozsony alá. A római pápa, IX. Leó volt ez. Részint Hugó cluny apát jelentésétől biztatva, részint, hogy III. Henrik császárt a római egyház hathatósabb védelme végett

Itáliába csalja, eljött békét közvetíteni a császár és a magyar király között. Először is a császár elé terjesztette azon feltételeket, a melyek alatt I. András 1052. elején Hugó apát útján békét kért. III. Henrik most már hajlandó lett volna ezeket tárgyalás alá venni, csak hogy elkésett. IX. Leó pápáról biztosan tudjuk, hogy 1052 aug. 2-án még Páduában volt s innen ő az akkori körülmények és nagy kerülők, továbbá a közbeeső vásár- és ünnepnapok miatt szept. 10-nél hamarább semmiesetre se érkezhett Pozsony alá.

Ekkor azonban már I. András biztosan tudta, hogy III. Henrik nem mer előnyomulni Magyarország belsejébe. Nem akart tehát tárgyalni azon engedményekről, amelyeket az 1052-iki hadjárat elhárítása végett tett. Ez álláspontjától még akkor sem távozott, amidőn őt állítólag a pápa kiközösítéssel fenyegette. Így tehát a közvetítés megint sikertelen maradt és III. Henrik Pozsony 8 heti sikertelen ostroma után szept. 25 körül visszavonult. Okt. 7-én már Regensburgban volt a pápával együtt.²⁰⁶

Magyarország III. Henrik további támadásától meg volt mentve s a magyar nemzet függetlensége, önálló fejlődése biztosítva volt!

XIII. FEJEZET.

I. András felfuvalkodása és bukása.

1053-ban I. András dicsősége tetőpontján állott. Megmentette országát az elnyomatástól, nemzetét a lassú elsorvadástól.

Ezek felett érzett, jogos örömét tetézte még a családi boldogság is, mert neje ez évben törvényes, fiú gyermekkel ajándékozta meg őt!

E fiúra — a boldog apa véleménye szerint — nem várhatott más sors, mint a bibliában annyira dicsért Salamonra. Meg volt mentve, békességben élt az ország, már most csak bölcs és igazságos uralkodó és bíró kellett. E gondolat vezette őt és udvari papjait, midőn e gyermeknek Salamon nevet adtak²⁰⁷

A nagy örömben sietett András azon fogadalmakat is teljesíteni, amelyeket az előző nagy szorongatás idején tett. Megparancsolta, hogy fogjanak hozzá a tihanyi félszigeten Szent-Ánián (Ángyán, Ányos) tiszteletére avatandó monostoros egyház építéséhez. Majd 1—2 év múlva saját védőszentének, Szent-Andrásnak tiszteletére is kellett építenie egy monostort Esztergomtól nem messze Visegrád mellett.²⁰⁸ Ekkor tehát annyira igyekezett jóvátenni 1046-iki, a keresztények védelmében tanúsított lanyhaságát, hogy nem csupán saját püspökei és udvari papjai magasztalták őt „nagyon keresztény“-nek, hanem a szentföldre zárandokoló cambray-i püspök is „ájtatos férfiú“-nak találta.²⁰⁹

A Magyarországot környező országokban is úgy alakultak a körülmények, hogy I. Andrásnak nem kellett más nemzetek betöréseitől félnie. Ellenkezőleg, most már ő is nyújthatott segítséget az üldözötteknek.

Mikor III. Henrik császár 1052 október havában visszatért a bajor hercegségbe, ott szomorú állapotokat talált, Nagybatya Gebhárd (Gibárt) a regensburgi püspök annyira összeveszett a bajor herceggel, Konrád-dal, hogy együttműködésük lehetetlenné

vált. Hiába csitította őket a pápa, hiába békítette a császár, egyik a másiknak vesztére tört. 1053 húsvét ünnepére össze-hívta tehát a császár a birodalmi törvényszéket, de azon Konrád herceg nem jelent meg. A császár erre őt megfosztotta hercegségétől s azt saját, kiskorú, még csak 3 éves fiának Henriknek adományozta.²¹⁰

Természetesen ezen, nagyon is önző, kegyetlen ítéletre nagy elégedetlenség és ellenállás támadt a német birodalomban, de 1053 ősz felé a császár seregei elnyomták azt. Erre Konrád herceg, hogy teljes leveretését és esetleg fogságba esését elkerülje, a korontál hercegségen keresztül, tehát a Dráva mentén Magyarországra menekült, annál is inkább, mert ő a magyar királyi családdal rokonságban állott, lévén mind ő, mind pedig I. Béla felesége Ezzo palota-grófnak és Matild császár-leánynak unokái.²¹¹

Ez az esemény felbátorította András királyt, hogy most már minden, III. Henriktől követelt kárpótlást és hódolatot végleg megtagadjon. Igaz, hogy 1053 őszén újra küldött követeket III. Henrik császárhoz s azok útján némi kárpótlást ígérve, békét kért, de III. Henrik épen akkor a birodalmi gyűlésre készülve, azzal meg nem elégedett, hanem azt követelte, hogy Magyarország a németkirályság felsőségének elismeréséül küldjön segédcsapatokat a német sereghez, kivéve, ha e sereg Itália ellen vonul. De mire a magyar követek e békeponthoz visszaérkeztek királyuk udvarához, abban már ott tartózkodott Konrád herceg és az ő tanácsára nem fogadta el a békekötést, hanem megfordítva Konrád herceg pártjára állott s annak nyújtott segítséget, hogy elvesztett hercegségét visszaszerezze.²¹²

Konrád a segítségül nyert magyar csapatokkal először is a később Steier-nek nevezett korontál határgrófságba tört be, mert ez, mint említők, 1036 óta már nem a korontál, hanem a bajor hercegséghez tartozott. A magáét akarta tehát visszavenni. A Mura völgyén felfelé haladva eljutott egész a mai Wildonig és itt a Wildontól délre eső Hengistiburg nevű erősséget elfoglalta annál inkább, mert ez azelőtt is az Eppenstein családé volt s így ezzel I. András nejének is örömet szerzett. Ellenségei közül is sokat sikerült elűznie.

A tél beállta miatt a magyar sereg ekkor nem haladt tovább. Később a Hengistiburg-ban hagyott őrség is visszavonult,

mert a várat Konrád ellenfelei megszállották és emiatt élelmszerűk fogytékán volt.

1054-ben azonban Konrád 2. másik sereggel újra benyomult a német birodalomba. Csakhogy kevesen csatlakoztak hozzá s így volt hercegségét el nem foglalhatta, sőt ő maga is III. Henrik császár szerencséjére 1054 dec. 14-én meghalt.²¹³

Most már jöhetett volna III. Henrik újra Magyarország ellen, de ekkor elhunyt IX. Leó pápa és neki 1055 április havában Itáliába kellett mennie az új, német származású pápa segítségére. Mikor onnan visszatért, meghallotta, hogy nagybátyja Gebhard (Gibárt) regensburgi püspök és más főurak összeesküvést szőttek ellene. Alig intézte ezt el, a francia királyt kellett mindenféle támadások miatt párbajra hívnia. Így tehát a folytonos, nagyobb jelentőségű bonyodalmak miatt a magyar nemzet leverése évről-évre maradt. De annál biztosabban közeledett III. Henrik felé a halál és őt 1056 október 5-én elragadta.²¹⁴

III. Henrik halálával özvegye és kiskorú gyermekei roppant aggodalmas helyzetbe jutottak. Keleten és nyugaton ellenséges országok fenyegették a birodalmat, belül pedig, veszekedő és nagyravágyó főurak elégedetlenkedtek. III. Henrik fia és utóda, a később oly szívós és erőszakos IV. Henrik még csak 6 éves gyermek volt, ennek nevelése békét, nyugalmat követelt.

Ekkor támadt I. András fejében, részben bizonyára nejének, az Eppenstein-leánynak sugalmazásárs az a kevély gondolat, hogy ő rokonságba lép a keresztény világ első családjával s a német császár leányát szerzi meg feleségül kicsiny, még csak 4 éves fiának, Salamonnak.

Elküldé tehát legelőkelőbb embereit 1056 novemberében a német császári udvarhoz. Felajánlotta a békét Magyarország részéről, a béke közvetítését a császári család és sógora, Eppenstein Markvárd között, ajánlott bizonyára fényes nászajándékot is és megkérte III. Henrik Judit nevű, 11 éves, kis leányát fia, Salamon számára jegyesül.

A magyar követség csak 1056 decz. 25. táján, a karácsonyi ünnepekre érkezett a császári udvarhoz. Éppen a legkedvezőbb időben érkeztek oda. Kevéssel előbb, 1056 decz. elején Ágnes császárnő elbocsátotta a birodalom kancellári hivatalából az erőskezű és a császári méltóságot nagyratartó kölni érseket, Hannot és maga vette kezébe a birodalom kormányát. Ő min-

denült a békét, kiegyenlítést keresték s ennél fogva beleegyezett Judit leányának eljegyzésébe, de természetesen kikötötte, hogy I. András előbb kiáltassa ki fiát, Salamont a maga utódjává, koronáztassa meg ünnepiesen, mert a császárléány még se lehet férjhez nem uralkodóhoz.²¹⁵

I. András nagy örömmel fogadta követeinek jelentését. Összehívta az ország főurait s mivel akkoriban valami súlyos betegségen is esett át, ezt szintén okúl hozta fel arra, hogy a főurak fiát, Salamont királylyá válaszszaék és megkoronázzák. A kikiáltás és megkoronázás tehát 1057 húsvét vagy pünkösd táján megtörtént s azontúl készülődtek a kis, császári, menyasszony fogadására és átvételére.

Ezen előzetes békekötésnek és menyasszony kérésnek öröndetes következménye lőn, hogy a régóta Magyarországon élő, angol királyfi I. Eduard 1057-ben családotul együtt hazatérhetett. 1054-ben még III. Henrik őf ebben megakadályozta, 1057-ben azonban már a német császári udvar gondoskodott hajókról, hogy a Rajnán lehajózhasson Anglia felé.²¹⁶

Természetesen az Eppensteinok is visszakapták birtokaikat s ennek következtében az új, korontál herceg, Lotaring Kuno soha se tudott hercegségéhez hozzájutni.

A császárnő beváltotta ígétét, 1058 szeptember közepén kis fiával, a már atyja életében megkoronázott IV. Henrikkel együtt Hainburggal szemben a Morva mezőre szállott, magával hozván Salamon jegyesét, Juditot is. Idejött I. András is, fiával és főuraival együtt. A magyar nemzet függetlenségét teljesen biztosító békét ünnepiesen kihírdették, mind a német, mind a magyar főurak annak megtartására esküt tettek s azután a 12 éves menyasszonyt átadták a nála sokkal fiatalabb, még csak 5 éves vőlegénynek, Salamonnak.²¹⁷ Mivel Salamon zsidó király annak idején bölcseséget, görög nyelven Σοφία-t kapott az Istentől, a kis, magyar trónörökös társát is a hízelgő udvari emberek Szófiának (Zsófiának) nevezték el.

A többi szomszéd országokkal is ügyekezett I. András jó barátságra lépni.

Csehországban 1055 jan. 10-én meghalt a magyarok régi, nagy ellensége Bretislav. Országát fiai közt felosztotta, de legidősebb fia, Spitihnev, utóbb öccseit az ő országrészeiktől megosztotta. Testvérei közül a második, Vratiszlav nevű Magyar-

országba menekült. Utána jöttek a Bretiszlavtól Sasawa-n megtelepített, szláv könyvekre vágyó szerzetesek is. Kiűzték őket, talán azért, mert monostoruk alapítójának végső akaratát védelmezték. Ezeket azután I. András az épen akkor épülő visegrádi monostorban helyezte el. Magát Vratislavot pedig udvarába fogadta, majd értesülvén arról, hogy Vratislav neje Csehországban meghalt, szívesen beleegyezett abba, hogy ez még Oroszországban első nejétől született leányát, az akkor mintegy 17 éves Adelheidot nőül vegye. Viszont Spitihnev hallván III. Henrik halálát s a császári udvarnak I. Andrással való kibékülését, nem mert tovább újat húzni testvéreivel, hanem Vratislavot visszahívta és testvéreinek az ő országrészüket vissza adta. Így tehát Felső-Morvaország egyrésze 1057-től kezdve I. András vejének birtokába volt.²¹⁸

Lent a Száva mentén a kelet-római birodalommal is kibékült I. András. A hanyatló birodalom nem bírt már rendes, fegyelmezett katonaságot tartani a Konstantinápolytól messzeeső tartományokban. A régi Felső-Mocsiá-ba, a Morva és Drina közére besenyő és káliz-törököket telepített határőrökül. Ezek pedig hozzá voltak szokva más emberek keresményéből élni és így átkelvé a Dunán, Száván a magyarokat sem kimélték. I. András kénytelen volt őket egyszer-másszor rendre tanítani. 1057 végén azonban új császár, Kommen Izsák lépett a császári trónra s ez szerette volna a birodalom északi határait is biztosítani. 1059-ben tehát erős sereggel indult Nándorfejérvár (akkor Bolgár-Fejérvár) felé. De már a régi Szardiká-nál vagy akkori nevén Szeredecz-nél (Szófia) megjelentek táborában I. András követei és békét kérve, kiegyeztek a császárral.²¹⁹

Mikor így hatalma tetőpontján állott, mikor fáradalmainak gyümölcsét élvezhette volna, akkor vagy saját szívének telhetetlensége vagy nejének unszolásával szemben tanúsított lelki gyöngesége rettenetes mély örvénybe taszította I. Andrást.

1048-ban, mikor Béla öcscsét magához hívta s vele Magyarország kormányzását megosztotta, állítólag azt is ígérte, hogy ő lesz az ő örököse.²²⁰ Ha nem is volt ez úgy szerződésileg kötve, valóban az a titkos remény is ösztökélhette I. Bélát Lengyelország elhagyására, hogy ő, vagy nagyobbik fia lesz majd egykoron a magyar király, mert hiszen András akkor özvegy volt és fiúörököse sem volt, holott I. Béla már 2 fiacskának örvendezett.

Mindamellett Béla a magyar nemzet érdekeit tartván szemelőtt, belenyugodott abba, hogy bátyja az Eppenstein családdal kötött szövetség megerősítése végett 1050-ben az egyik Eppenstein leányt feleségül vegye, sőt 1057-ben beteg bátyjának kedvéért azt is megtette, hogy megjelent Salamon megkoronázásán. Természetesen a magyar főpapok és papok között már akkor akadtak olyanok, akik a folyton erősödő német befolyás és a hivatalokban való terjeszkedés miatt bosszankodtak s ezek besúgták I. Bélának, hogy a koronázás szertartásakor a szentírás azon részletét is énekelték: „Légy ura testvéreidnek.” Ez már nagyon rosszúl esett I. Bélának²²¹ és 1058 szeptemberben már sem ő, sem legnagyobbik fia, az akkor már 16 éves Gyécse nem jelentek meg a morvamezei császári és királyi találkozon.²²²

Egyébként még 2 évig békében éltek egymással a testvérek. I. Bélának nem volt oka a neki jutott országrész kicsisége miatt panaszkodni, mert igaz, hogy e részen csak 15 vármegye volt megszervezve, holott a király részén 30, de másrészről a felföldön a Vágból a Hernádig, továbbá a Beszkid-Kárpátok alján egész a Szamosig még rengeteg lakatlan terület volt s ő ezeket betelepíthette és fiaira hagyhatta volna. Erdélyben is terjeszthette volna idővel uralmát, hiszen a Maros és Olt völgyei még nem voltak állandóan megszállva.

I. Béla azonkívül jó gazda is volt. Jó pénzt veretett s ez által az ipart és kereskedelmet előmozdította és családi vagyonát gyarapította.

De minél jobban ügyekezett gondoskodni családjáról, annál több irigye és ellensége akadt s ezek addig vádaskodtak, fondorkodtak ellene, míg végre I. András rávették, hogy Béla elvesztésére kísérletet tegyen. 1060 őszén Tisza-Várkonyba hívatta öccsét, maga is odament és felvonatta királyi sátorát. A királyi sátorban veres szőnyegen maga elé helyeztetett egy koronát és egy kardot. Ki volt adva a titkos rendelet, hogy, ha I. Béla a koronához nyúl, a testőröknek le kell őt vágniuk.

De I. Bélának is voltak hivei. I. András udvari emberei között s ezek egyike, Miklós, a csószök ispánja, midőn I. Béla a sátorba lépett, fülébe sugta: „A kardot válaszd”. Ez felkeltette I. Béla figyelmét s midőn I. András hosszas mentegetődzés után megkérdezte a koronát választja-e s így ragaszkodik-e a királyi

hatalom elnyeréséhez ; vagy megleégszik a karddal, a gyula (a helyettes fővezér) méltóságával, mindjárt a kard után nyult ²²³

I. András ekkor öcscse lábaihoz borult s azt hitte, hogy fia, Salamon, sorsa, méltósága most már teljesen biztosítva van.

De I. Bélába is feltámadt az apai szív aggodalma s megtudván a törvetést, nem akarta többé sem maga, sem gyermekei életét veszedelemnek kitenni. Összeszedte tehát családját, hiveit, kincseit s Lengyelországba menekült.

Itt 1059 óta már nem sógora Kázmér, hanem annak fia II. Bogyoszló, a merész-smialy kormányzott. ²²⁴ Ez nagy szerencséje volt I. Bélának, mert Kázmér lekötelezettje volt a németeknek ²²⁵ s így nem nyújtott volna neki segítséget. II. Bogyoszló azonban nem félt a németek haragjától és így megengedte I. Bélának, hogy sereget toborozzon, sőt ő maga is vállalkozott a nagy küzdelemben való részvételre.

I. András is észrevette, hogy itt életre-halálra megy majd a harcz s azért aggódó apai szíve először is családjáról gondoskodott. Elvitte nejét, gyermekeit az osztrák határgrófság akkori főhelyére Mölk-be s itt biztonságba helyezte kincseit. Majd fiát, Salamont és menyét, Juditot Tibold ispán nevű híve védelme alatt a császári udvarhoz küldte ²²⁶ Azután segítséget kérve IV. Henrik császár udvarától, maga visszatért Magyarországra elfoglalni és biztosítani a maga részére I. Béla országrészét. A német kormány, mivel Felső-Magyarország elfoglalásáról volt szó, az osztrák határgróft, a cseh herceget és a thüringi határgróft, a zeitzi püspökkel együtt utasította, hogy szedjék rendbe seregeiket és menjenek I. András segítségére.

De a cseh herceg, Spitihnev, akkor éppen betegeskedett s 1061 január 28-án meghalt, ²²⁷ utóda Vratislav, I. András veje, pedig hercegségének átvételével, testvéreinek kielégítésével bajlódott. Az osztrák határgróf se sok segítséget nyújtott. Ennél fogva I. András csak a thüringi határgróf, Weimar Vilmos és a zeitzi püspök, Eppo segítségére volt utalva. Ezek is, mivel a több mint 500 km. út megtételére akkoriban legalább is egy hónap kellett, csak 1061 június havában érhettek Esztergom elé.

Megérkeztükkel I. András elég erősnek érezte magát arra, hogy I. Béla volt lakóhelye, Bihar vára ellen induljon De mire a Tiszához ért, szembetalálta magát I. Béla seregével. Az időt ugyanis I. Béla se hagyta használatlanul, hanem Lengyelország-

ban három sereget szervezett, egyet a magyarokból, egyet a lengyelekből és egyet az oroszokból. Ezekkel a Poprád és Hernád völgyén az alföldre leszállván, a Poroszló-nál átkelni szándékozó királyi sereggel találkoznia kellett. Az ütközet a két testvér seregei között roppant véres volt, de végül is eldöntetlen maradt.

Annyit azonban I. Béla elért, hogy a királyi sereg nem mert előre nyomulni, hanem inkább, hogy erősítéseket vonjon magához, visszavonulni volt kénytelen nyugat felé. I. Béla a régi, magyar hadakozáshoz nyult. Akadályokat gördített a visszavonulás elé, megnehezítette, majd lehetetlenné tette az élelmezést s ezt annál könnyebben tehette, mert a magyar köznép hozzácsatlakozott, kisebb, főleg éjjeli támadásokkal folyton zaklatta I. András seregét. Egy ilyen kisebb támadás visszaverésekor maga I. András is leesett lováról és az utána rohanók eltaposták. Nem halt ugyan meg, de ereje megtört és serege részekre szakadt. Így pedig I. Béla serege még könnyebben elbánt vele. Eppo püspököt elfogták. Weimar Vilmos bámulatraméltó, vitéz küzdelem után az éhségtől kényszerítve megadta magát és I. András ügye elbukott.²²⁸

Maga I. András is fogságba került. Elvitték a Bakonyba, a szirczi (zirczi) vadásztanyára s ott betegségektől, bánattól gyötörtetve, október vagy november hónapokban meghalt.

XIV. FEJEZET.

I. Béla, Salamon és I. Gyécse uralkodása.

Három olyan király uralkodását foglaljuk e fejezetben össze, akik közül kettő uralkodásuk rövid ideje, egy pedig ifjúkora miatt semmi állandót nem alkothattott.

I. Béla 1036-ban vagy 1037-ben bátyjával Szár I. András-sal együtt menekült Oroszországba. Bátyja megnősülvén, ő nem akar annak nyakán élni, hanem kiképezte magát a bajvívásban és hadvezetésben, Összeszedett részint a velejött magyarokból, részint az oroszokból egy csapat katonát, elment Lengyelországba és felajánlotta szolgálatát I. Kázmér lengyel fejedelemnek. Ezt a lengyelek a csehektől szenvedett, nagy kudarc után éppen akkor hívták vissza 5 évig tartó számkivetéséből. Szüksége volt neki hűlovagokra, megbízható csapatokra. Kázmér szívesen fogadta tehát a vitéz, mintegy 20—22 éves fejedelmi lovagot s a hagyomány szerint I. Béla ezt azzal hálálta meg, hogy egy óriási pomerán-szlávot párbajban leterített. Az bizonyos, hogy ezen vagy más hőstett miatt kortársai őt bajvívó vagy lengyelül Benin névvel ékesítették föl s a lengyel fejedelem hozzáadta nőül egyik leánytestvérét, valószínűleg Richiza vagy Richza nevűt. E leány azonban már születésétől fogva keresztény volt s az 1035—40 években Köln vidéken különösen erős keresztény nevelésben részesült s emiatt ez nem nyújtotta másként I. Bélának kezét, mintha az keresztvízbe száll. Mivel pedig a lengyelek akkor Szent-Adalbert vértanút mintegy a maguk szentjének tartották, ereklýei visszaszerzésére törekedtek, azt is óhajtották, hogy I. Béla Adalbert névre kereszteltessék. I. Béla elfogadta a feltételeket, megkeresztelkedett és a lengyel hercegnővel boldog családot alapított.²²⁹

Mint említők, bátyja, I. András 1048-ban Magyarországba hívta őt s az ő hadvezéri, kormányzóí tehetségeinek tág teret nyi-

tott. Már kortársai elismerték, hogy nemes szív dobogott keblében²³⁰ s így bizonyára nem tört volna soha se bátyja, se unoka-öccse ellen, ha az élete ellen törő, udvari fondorkodások arra nem kényszerítik.

Nemesszívűségét megmutatta mindjárt uralkodása elején is, mer, I. András fogságba esése után rögtön kegyelmet adott volt ellenfeleinek és senkit azért, mert I. Andráshez hű volt, meg nem büntetett, úgy hogy azok is, akik bosszújától félve, elmenekültek, csakhamar visszatértek.²³¹

Sőt még a fogságba jutott németekkel is teljes lovagias-sággal bánt el. A zeitzi püspököt és a többi foglyokat csakhamar hadisarc fizetése nélkül hazabocsátotta, a thüringiai há-tárgrófot, Weimar Vilmost pedig, míg egészsége helyreállott, udvarában ápoltatta.²³²

Amint I. András meghalt, hogy az ország összes lakosai-nak a bizalmát és támogatását megnyerje, nem csupán a fő-embereket, hanem a köznép kiküldötteit is országgyűlésre hívta. Az új, vagy legalább is régóta hallatlan meghívás az alsóbb néposztályokban az ő társadalmi helyzetük javításának remé-nyét és követelését ébresztette fel. Nemcsak a meghívottak jöt-tek tehát el, hanem mások is és a sok ember közt számosan akadtak, akik a társadalmi helyzet javítását a tizedek eltörlésé-vel s ennél fogva a püspökök, papok kiírtásával, a tizedszedők agyonverésével akarták elérni. Mivel pedig a sokaságban könnyű a nagy nehezen lecsillapított, gonosz vágyakat, a haragot, gyű-löletet, rombolást felindítani, ezek is a hirtelenében felállított szószékeken óriási tetszéssel dühögntek a fennálló rend ellen s követelték a pogányság helyreállítását.

I. Béla azonban kifogott rajtuk. Mert a válaszdadásra ki-tűzött 3 nap alatt jól felfegyverzett lovasokat gyűjtölt egybe s ezekkel a gyűlevész, rendetlen sokaságot szétverette; az által pedig, hogy a pogányság szószólóit a szószékekről lelökte, őket nevetség tárgyává tette.²³³

A rend helyreállítása után az ország főembereinek a kéré-sére és azok beleegyezésével magát 1061. december 6-án Szent-Miklós ünnepén Székesfehérvárt ünnepiesen megkoronáztatta. Isten iránt való háláját azzal akarta leróni, hogy szépatyjának egykori tanyáján, Szegszárdon a „szabadító“ „Salvator“ dicsői-

tésére monostoros egyházat kezdett rakatni, mert őt az élete ellen török tőreitől megszabadította.²³⁴

Ezen felül célszerűnek látta, hogy ő is szerezzén a német főurak között szövetségeket. Erre éppen alkalom is kínálkozott, mert a vitészségével mindenki bámulatát kivívó és udvarában tartózkodó Weimar Vilmos határgróf annyira összebarátkozott I. Béla legidősebb, akkor már 19 éves fiával, Gyécsevel, hogy Salamon pártjáról átállott I. Béla családjának pártjára s ennek bizonyítékául megkérte I. Béla, Zsófia nevű, 17–18 éves leányának kezét. A szülők beleegyezését megnyervén, hazament, hogy házát a menyekzőre elkészítse s azután a jegyajándékkal, barátaival elindult Magyarország felé. Útközben azonban meghalt.

A tervezett családi összeköttetés azonban mégis létrejött. Mert Weimar Vilmos haláláról értesülvén az ő unokaöccse Weimar Oldreh (régii magyarosan Ódor, németesen Udalrich), a krajnai és isztriai határgróf, most ő kérte meg és nyerte el Zsófia kezét. Ezen eredetileg észak-német (szász) származású és a későbbi Orlamünde grófokkal rokon család akként került a német birodalom délkeleti határára, hogy Weimar Vilmos testvére Poppo elvette Wezelin nek az 1015–27. években hivataloskodó isztriai grófnak leányát, Azzikát s e házaspár fia, Oldreh már 1058-ban benne ült nagyatyja, Wecelin hivatalaiban.²³⁵

E családi összeköttetés még kedvezőbbnek mutatkozott I. Béla családjára nézve, mert, ha Salamon rokonai az Eppensteinok, Karinthia felől támadni akarták volna Magyarországot, Oldreh a krajnai határgrófságból az Eppensteinok birtokait elfoglalhatta és így ezeket visszatérésre bírhatta volna. Ennél fogva Zsófia, I. Béla leánya 1062-ben Oldreh krajnai határgróf neje lett.²³⁶

Hasonló segítséget remélt I. Béla családja az akkoriban jelentékeny hatalomra vergődött III. Kreszimir Péter horvát királytól is. Ezért ezzel is szövetségre lépett s ennek megerősítésére I. Béla legidősb fia, Gyécse, nőül vette III. Kreszimir hűgát.²³⁷

De mindezen, mind a többi, bizonyára megtett intézkedések hiábavalók lettek volna, ha ugyanakkor a német birodalom súlyos, belső bajokkal nem küzködött volna.

De, mint említettük, 1057-től kezdve a birodalom kormányát és fia nevelését Ágnes császárné tartotta kezébe s gyöngé nő

létére nem bírt egyik-másik erőszakos főúrral. E miatt 1061-ben már nagy volt az elégedetlenség a birodalom többi, jobbérzésű tagjai közt. 1062 pünkösdkor (máj. 19) azután az elégedetlenek Kaiserwerthnél hatalmukba kerítették a kis, 12 éves császárt, átadták őt nevelés végett Hanno kölni érseknek s egyúttal a birodalom kormányát is reábízták. Hanno, mivel alkotmányos módon, a főurak meghallgatásával akart kormányozni, 1062-ben már nem bírta összeszedni a birodalmi hadsereget, 1062 végén pedig Itáliába kellett mennie, hogy a pápa halála és az új pápa választása miatt támadt zavarokat lecsillapítsa.

Ezt az alkalmat felhasználta egy másik német főpap, Adalbert, brémai érsek és hatalmába kerítette IV. Henrik császárt. Ez Adalbert érsek Hannoval ellentétben korlátlan önkénnyel akart kormányozni s erre tanította IV. Henriket is. Rávette tehát 1063-ban a császárt, hogy hívja össze hadseregét, induljon Magyarország ellen és foglalja azt el sógora, Salamon számára. Természetesen Salamon anyja, nagybátyja, Eppenstein Markvárd és többi rokona, valamint a Magyarországgal szomszédos bajor herceg, Nordheim Oto még jobban sürgették a háborút.²³⁸

Ismét véres és sok pusztulással járó hadjárat következett volna be, ha I. Béla 1063-ban hirtelen és súlyosan meg nem betegszik. De, amint dömösi udvarházában ez év közepén ítélkezett, a trón véletlenül összeroskadott alatta s a körülbelül 45 éves férfiút a feldülés, kapkodás közben szélütés érte. Betegen vitték ki az ország határába, hogy a német sereggel szembe szálljon.²³⁹ Itt ő két ízben is megkísérelte követei útján az alkudozást és a békés kiegyezést, de a német birodalom akkori erőszakos vezetője, Adalbert érsek mindent a fegyverre akart bízni.

A német hadsereg tehát egyenesen Mosony felé tartott, 1063 szeptember elején, úgy látszik, szárazság volt, a folyók leapadtak. A Salamonnal kivonult és most visszatérő magyaroknak nem volt nehéz megmutatni a németeknek azokat a gázlókat, amelyeken a Lajta (Sár) folyón átkelhettek. A németek egy része tehát Mosonytól délre, átkelt a Lajtán (Sáron) és azután visszafordulva kelet felől támadta meg a mosonyi várat ugyanakkor, amikor a másik rész nyugat felől is megkezdte a támadást. Ezen az őrség annyira elrémult, hogy megadta magát. I. Béla a hírt megkapván, annyira bántódott, hogy pár napra

reá, szeptember 11-én meghalt. Fiai megbízták egy pár, hű emberüket, hogy I. Béla holttestét temessék el a székszárdi monostorba, maguk pedig gyorsan a Duna balpartjára, Bars és Nyitra vára környékére vonultak, hogy onnan szükség esetén Lengyelországba menekülhessenek.

IV. Henrik császár és Salamon előtt tehát nyitva állott az út Székesfejervárra. Fel is használták az alkalmat. Gyorsan előnyomultak, nagyjából összehívták az ország főpapjait, főurait és úgy látszik 1063 szeptember 21-én, Szent-Máté apostolnak akkor épen vasárnapra eső ünnepén Salamont megkoronázottan atyja királyi székébe ültették.²⁴⁰

Salamon, bár még csak 11. évében, járt fogadta a nemzet hódolatát, anyja pedig gondoskodott a németek megjutalmazásáról. A császár, a német hercegek és grófok becses emléktárgyakat kaptak, kivált I. Béla ingóságaiból, pl. Nordheim Otó, a bajor herceg, Attila állítólagos kardját, a többiek bőséges pénzbeli jutalmat. Nagy diadallal és örömmel mentek tehát vissza Németországba, maga a császár egész Franciaország határa felé.

A németek kivonulása után I. Gyécse, mint I. Béla király fiainak legidősebbike, kiskorú testvéreinek gyámja, seregével lejött a Dunához és körülbelül Komárommal vagy Esztergommal szemben állapodott meg.

Nem ellenséges szándékkal közeledett, hiszen már előbb atyja halála után megizente, hogy kész Salamont királyul elismerni. Salamon anyja mégis annyira megijedt, hogy fiával együtt Mosony várába vonult. Innen, azt vélte, ha szükséges, újra a németeket hívja segítségül.

De erre nem volt szükség. I. Gyécse annyira okos, annyira békeszerető és magát keresztény módon megalázó ifjú volt, hogy szívesen fogadta a magyar püspöki karnak békeközvetítését. Különösen kitűnt ezek közül az akkori, területileg kevésbé érdekelt kalocsai érsek, Dezső (Desiderius). Ez addig járt követségben Salamon anyja és Gyécse herceg között, oly szépen kifejtette, hogy Gyécse és testvérei elismerik Salamonnak királyi méltóságát s csupán az atyjuktól bírt országrészt akarják vezéri ranggal kormányozni, hogy végre Salamon és anyja megnyugodtak s békére hajlottak. Belátták, hogy jobb lesz az ily békeszerető, bölcs testvérekkel együtt működni, mint a bizonytalan és drága német segítséggel őket üldözni.

Ennélfogva 1064 jan. 20-án Győrött létrejött a békés meg-
egyezés, Salamon visszatérhetett Székesfejervárra és átvehette
a királyi hatalmat az ország kétharmada felett. Gyécse és test-
vérei pedig a Vágtól a Felső-Tiszáig, továbbá a Felső-Tiszától
a Marosig terjedő s akkor 15 vármegyére oszlott terület kor-
mányozását.

Ennek ünnepies kijelentése 1064. ápril 11-én húsvét ünne-
pén Pécsen ment végbe. Ott lakott akkor Magyarországon egyik
legidősebb, legtiszteltebb püspöke Mór, volt pannonhalmi szer-
zetes. Őt még Szent-István rendelte oda 1036-ban s a rettenetes
viharok között is megállotta helyét. Az volt abban az időben a
szokás, hogy a királyi udvar a nagy ünnepeket mindig egy-egy
nevezetesebb székesegyházban ülte meg s egyuttal azon kör-
nyék kéréseit is meghallgatta.

Pécsre mentek tehát 1064 húsvét ünnepére a király, Gyécse
és László hercegek udvari és főembereikkel együtt. Az ünnepi
nagymise előtt a templom udvarán maga Gyécse tette fel a
királyi koronát Salamon fejére s így kísérte be őt az egyházba.
A királyi méltóságnak és a teljes kibékülésnek ez a jele nagy
örömmel töltötte el a magyar nemzetet s ezt nem zavarta meg
az sem, hogy a következő éjjel a pécsi székesegyház mellék-
épületeivel együtt leégett, mert csakhamar kitünt, hogy e tűz
csak vigyázatlanságból keletkezett.²⁴¹

Még a külföldre is elhatott annak a híre, hogy Magyar-
országon a nemzet fejei kibékültek s itt csend és béke honol.
Épen azért 1064-ben Göntér (Günther) bambergi püspök zarándok
társaival együtt Magyarországon vonult végig Jeruzsálem felé
s midőn a következő évben visszatértek, a Duna balpartján már
mintegy otthon érezték magukat.²⁴²

Igy tehát 8, nyugodt és dicsőséges esztendő következett a
magyar nemzetre. Salamon anyja okult atyja és férje sorsából
és mindig szeretetre, egyetértésre intette fiát. Salamon maga
is 11—19 éves korig szerette unokabátyjait s velük együtt
játszva tanulta a vívás, hadvezetés mesterfogásait. Együtt men-
tek a magyar hadsereg élén a csehek, illetőleg a morvák ellen,
mert azok Trencsén körül az ország határait háborgatták s itt
bámulhatta meg először Salamon Veczelin dédunokájának Bátor-
Aposnak vitézségét, mert ez egy óriási csehet párbajban legyő-
zött. Maga a hadjárat azonban nagyobb ütközet nélkül végződött,
mert a csehek visszavonultak.²⁴³

Hasonlóképp nagyobb ütközet nélkül folyt le az a hadjárat, amelyet 1066-ban vagy 1067-ben a magyaroktól korontáloknak hívott karinthiai főurak ellen indítottak. Gyécsének sógora Kreczimir horvát király küldött követeket a királyhoz és Gyécséhez, kérvén őket, hogy személyesen segítsék őt a korontálok ellen, mert ezek országának határmegyéit, Zeng környékét már elfoglalták. A személyes megjelenést azért kérte a horvát király, mert azt remélte, hogy Salamon az ő nagybátyját, Eppenstein Márkvárdot, Gyécse pedig hűgának férjét, Oldre-t, a krajnai határgrofot bizonyosan rábeszéli a békés kiegyezésre.

Ez meg is történt és a horvát király hálából a békeközvetítésért drága szőnyegeket, arany és ezüst tárgyakat ajándékozott a királynak és Gyécsének. Visszajövet Ata nádor arra kérte a királyt és Gyécsét, hogy legyenek jelen az ő, akkor befejezett monostorának a zselicz-szentjakabinak, felszentelésén. Az örvendezve visszatérők nemcsak ezt tették meg, hanem a kapott ajándékokból az új egyházat fel is ékesítették. Éppen azért maradt ránk a Drávántúlra vezetett hadjárat emléke, mert a király és herceg Isten dicsőségét ajándékozásaikkal emelni el nem mulaszták.²⁴⁴

De e katonai séták után súlyos, véres ütközetek is következtek.

A keletrómai császárság, mint említők, már 1030 után beengedte a Duna jobb partjára a besenyőket, majd 1047 táján főleg Nis és Szófia tájékára, továbbá a Timok és Morava közé telepíté őket. Nándorfejérvár környékére a Morava és Drina közé pedig sok, görögösen káliz (káloz) nevű török telepedett le. Ezek mint nyilasok és kereskedők különösen kitűntek s a magyarok őket vallásukról böszörményeknek hívták, mert a muzulmán szó e nép ajkán büszörmén-né s ebből magyarosan böszörménnyé változott.²⁴⁵

Mind a besenyők, mind a böszörmények a Dunán és a Száván átkelve Magyarország azon részét pusztították, amely közvetlenül Salamon uralma alatt állott. Különösen súlyosan érintették ezen becsapások a Gút-Keled nembeli Vid bácsi ispánt, mert neki, mint a legközelebb lakó katonaság hadnagyának nem csupán vissza kellett vernie a betörőket, hanem családi birtokainak romlását is kellett látnia. Nagy tekintélye lévén a királyi udvarnál, ő rábírta a magyar főembereket, hogy a

keletrómaiaknak háborút izenjenek s az ellenséges pogány népek támadásait azzal tegyék lehetetlenné, hogy Nándorfejérvárt kerítsék magyar kézre.

1068-ban tehát a magyar hadsereg megindult Nándorfejérvár ellen. Sikerült is azt bevennie, de még ez évben a görögök és bolgárok csellel visszavették.²⁴⁶

A görögök ezenkívül gondoskodtak, hogy a magyarok másfelé legyenek elfoglalva.

Már 1055-ben megérkezett a Dnieperhez egy másik, hatalmas török nemzet: a kún. Ez üzte, hajtotta maga előtt az úz nevű törököket s azokat az Alduna mentére szorította. 1066-ban pedig, mivel előző évben az úzok Tráciában csaknem mind elpusztultak, a kúnok bevonultak a régi Atilközbe, a Dnieszter és Alduna közé.²⁴⁷

Itt elrendezvén szállásaikat, a görögök biztatására hajlandók voltak Magyarország keleti részeit megtámadni s így a magyar hadsereget a keletrómai birodalom további támadásától visszatartani. 1069-ben tehát egy kún sereg Ozul vezérlete alatt neki vágott a Keleti-Kárpátokon való átkelésnek. Sikerült is e seregnek a borgói szoroson a Nagyszamos völgyébe jutnia s majd a meszesi kaputól északra eső gyepekön is áttörnie s Tiszántúlnak északi részét megrabolnia. A Bihar várában lakó Gyécse egy magában nem mert szembeszállni az erős, kún sereggel, hanem segítséget kért Salamon királytól és testvérétől, az akkor már mintegy 23 éves Lászlótól. Ezek megérkezvén Biharhoz, hallották, hogy a kúnok serege már visszavonulóban van. Azért a Berettyó völgyén gyorsan a meszesi kapu felé siettek. Itt (tehát Zilahtól keletre) átkelvén a nagyhegyen, a mai Szamosújvár helyén épült Doboka váránál szállottak meg, azt vélvén, hogy a kúnok megint a Nagyszamos völgyén jönnek vissza és így Désnél útjokat állhatják.

De a kúnoknak is volt eszük és a Lápos völgyén vonultak vissza, hogy abból azután a Nagyszamos völgyének keleti részébe keljenek át és így osonjanak ki az országból. Így tehát a magyar sereg egy hétig hiába várt Doboka várában. Szerencsére egy Fancsika nevű határőr észrevette a kúnok szándékát és hírt adott a magyar vezéreknek. Ezek tehát egy csütörtöki napon seregükkel együtt a kúnok után nyargaltak s egy nap alatt 40 kilométert haladva, még aznap este a Sajó és Besz-

terce patakok összefolyásánál pihenő kún sereg közelébe értek. A roppant sok rabot és jószágot hajtó kún sereg nem vette rögtön észre a magyarokat, úgy hogy ezeknek volt idejük magukat kipihenniök s másnap korán szentmisét hallgatva, szent áldozáshoz járulva az élet-halál harcra elkészülniök.

A kúnok vezére, amint másnap reggel a magyar seregek feltűntek, csapatait a Kerlés felett álló, később Cserhelm, majd Cserhalom nevű hegyre rendelte, hogy nyílászai felülről löve a magyarok rendeit könnyebben megbontsák.

A magyar sereg az ország akkori felosztása szerint két dandárra oszlott. A nagyobbikat az akkor már 16 éves, magát nagykorúnak tartó és vakmerő Salamon király vezette. Ez tehát a nehezebben mászható hegyoldalon támadt, ellenben a Gyécse vezetése alatt álló kisebb rész a lejtősebb oldalon indult támadásra. A kúnok először nyílazással akarták megbontani a magyarok sorait, de sikertelenül s azért a nyílasok is a hegy tetejére vonultak vissza s itt lándzsával és karddal vívott közelharcra került a sor. Fel van jegyezve, hogy az ifjú Szent-László egymaga 4 kún vitézt ejtett el lándzsájával. De ötödik is támadt reá s bár ez őt nyílával megsebesítette, ez ötödiket is legyőzte. A hegytetőre szorult kún sereg a két oldalról jövő elkeseredett támadás következtében úgy szolván megsemmisült. Csak egyesek menekülhettek. Ezek közül az egyik kún vitéz legdrágább prédául egy magyar leányt akart magával vinni. De Szent-Lászlónak lovagias, nemes lelke ezt se tűrte, sebesülten, fáradtan utána rohant s felhíván a leányt, hogy rántsa le magával a kúnt a lóról, azt is utólérte, megölte s a leányt megmentette.²⁴⁸

A diadalnak legszebb, legnagyobb jutalma a foglyúl esett tömérdek magyarnak kiszabadítása volt. Főleg ezért magasztalta Istent, dicsőítette királyát és többi hőseit az egész magyar nemzet.²⁴⁹ Ennek hatása alatt a keletrómaiak is békét kötöttek a magyar nemzettel.

A kerlési (cserhalmi) diadal után következő harmadik évben, tehát 1072 tavaszán a Timok és Morava közt lakó bessenyők mindenesetre a nándorfejérvári görögök tudtával megint átúsztattak a Száván a mai Kupinovo, régen Kölpény táján és a Száva Dunaközét kegyetlenül elpusztították, sok embert és jószágot elhajtottak. A feldúlt helyek között volt Vid bácsi ispánnak birtoka Buziás (mai magyarsággal Bozzás-Bodzás) is.

Vid bácsi ispán ekkor már akkora befolyással bírt az ifjú királynál, hogy ez Vid kérésére és biztatására újra hadat izent a keletrómai birodalomnak. A magyar sereg gyűlőhelyéül a Tisza torkolatával szemben eső Szalánkamén (Szlankamen=Sóskő) város volt kitűzve. Idejöttek tehát Gyécse és László hercegek is. Haditanácsot tartván, azt határozták, hogy a besenyők betörésében többé-kevésbé hibás Nándor- (akkoriban még Bolgár-) Fejérvárt ostrom alá veszik. E végből először is nagyon sok hajót gyűjtöttek ebbe s bár ezek közül az átkeléskor a görögök az ő híres görögtűzükkel sokat felgyújtottak, sikerült a Száván átkelniök.

Ekkoriban már a magyarok részint Péter király zsoldosaitól, részint a beköltözött vallon-olaszoktól elsajátították a nyugati hadviselést és a várostromlás módját s azért mindjárt megerősített és egymáshoz szorított paizsokkal védelmezett táborba szálltak. A nándorfejérvári görögök és bolgárok első gondja volt a besenyők segítségül hívása. Ezek Kázar nevű fejedelmük vezetése alatt el is jöttek s megtámadták a magyarok táborát, de Gyán, a soproni vár katonaságának hadnagya észrevette ezt s rájuk rohanván, úgy megverte őket, hogy Kázar sok halott és fogoly hátrahagyásával kénytelen volt menekülni. Utána egy napig a magyar király és a hercegek azzal ijesztgették az ostrom alá vettekét, hogy egyenkint mutatatták be maguknak a város falával szemközt levő dombon a besenyő foglyokat és az elesettek fejét.

De a várbeliek nem ijedtek meg s azért rendszeres ostromhoz kellett fogni. Hozattak tehát ácsokat s azokkal 8 magas tornyot és számos faltörő gépelyt csináltattak. Ezekkel két hónapon át rontották a falakat, zaklatták a részben bőszőrményekből álló őrséget, de ki tudja, mikor értek volna célta, ha egy, régebben foglyúl esett magyar leány a harmadik hónapban, heves déli szél fúvása közben fel nem gyújtja a várost. Az így keletkezett rettentő zürzavarban a magyarok behatoltak a tört réseken s elfoglalták a várost.

A város és környék kormányzója, Nikota a lakosság egy részével a hegytetőn levő vároba menekült, de csakhamar belátta, hogy ott sem tarthatja magát s azért szabad elvonulás feltétele alatt, feladta a várat.²⁵⁰

Nagy volt a győzelem! Magyar hadsereg ily erős várat

rendszeres ostrommal addig soha be nem vett. Nagynak kellett volna lennie az örömnök is. De a megsértett büszkeség és kapzsiság éppen a vár átadásakor oly borzasztó sebeket ejtett a magyar lelkeken, amelyekkel a győzelem fel nem ért.

Salamon büszkeségét iszonyúan sértette, hogy a várból való kivonuláskor Nikota kormányzó, ezüst Mária-képet vitetvén maga előtt, Gyécse herceg védelme alá vonult, mert azt halotta, hogy ez kegyes szívű úr. Bár erről Gyécse nem tehetett, Salamon mégis azt követelte, hogy az összes foglyok 3 részre osztassanak s egyharmada jusson Gyécsének, kétharmada neki. Gyécse ezt nem engedte meg s azért Salamon azzal állott rajta bosszút, hogy a zsákmánynak elosztásakor neki csak negyed-részt adott. A zsákmánynak csaknem felét Vid bácsi ispán és veje Illye ispán kapták talán azért, mert a besenyők leginkább az ő jószágaitak pusztították el.

1073-ban Salamon a háborút folytatni akarta, részint, hogy még nagyobb elégtételt vegyen, részint, hogy a hadjárat alatt alkalmas időben Gyécsét és Lászlót elfogja.

De az előzmények után a hadjáratra csak Gyécse ment el, öccse, László pedig erős csapattal Bihar várában és annak környékén maradt. A magyar hadsereg így is elindult Nándor-fejérvárról és a Morava völgyében haladva elért a híres és gazdag Nis városig. Nem lévén meg már a sereg vezérei közt az előbbi bizalom és egyetértés, megelégedtek a város polgáraitól felajánlott hadisarczczal, és visszavonultak. Keve váránál Gyécse már elvált Salamon seregétől, hogy Temesvár Arad irányában hamarabb hercegsége területére érjen és jogainak védelmére intézkedéseket tegyen.

Evégből ő a maga részéről teljesen kiakart békülni a keletrómaiakkal. És azért a hozzámenevű foglyokat minden váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta. Azután pedig elküldötte László öccsét Oroszországba, hogy annak fejedelmeinél segítséget kérjen. Másik öccse, Lampért, pedig hasonló célból Lengyelországba ment.

Nyilvánvalóvá válván ekként Salamonnak és Gyécsének egyenlensége, természetesen a főpapok és főurak egyrésze ügyekezett őket kibékíteni. Rá is vették őket 1073 augusztus havában, hogy Esztergomban személyesen találkozzanak s a kölcsönös félreértéseket kiküszöbölve, békében éljenek. A találko-

zás megtörtént. A király és Gyécse herceg, mindenik magához-
 vevén 8—8 főemberét, hajóra ült és az Esztergom mellett eső
 szigetre eveztek. Itt azután sokáig vádolván és mentegetvén
 egymást, bizonyos feltételek alatt kibékültek s annak biztosítá-
 sára, hogy egyik a másikat meg nem támadja, kezeseket is ad-
 tak és pedig a király Vid ispánt és Ernye békeszerető főúrat,
 Gyécse pedig a bihari (váradi) püspököt és Vata nevű főúrat.

Csakhowy mire Gyécse hazaért, hű emberei nagyon súlyo-
 saknak tartották a feltételeket, László öccse pedig távol volt s
 így azokba bele nem egyezhetett. Ez annyira bántotta az aggo-
 dalmas lelkiismeretű Gyécsét, hogy Videt és Ernyét vissza-
 küldte és fegyverszünetet ajánlott 1073 november 11-től (Szent-
 Márton naptól) április 24-ig (Szent-György napig). Salamon a
 két kezeset szintén elengedte, de már a fegyverszünet megtartá-
 sára nem érezte magát kötelezettnek

Vid visszaérkezése csakhamar vészes indulatokat gerjesztett
 Salamon lelkében. Elhatározta, hogy unokabátyjait kiveri az or-
 szágból és a hercegség-nek (ducatus) nevezett országrészt Vid-
 nek adja. Alkalmas ürügy alatt december elején édesanyját és
 nejét előbb Győrbe s onnan Mosonyba vitte s ugyanakkor 3
 német zsoldosvezért a Rábcza mentére rendelt, hogy csapatait-
 kat zsoldjába fogadja. De a legnagyobb segítséget nem ezektől,
 hanem nagybátyjától, Eppenstein Márkvárdtól várta. Ez 1072 dec.
 25-én hivatalosan is elnyerte atyja méltóságát, korontál (karentán)
 herceggé lett s mint ilyen Pettau vagy Varasd városok tájékán
 lakott. Hogy tehát nagybátyjával találkozzék, délfelé indult Sa-
 lamon. 1073. decz, 25-én volt Ikervárt a Rába mellett, 1074. jan.
 1-én pedig Szalavárt Márkvárddal találkozott. Ez helyeselte
 szándékát és megígérte, hogy seregével Salamont támogatni
 fogja. Erre Salamon a dunántúli és dunamenti várak ispánjait
 csapataikkal együtt Tolna-Szekszárd vidékére rendelte. Ő maga,
 míg a hadak összegyűltek, Szekszárdtól dél-nyugatra Kesztlöcz
 falú környékén táborozott, vadászgatott.

Ezzel szemben Gyécse bízva a felajánlott fegyverszünet
 elfogadásában, jóformán semmit sem tett a közelgő veszedelem
 elhárítására. Mint buzgó katolikus férfiú, levelet írt a pápának
 s kérte, hogy ne adjon hitelt az őt vádolóknak. László öccsét
 pedig, mivel ez hiában járt Oroszországban, elküldötte Olmützbe,
 sógorukhoz, Eufemia (Ofka) nevű húguk férjéhez, Othohoz se-

gítségért. Kiséretül mellé adta a bihari várhoz tartozó katonaságot.

1074 február elejére összegyűlvén a király hadserege Tolna vidékére és Márkvárd herceg is megérkezvén az ő seregével, február 2-án a szekszárdi monostorban tartott haditanácson Vid végleg reábirta az ifjú királyt a fegyverszünet megszegésére és Gyécse megtámadására. Mivel kémektől tudták, hogy László, a híres lovag távol van, Felső-Morvaországban, a haditerv az volt, hogy a Tisza mentén Tisza-Várkony és Poroszló irányában vonulnak fel, hogy így Gyécseinek és Lászlónak találkozását megakadályozzák, őket egyenként elfogják és megvakítsák.

Azonban a szekszárdi monostor I. Béla alapítása volt. Ezt annak apátja, a vallon-olasz Vilmos nem felejtette el s azért, amint Salamon elhatározásáról értesült, I. Béla fiainak megmentése végett először lovaslegényt küldött Gyécsehez, azután maga is lóra kapva, személyesen is felhívta a menekülésre. Gyécse alig birt hirtelenében 4 zászlóalj katonaságot összehozni s ezekkel ügykezett a mai Nádudvar-Poroszló irányában menekülni, hogy László öccsével találkozzék. Azonban a mai Nagyiván község környékén elébe állott a király serege és febr. 26-án ütközetre kényszerítette. Mivel a király serege 30 zászlóaljból állott. Gyécse pedig csak négyből s ezekből is 3 az ütközet elején elpártolt tőle, természetesen a herceg nagy vereséget szenvedett. Hű emberei azonban mégis megmentették és így sikerült neki az akkori sarudi révén átmenekülni a Tiszán. Innen azután gyorsan Morvaország felé tartott, de szerencséjére március 13-én Vácznál már öccsével, Lászlóval és sógorával, Othoval találkozott.

A királyi sereg nagyobb számánál fogva lassabban kelt át a Tiszán s bár üldözte Gyécse herceget, március 12-ig még csak Czinkotáig ért.

A fegyverszünet megszegése az üldözött és könnyező Gyécse látása akkora felháborodást keltett László és Otho seregeiben, hogy mindjárt másnap Vácrról délfelé indultak és Salamon seregével megütközni óhajtottak. Még e napon az atyafiak seregei oly közel jutottak egymáshoz, hogy csupán a Czinkotóha felett emelkedő s akkor Mogyorós (Monyorós), most csömöri dombsor nevű hegy választotta el őket. Talán mindjárt

ütközetre is indulnak, ha a délután hirtelen támadt nagy köd azt lehetetlenné nem teszi.

Másnap László herceg, mint ez alkalommal fővezér, a mai Fóth és Alag közt úgy állította fel seregét, hogy sógorát, Othot a jobb (déli) szárnyra állította, középre helyezte Gyécsét egy pár vár zászlóaljával, maga pedig a kíséretül kapott bihari zászlóaljjal a balszárnyon foglalt helyet. Hátok megett volt a Duna, tehát őket meg nem kerülhették, de ők se hátrálhattak meg, mert különben a Dunába vesztek volna.

De ez nem segített volna, ha Szent-László lelkében nem támad az a nemes elhatározás, hogy ő feláldozza életét bátyja megmentésére. E végből fejére tétette bátyja sisakját, annak díszével együtt, kezébe vette annak paizsát, maga elé állította bátyja zászlait, hogy mindenki azt vélhette, Gyécse a balszárnyon áll.

Az önzetlen testvéri szeretet csodát művelt. 1074 márcz. 14-én pénteki napon az idő kiderült s a királyi sereg támadásra indult. Salamon látván Gyécse hadijeleit a balszárnyon, azt támadta meg s csak midőn egészen közelért, vette észre, hogy Lászlóval áll szemben. Erre annyira megrémült, hogy csapatait rögtön megfordította és a középben álló Gyécsére akart támadni. Azt persze a maga 21 éves fejével nem is gondolta, hogy így csapatait majd oldalba és hátba támadhatják. Pedig ez történt meg. A mint Salamon csapatai oldalt fordultak, Szent-László rögtön előre nyomult és hátba támadta meg azokat, Gyécse csapatai is erősen tartották magukat, Vid bácsi ispán rohama pedig a morvák ellenállásán tört meg. Így tehát Szent-Lászlónak a támadástól megszabadult csapatai iszonyú pusztítást vittek végbe Salamon seregében. Márkvárd herceg nehéz, német lovasságának se ideje se helye nem volt mindent eltipró rohamra. Összeszorulva, mint a mészárszékre hajtott ökrök vesztek el. Megfutott a vallon-olasz zsoldos sereg, elesett Márkvárd herceg, elesett a király oldala mellett Ernye ispán, elesett a gonosz és nagyravágyó Vid ispán is. Salamon fejevesztetten menekült dél felé Szigetfőnél, (a mai Rác-Almással szemben) átkelt a Dunán és jóformán meg sem állt Mosony váráig.

1074 márc. 14-ike egy féktelen, minden gonoszságra képes kényúrtól szabadította meg a magyar nemzetet.

Gyécse és László sokkal jámborabb keresztények voltak,

hogy sem rögtön Salamon elfogására és üldözésére gondoltak volna. Ők temették az elesetteket, megsírátták a testvérharc áldozatait, ügyekeztek megjutalmazni segítségükre sietett sógorukat és azután egy hónapra 1074 április 24-re, Szent-György napjára összehívták az ország püspökeit, főembereit.

Az egybegyűlt főrendek örvendeztek, hogy megszabadultak Salamon kényurasága alól és egyhangulag követelték, hogy Gyécse királylyá koronáztassa magát.

Gyécse engedett a közóhajtásnak, megkoronáztatta magát s ezzel Salamon visszatérésének rémét a magyar nemzettől elhárította.²⁵¹

De az első lelkesedés elmulta után, Gyécseinek gondoskodni kellett trónja védelméről is.

Mivel tudta, hogy Salamon megint a német birodalomhoz fog fordulni segítségért, hogy 2 tűz közé ne kerüljön, Gyécse először is békét kötött a keletrómaiakkal még pedig nagy áldozatok árán. Vissza adta nem csupán Nándorfejérvárt, hanem a Duna-Száva köz keleti felét a régi Szirmium, később Száva-Szentdemeter várossal együtt. E békekötés megerősítésére azonkívül (elhalván akkorára első felesége) nőül kellett vennie Szünadénét, a keletrómai császár, Dukasz Mihály egyik rokonát. Nemcsoda, hogy ennyi áldozat fejében Dukasz Mihály is megajándékozta őt egy nyitott, zománcos képekkel díszített aranykoronával, a magyar szent korona alsó részével, hirdetvén ekként is, hogy ő nem valami közönséges emberrel, hanem királylyal lépett szövetségre.²⁵²

Ekkor jöttek újra Magyarországba görög szerzetesek s ezeket Gyécse a visegrádi monostorba helyezte el, mert onnan a cseh-szláv szerzetesek 1064 táján, Spitihnev halála után, eltávoztak s visszamentek Csehországba. E monostor tehát üresen állott és Szünadini Esztergomból vagy Vácra könnyen oda-utazhatott az ő vallási szertartásainak gyakorlására.

Horvátországból nem számíthatott Gyécse segítségre, mert sógorát Kreczimirt éppen ez időtájt egy Szalócz (Slavizo) nevű főúr megbuktatta.²⁵³

Németországban lakó sógora Weimar Oldre a krajnai határgróf meghalt ugyan, de húga, Zsófia, 1072-ben újra férjhez ment Magnus szász herceghez s így remélhette, hogy legalább szász csapatok nem jönnek ellene. Még nagyobb szerencséje volt

Gyécének az, hogy azt a bajor herceget, Nordheim Othot, aki 1063-ban annyira pártolta Salamont, 1074-ben IV. Henrik megfosztotta méltóságától s így ez is akkor IV. Henrik, illetőleg Salamon ellenségei közé tartozott.²⁵⁴

Unokabátyjára, a merész Bogyoszló lengyel fejedelemre most nem számíthatott Gyécse, mert ez Sziléziáért a csehekkel veszekedett.

Salamon természetesen sógorához, IV. Henrik császárhoz fordult segítségért s eleintén azt hitte, hogy ezzel megint olyan könnyen besétálhat Székesfejervárra, mint 1063-ban. IV. Henrik 1074 május 25-én már Regensburgban volt hirtelen összegyűjtött seregével s indulni akart Magyarország ellen, de hírül vévén, hogy Hanno kölni érsek Hódító Vilmos angol királylyal szövetkezett, visszatért a Rajna mentére, mert félt, hogy, míg sógorának országot szerez, a magáét elveszíti.

Másodszori hadjáratra a német birodalmat csak nagyon nehezen lehetett rábírní. Salamonnak meg kellett ígérnie, hogy elismeri a császár főhatóságát s ennek bizonyosságára évi adót fizet s ezenkívül az ország határán 6 erős várat átad neki. Ez annyit jelentett, hogy Magyarország megint német hűbérre válik. Még így se nagyon gyűlt össze a birodalmi sereg. A szászok 1073-iki vereségükért haragudtak, a többi hercegek más ürügyek alatt elmaradtak. Csak zsoldosokkal és saját udvari katonáival indult tehát IV. Henrik 1074 aug. havában Magyarország ellen.

Mivel akkor Pozsony vára Salamon kezében volt, a Duna bal partján nyomult előre s megkísérelte Nyitra bevételét. De azután nem akart ezzel sok időt tölteni, hanem szembe akart szállni a magyar sereggel. Gyécse és László azonban most megint az 1051-iki hadviseléshez folyamodtak. Anélkül is rossz termés volt 1074-ben, ők pedig azt is elpusztították, vagy elhordatták, a mi kevés termett. Azonkívül csalogatták csak és nyugtalanították a német hadsereget, de az ütközet elől kitértek. Mire IV. Henrik Váczig ért, seregében ragadós betegség támadt, a lovak pedig az eröltetés és takarmány hiány miatt elhullottak. Kénytelen volt tehát IV. Henrik eredménytelenül visszavonulni és soha többé nem látta Magyarország közepét²⁵⁵

Ellenben Gyécse örömmel fogott hozzá a következő évben a garamszentbenedeki monostor alapításához és a váczi székes-

egyház újjáépítéséhez, így adván hálát Istennek az ország megszabadulásáért.

Ez életre-halálra menő küzdelemben most már Salamon is szeretne volna maga részére vonni a tekintélye tetőpontján álló római pápát, VII. Gergelyt, nem azért mintha a pápa tudott volna részére sereget küldeni, hanem azért, mert Magyarországgal három, hatalmas és nagy sereggel rendelkező német főpapnak területe érintkezett: az aquilejai pátriárkáé, a salzburgi érseké és a passauai püspöké. Ha ezek a pápa biztatására Salamon mellé álltak volna, sikerrel folytathatta volna a harcot elvesztett trónjáért.

De Salamon kérelme csak akkor érkezett a pápához, a mikor már híre terjedt, hogy ő országát fölajánlotta hűbérül a német császárnak. E tette azonban homlokegyenest ellenkezett VII. Gergely szándékaival. E pápa épen nem akarta a német császár hatalmát növelni, hanem azt tervezte, azt hirdette, hogy a keresztény államok egymástól függetlenül a pápának, mint a nagy, keresztény család fejének főhatósága alatt álljanak. Magyarországot annál inkább szeretne volna VII. Gergely ilyen, ő szerinte fiúi összeköttetésbe hozni a szentszékkal, mert meg volt győződve róla, hogy már Szent-István ilyen értelemben ajánlotta fel országát Szent-Péter apostolnak és III. Henrik azon cselekedetét, hogy Aba Sámuel lándzsáját Szent-Péter sírjához küldötte, szintén arra magyarázta, hogy Magyarország trónja felett az apostoli szék rendelkezik.

VII. Gergely tehát Salamon kérését visszautasította, ha csak vissza nem vonja IV. Henriknek tett ígéretét s el nem ismeri az apostoli szék főhatóságát. Viszont egyelőre Gyécsét sem ismerte el királynak, hanem 1075. április 14-én írt levelében felszólította őt, mutassa meg tiszteletét és engedelmességét a levél vivőitől előadandó módon.²⁵⁶

Mire azonban VII. Gergely levélvivői Magyarországba jöttek, megtörtént az Unstrut mellett a szászok leverése.²⁵⁷ IV. Henrik, úgy látszott, teljes diadalt aratott. Emiatt természetesen Salamon nem akart békülni, nem akart IV. Henriktől elszakadni. 1075 végén pedig nyíltan kitört a harc IV. Henrik császár és VII. Gergely pápa között, úgy, hogy az egész keresztény világ szeme oda irányult, mi lesz e küzdelem vége.

1076 őszén úgy fordult a kocka, hogy a német főpapok

és hercegek nagyobb része elhagyta Henriket. Ennélfogva Salamon ügyei is rosszra fordultak. Gyécse tehát rajtaüthetett volna Salamon várain és csapatain.

Azonban Gyécsének érzékeny, becsületes és gyökeréig keresztény lelkilete más irányba terelte a testvérharcot. 1076. decz. 25-én karácsony ünnepén I. Gyécse udvarával elment atyja sírjához a szekszárdi monostorba. Itt a szomszédos kalocsai érsek, Dezső az ünnepi mise idején oly gyönyörű beszédet mondott a szeretetről, a kiengesztelésről, békéről, hogy az Gyécsét könnyekig meghatotta és keblét egészen megrendítette. Ennek következtében mindjárt az istentisztelet befejezése után tanácsot tartott a jelenlevő főurakkal és kijelentette, hogy hajlandó lemondani a királyi trónról, ha Salamon őt és testvéreit az ország harmadának birtokában hagyja.

Megindultak tehát a tárgyalások Salamon és Gyécse udvara között. Sokan a főurak közül azonban, nagyon helyesen, biztosítékokat kívántak arra nézve, hogy Salamon féledve teljesen a multat, egyrészt lemond minden bosszúállásról, másrészt Magyarország függetlenségét a német birodalommal szemben biztosítja. A tárgyalások kellő közepén, megkoronáztatásának harmadik évfordulóján 1077 április 25-én Gyécse-Magnus, keresztény szempontból valóban Magnus, azaz „nagy“ király egyszerre meghalt²⁵⁸

XV. FEJEZET.

Szent-László az egységes Magyarország helyreállítója és gyarapítója.

Mire Gyécse-Magnus halálának híre futott, nagyot változott a világ sora.

IV. Henrik 1077 elején kénytelen volt Canossát megjárni s bár ezzel a pápát pár napra kiengesztelte, német ellenfeleit annál jobban felbosszantotta. Ezek tehát, hogy IV. Henriket végleg megbuktassák, 1077 március 14-én Forcheimban méltóságáról letették, helyébe Rheinfelden Rudolf sváb herceget német királlyá választották s március 20-án Mainzban már meg is koronázták.

Lehetetlen, hogy ennek híre április 25-éig hazánkba meg nem érkezett volna, annál kevésbbé, mert IV. Henrik leghevesebb ellenfeleinek, a salzburgi érseknek és a passauai püspöknek egyházmegyéi egészen Magyarország széléig értek.

Mikor tehát királyuk, Gyécse-Magnus temetésére a magyar főurak és nemesek Vácra érkeztek, épen nem látták be, hogy ilyen körülmények között, miért kellene Salamonnak engedményeket adni. Ők ellenkezőleg Magyarország egységéért, függetlenségéért rajongtak s ez csak úgy volt biztosítható, ha se nem Salamon, se nem Gyécse kiskorú fia, hanem olyan férfiú áll a nemzet élére, aki az ország védelmére legalkalmasabb, annak védelmére addig is annyi áldozatot hozott s ez volt Szent-László.

Óriási lelkesedéssel Szent-Lászlót kiáltották tehát ki királyuknak és rákényszerítették, hogy e választást elfogadja.²⁵⁹

Szent-László tehát nem óhajtotta, nem kereste a királyságot, ő csak meghajolt a magyar nemzet parancsolata előtt s átvette az uralkodást azzal az utasítással, hogy Magyarország függetlenségét megóvja és fenntartsa.

Egyébként, ha az 1220 táján feljegyzett és a váradi káptalanból, tehát elég biztos helyről származó tudósításnak hihe-tünk, Szent-László egész addig, míg Salamon meg nem tört s a királyságról le nem mondott, nem koronáztatta meg magát, hanem ítéletmondás vagy az egyházakba való ünnepies bevo-nulások alkalmával maga előtt vitette a királyi jelvényeket.²⁶⁰ Eszerint Szent-Lászlónak királlyá való felkenése és megkoroná-zása csak 1080-ban vagy 1081-ben ment volna végbe.

Hogy Magyarország egységét fentartsa, Szent-László nem adta át öccsének, Lampértnak az ország egyharmadát kor-mányzás végett, hanem annak hercegi megélhetéséről másképen gondoskodott. Salamonnal szintén úgy akart megegyezni, hogy az ország belsejében kapott volna biztos és kényelmes lakást és a királyi udvartartáshoz szükséges szolgánépeket, jövedel-meket. Mivel Salamon ezt egyelőre büszkén visszautasította, kénytelen volt ellene hadat indítani és őt Pozsony várába visz-szaszorítani. Egyideig ostrom alá is fogta Pozsony várát s ekkör történt, hogy egy alkalommal Szent-László valamelyik vitézének hadijeleit öltvén magára, egyedül lovagolt a vár alá, bizonyára annak kikémlelése végett. Salamon azt gondolván, hogy valamelyik egyszerű lovag akarja őt bosszantani s azért szintén felcserélve hadijeleit, kilovagolt, úgy hogy Szent-Lászlót meg sem ismerte. De mielőtt összeroppantak volna, Salamon hirtelen megfordult és a várba visszafutott. Kérdezték őt a vár sáncairól szemlélő katonái: „Uram, mi ez, amit most láttunk? Sohasem láttuk, hogy te két-három ember elől megfutamodtál volna. Mi történt most?” Salamon erre azt felelé: „Tudjátok, hogy ember elől meg nem futok, de ez nem ember, mert az angyalok tüzes karddal védik őt.”²⁶¹

Egyéb fontosabb események azonban Szent-Lászlót más-felé szólították. Egyelőre tehát megelégedett azzal, hogy Po-zsonyt távolból ostromzár alá vette s egyébként oly kegyes volt Salamon vitézeihez, hogy ha ezek élelmiszereket kértek, adatott nekik s visszatérhettek urukhoz.

Magyarország függetlenségét a német birodalomtól azáltal mutatta meg Szent-László, hogy trónralépését nem IV. Henrik-nek, hanem ellenfelének, VII. Gergely római pápának jelentette be. Ezt természetesen VII. Gergely örömmel fogadta és 1077 június 9. kelt levelében utasítja Nehemiás esztergomi érseket,

hogy püspöktársaival menjen el az új királyhoz és tanácsolja neki, hogy alkalmasok követek által világosabban jelentesse ki a pápa előtt hódolatát és az apostoli szék iránt való ájtatos tiszteletét. Igérte a pápa, hogy akkor azután a Mindenható Isten és Szent-Péter apostol dicsőségére ő is kegyesen fog felelni ő Nagyméltóságának, a királynak és az apostoli szék pártfogását mind az ő, mind az ország javára igaz szeretettel és jóakarat-tal fogja neki nyújtani.²⁶²

Nincs kétség benne, hogy Szent-László a magyar püspöki kar tanácsát megfogadta, ünnepies követséget küldött és VII. Gergelynek hódolatát, engedelmességét bejelentette. Hiszen ugyanaz a VII. Gergely, aki 1077 június 9-iki levelében még, mint láttuk, meglehetősen hidegen nyilatkozik „a magyarok közt akkor választott királyról,” tehát Szent-Lászlóról, 1079 március 21-én már így magasztalja ugyanőt a neki írt levélben: „Híveid gyakori követjárásából megismertük s ezt a mi követeink bizony-ságtételeiből is biztosan tudjuk, hogy Nagyméltóságod teljes buzgalommal és szívének szándékával kész szolgálni Szent-Péternek, mint ez a vallásos fejedelem kötelessége és kész engedelmességgel nekünk, amint ez a nagylelkű fiúhoz illik.”²⁶³

Természetesen még nagyobb örömmel fogadták Szent-László megválasztását és állásfoglalását a Rheinfelden Rudolfot IV. Henrik ellenében megválasztó német fejedelmek, különösen pedig az ő unokaöccsei, Zsófia néjének fiai, Weimar Oldreh és Poppo, a korontál hercegséghez tartozó Krajna és Istria grófjai. Volt már üldöztetés esetén legalább is hova menekülniök. Már pedig IV. Henrik ugyancsak üldözte őket és az istriai grófságot, valamint a krajnai határgrófságot is 1077 májusban tőlük elvévén, az aquilejai pátriárkának, Eppenstein Zsigárdnak (Sieghardnak) ajándékozta.²⁶⁴ 1077 végén vagy 1078 elején pedig Neuburg Ekbert gróf, a würzburgi püspök sógora, a Passautól délre eső Neuburg vár és a Bécsujhelytől délre eső pitteni grófság ura, volt kénytelen IV. Henrik üldöző hadai elől a magyar királyhoz menekülnie. VII. Gergely pápa leveléből tudjuk, hogy 1078-ban még egy másik, száműzött gróf futott Szent-Lászlóhoz és nyert tőle védelmet.²⁶⁵

Ezekután magától érthető volt, hogy Szent-László, az üldözöttek védője egész erejével a német ellenkirály, Rheinfelden Rudolf mellé állott. 1078 pünkösd ünnepén (május 27.) megje-

lente követi Goslarban, Rudolf udvarában és ott kijelentették, hogy királyuk Isten és Szent-Péter szeretetért segítséget fog nyújtani az elűzött német püspököknek s egész Németországnak.²⁶⁶ E szövetség megerősítésére az akkoriban megözvegyült Szent-László megkérte Rheinfelden Rudolf leányának, az alig 16 éves Adelhaidnak kezét. A fiatal menyasszony csakugyan eljött Magyarországra és éltetfogytaig hűséges támogatója Isten urának.²⁶⁷

Így azután legalább is 1078 végén nyílt háború tört ki Magyarország és IV. Henrik császár között. 1079 április havában IV. Henrik előbb az akkori osztrák határgróftól, III. Lipótól kényszerítette meghódolásra, azután pedig hazánkba tört be. De a magyar nemzet fiai oly lelkesedéssel és vitézséggel küzdöttek Szent-László ügyéért, hogy IV. Henrik csakhamar kénytelen volt visszavonulni. 1079 május 12-én, pünkösdi ünnepére már Regensburgig vonult vissza s nem mert többé magyar földre lépni.²⁶⁸

Most tehát, már csak viszonzásul is, Szent-László bátran megtámadhatta volna a német birodalom területét s abból gyarapíthatta volna országát, de a jó Isten úgy akarta, hogy először ne nyugat, hanem délfelé terjessze a magyar nemzet uralmát s így szerezze meg magának az *augustus, országgyarapító* nevet.

A béke, melyet I. Gyécse 1074-ben Dukasz VII. Mihály kelet-római (görög) császárral kötött, éppen nem Szent-László hibájából 1078 elején már bomlófélben volt. 1077 végén ugyanis fellázadt Dukasz VII. Mihály ellen egyik hadvezére, Botaniás-Nikifor, éppen az, akinek unokahúgát a görög császári udvar az 1074-iki béke megerősítése végett I. Gyécse királyhoz adta. E Nikifor azután 1078 március 21-én csakugyan megfosztotta VII. Mihály császárt trónjától. Ezt hallván az ő unokahúga, Szünadini, I. Gyécse özvegye, itt hagyta volt hazájában az ő mostohafiait és elment, hogy a fényes császári udvarban hozzáillő méltóságot nyerjen.²⁶⁹ Nemsokára azután Nikifor éles ellentétbe került a keresztény világ minden baját orvosolni kívánó VII. Gergely pápával, mert elődjének feleségét (bár Dukasz Mihály még élt) a katolikus egyház törvényei és a pápa tilalma ellenére nőül vette. Ezért őt VII. Gergely pápa a katolikus egyházból újra és nyíltan kiközösítette.

Még jobban összeveszett Nikifor császár ugyanekkor Guiskard Róberttel, Apulia (Itália délkeleti csúcsa) hatalmas urával, mert ennek kiskorú és VII. Mihály császár fiával már eljegyzett leányát elfogatta és börtönben tartotta. Guiskard Róbert tehát elhatározta, hogy háborút indít a kelet-római birodalom ellen. Ehhez természetesen szövetségeseket keresett és VII. Gergely pápa közvetítésével többek közt Szent-Lászlót is felszólította a kelet-római birodalom megtámadására.

A katolikus egyház szeretete és a törvényes pápához való ragaszkodás Szent Lászlót csakugyan rávitte, hogy Guiskard Róberttel szövetkezzék. Velük tartott még a raguzai köztársaság és, ha 1076-iki esküjét megtartotta, Szvinimir Dömötör horvát király. Ellenben a velencei köztársaság és IV. Henrik császár, a kelet-rómaiak pénzére áhítozva, azok mellé állottak.²⁷⁰

Így tehát 1080-ban Guiskard Róbert nyugat felől, Szent-László pedig észak felől támadták meg a kelet-római birodalmat, még pedig Szent-László oly sikerrel, hogy nem csupán a száva-menti Szirmium (utóbb Száva-Szentdemeter) és Bolgár (utóbb Nándor-) Fejérvár várakat ejtette hatalmába, hanem a Száván túl a Morava és Drina közt eső területet is meghódította.²⁷¹ Mivel pedig ugyanekkor már Kommen Elek görög vezér is nagyon mozgolódott Nikifor császár megbuktatására s 1081 elején őt csakugyan meg is fosztotta trónjától, a kelet-római birodalom ezen, különben is szlávoktól és bőszőrményeknek hívott törököktől lakott részével senki sem törődött, Szent-László tehát e területet országához csatolta. Tudvalevőleg e részt a régi római császárok Moesia superiornak, azaz Felső-Méziának nevezték el s e hivatalos elnevezés a kelet-római birodalomban már csak jogfentartás kedvéért századokon át fennmaradt. Ennélfogva Szent-László is egyszerűen Moesia-nak, Méziának nevezte el országának ezen, új részét s magát hivatalosan is „*Dei gratia rex Moesiae*“-nek „Isten kegyelméből Mézia királyának“ íratta, amint ez a montecassinói apáthoz 1090-ben írt leveléből nyilván kitűnik.²⁷² Ez okíraton kívül még a későbbi magyar királyi kancellárián élt emléke annak, hogy a magyar király hatalma valaha a Száván túlra is kiterjedt s onnan Magyarország felső részeire egyidőben „moesiani“-kat, vagyis a régi Felső-Moesiából származó szlávokat telepítettek. Az egyik királyi jegyző utólag még azt is beletoldotta a magyar krónikába, hogy az északi Szentepolkkal

(Svatooplukka) összezavart déli Szentepolk elfoglalván Barancs (Boroch, Broncs, Bracta) városát (most Branicevo a Mlava folyócskának Dunába való torkolásánál) a bolgárokon és moesia-nokon uralkodott.²⁷³ Egyházi tekintetben is ügykezett e vidék lakosait a magyar nemzethez közelebb hozni s azért a kalocsai érseknek, Bácsón új székesegyházat építtetett, azt óhajtván, hogy az érsek Bácsról közelebb érhesse és gyakrabban meglátogathassa a Száva mentén lakó katolikus keresztényeket.²⁷⁴

De bár talán Szent-László idejében az ország e gyarapodását örömmel üdvözölték, mégis az idők folyamán a magyar nemzetre sokkal áldásosabb lett Szent-László azon hódítása, amelyet a német birodalomból szerzett. Ez volt a régi Szlavónia, vagyis a mai Körös-Varasd és Zágráb megyék területe.

E területet a frankok még a 796-ik évben elfoglalták az avaroktól. Utódaik, a németek ezt a 976-ban felállított karantán vagy — magyarosan — korontál hercegséghez csatolva szívósan kezükben tartották, mert így közvetlenül érintkeztek a kelet-római birodalommal, kivált a bolgár császárság bukása, 1025 után.

IV. Henrik császárnak VII. Gergely pápa ellen engesztelhetetlen gyűlölettel folytatott háborúi kényszerítették rá Szent-Lászlót, hogy a német birodalom ezen délkeleti, kiugró csücskét sereggel támadja meg és azt a német birodalomtól elvéve hazánkhoz csatolja.

Említettük feljebb, hogy IV. Henrik 1079-ben Magyarországra próbált betörni, de sikertelenül. Ezután nagyobb részt Bajorországban tartózkodott és sereget gyűjtött, hogy Rheinfelden Rudolfot, Szent-László apósát megsemmisítse. 1080 okt. 15-én a szászországi Elster folyó mellett Mölsen városkánál végre ütközetre került a sor. IV. Henrik nagy vereséget szenvedett, de az ütközetben — sajnos — Rheinfelden Rudolf ellenkirály is elesett.

IV. Henrik már most itáliai ellenfeleivel, különösen pedig VII. Gergely pápával akart végezni. 1080 május 19. már ellenpápát is választatott Guibert ravennai érsek személyében. 1081 március 18-án összegyűjté tehát IV. Henrik seregét Regensburgba, ott Lipót osztrák határgrófot megfosztotta határgrófságától és azt legerősebb párthivének, Vratiszlav (magyarosan Rászló) cseh hercegnek adta és azután elindult dél-felé Itáliába,

úgy hogy átlag napi 30 kilométert haladva, április 4-én már Veronában volt.

IV. Henrik távozása új bátorságot öntött az ő németországi ellenfeleibe. Megválasztották Luxemburgi Hermant ellenkirálynak s 1081 augusztus 11-én Höchstädtnél IV. Henrik híveit szétverték. 1082 augusztus havában Luxemburgi Herman már Bajorországba nyomult, hogy az Alpokon átkelve VII. Gergely pápa segítségére siessen.

Ekkor tehát Szent-Lászlónak is, ha adott szavát megtartani, ha Magyarország függetlenségét a magyar nemzet kinyilvánított akarata szerint biztosítani akarta, ha nemzetének a németektől okozott károkért elégtételt óhajtott szerezni, egybe kellett gyűjtenie seregét s meg kellett támadnia IV. Henrik párthiveit.

De melyik ponton támadja meg őket? Északnyugaton nem ronthatott a német birodalomba, mert Morvaországban az ő sógora, Eufémia nevű húgának ura és Salamon ellen vívott küzdelemben hű segítőtársa, Otho kormányzott. Nyugaton a vele szövetségben lévő és Vratiszláv cseh hercegnek még ellenálló III. Lipót osztrák határgróf területét sem bánthatta. Az osztrák határgrófságtól délre eső korontáli határgrófságot (a mai Stájerországot) szintén az ő hozzá menekült szövetségestársnak, Neuburg Ekbért grófnak rokona birta.

Csak Regedén (Radkersburg) alul a korontáli (korontán) hercegség volt olyan része a német birodalomnak, ahol akkor IV. Henriknek erős párthívei, az Eppensteinok kormányoztak s épen ezek voltak azok, akik Szent-László unokaöccseit, Weimar Oldreh és Poppót a nagybátyjuk és atyjuk után örökölt főtisztségekből a krajnai határgrófságból és isztriai grófságból kizavarták és egyúttal Salamont, unokatestvérüket is ügyekeztek volna a magyar trónra visszasegíteni.

Itt kellett tehát Szent-Lászlónak támadnia s Magyarország állapotai is olyanok voltak 1082 őszén, hogy Szent-László az ország belsejéből hosszabb időre távozhatott.

1081-ben ugyanis látván Salamon, hogy sógora, IV. Henrik másodszor is kudarcot vallott Magyarország ellen indított hadjáratával s megtudván, hogy 1081 tavaszán hosszú időre Itáliába indult, nem merte kitenni oszladozó táborát a teljes elzúllásnak, hanem egy időre meghajolt a kényszerűség előtt s kibékült Szent-Lászlóval.

Szent-László kegyes szíve bizonyosan szívesen megbocsátott Salamonnak a multakért és királyi udvartartáshoz elégséges jövedelmet átengedett neki, csak egy dologban nem engedett. Nem osztotta meg az uralkodást, nem adott át Salamonnak egy vármegyét sem kormányzás végett. Nem tehette ezt, mert az ország főemberei nem egyeztek bele az ország felosztásába, már pedig Szent-László alkotmányos király volt, ő mindig a nemzet törvényesen nyilatkozó akaratát kutatta s azt hajtotta végre.

Ezt azonban Salamonnak kényúri, gőgös lelke nem értette meg. Minél több időt töltött parancsolgatás nélkül, annál elkeseredettebb lőn, annál szörnyűbb gyűlölet szállta meg nagyra-vágyó lelkét. Ez azután bűnös szándékot csepegtetett szívébe s csak alkalomra várt, hogy Szent-Lászlót meglephesse s annak ártatlan vérért kiontsa.

A sötét szándék azonban kiderült és Szent-László 1082-ben Salamont Visegrádon börtönbe csukatta. Nem tett úgy vele, mint az ő nagyatyjával vagy Péter királlyal tettek. Még csak meg sem csonkíttatta, mint az ezidőtájt annyi fejedelmi udvarnál szokásban volt. Ő nem követte a világ bölcseit, hanem követte az úr Jézus tanítását. Megfékezte, de azért várta jobbrafordulását, megtérését.

Az ország egy kézben, Salamon biztos őrizet alatt lévén, Szent-László rászánta magát a nagy és veszedelmes hadjáratra. Tél közelgett már, de azért megindult. Egyik véletlenül fennmaradt végrendelet világosan mondja, hogy midőn Szent László a dömösi királyi udvarból a németek elpusztítására indult, már téli idő volt.

Nagyon is ideje volt, hogy télvíz idején is meginduljon, mert ugyanakkor IV. Henrik császár minden erejét összeszedve immár harmadszor támadt Róma városára, hogy ott VII. Gergely pápát elfogja.

Szent-László tehát 1082 végén átlépte a Drávát, megverte és kiűzte a korontáli herceg csapatait a Dráva-Szávaközéről. Majd a Száván is átkelve, a Kulpa folyó mentén behatolt a krajnai határgrófságba, onnan az isztriai grófságba és e határgrófságot, valamint a grófságot visszaadta unokaöccseinek, Weimar Oldrehnak és Poppónak.²⁷⁵

Már most, hogy unokaöccseinek mindig és akadály nélkül

segítségére legyen s hogy nemzetét a németektől okozott károkkért némileg kárpótolja, a Kulpa és Száva-, valamint a Száva- és Drávaközét a Muraközszel együtt Magyarországhoz csatolta. Együttal ez új, elfoglalt rész biztosítására három vármegyét szervezett: Zágrábot, Köröst és Varasdöt. Ezek védelmére és rendezésére a szomszéd Szala- és Somogy vármegyéből küldött tisztviselőket, az elnyomott, elvadult szlapon nép előtt megnyitotta a békés haladás, a rendes igazságszolgáltatás útját. Hogy egyházi tekintetben is e részt Magyarországhoz forrassza, a zágrábi püspökséget alapította.²⁷⁶

IV. Henrik császár ezalatt hét hónapig állandóan ostromolta Rómát. Az egész világ szeme akkor erre a rettenetes erőfeszítésre volt irányítva, azért nem írnak semmit a német vagy olasz írók Szent-László sikereiről és csak 130 év múlva a zágrábi káptalan emlékezik meg róla.²⁷⁷ Igaz, hogy e káptalan biztosan emlékezett Szent-László cselekedeteiről, hiszen az ő alapítója volt. E hadjáratnak végső célja az lett volna, hogy VII. Gergelyt az ostrom alól felmentse, de Luxemburgi Herman nem birt átkelni az Alpokon. Emiatt Szent-László se birt vele egyesülni, hanem visszatért.

Növelte a magyar nemzet örömét Szent-László diadalmas visszatérése fölött az az örömdetes hír, hogy Székesfehérvárott Szent-István sírjánál csodás meghallgatások történnek. Szent-László, mintha nagyatyjával semmi sem történt volna, összehívta országa püspökeit, főembereit és elhatározták, hogy, ha az Isten úgy mutatja, úgy bizonyítja, megadják Szent-Istvánnak az egyház szenteit megillető tiszteletet, dicséretet. Szent-László tehát — mint alább előadjuk — mindenkép előmozdította Szent-István szenttéavatását.²⁷⁸

De Szent-László ekkor nem csupán a régmúlt bántalmakra vont rá a feledés fátyolát, hanem újra megkísérlte az akkor még égő, sajnó sebek gyógyítását is.

A pannonhalmi monostorban utóbb, mintegy száz évvel Szent-László halála után úgy tudták, hogy 1083-ban a Székesfehérvártól délre fekvő bökény-somlyai monostor mellett élt egy jámbor, nagy tiszteletben álló Charitas nevű apáca. Állítólag ez Szent-István sírjának felbontása előtt azt jelentette volna ki, hogy nem bírják felemelni Szent-István sírjáról a nagy fedőkövet, ha a királyi családban harag, gyűlölség uralkodik és Salamon tovább is a börtönben marad.²⁸²

Lehet, hogy e kijelentés is megtörtént, de ha nem történt volna is, akkor se kellett a kegyes szívű Szent-Lászlónak nagy biztatás, hogy újra megbocsásson lelkiileg annyira nyomorék unokaöccsének. A nagy örömben, a magyar nemzet dicsőséges ünnepén keblére ölelte tehát Salamont s visszaadta szabadságát, előbb kijelölt jövedelmeit.²⁸⁰

Salamonon azonban ez se segített. Féktelen nagyravágása, engesztelhetetlen gyűlölete, lelkiismeretlensége csakhamar hazájának, nemzetének, családjának árulójává tették őt. 1084-ben, segítve egy pár újra hozzácsatlakozó vitéztől, kiszökött Magyarországból. Elment ő is, mint egykor atyja, Oroszországba s mivel ott segítséget nem kapott, megfélemlítve keresztény voltáról, elment a pogányokhoz, a mai Oroszország déli részén, valamint Moldovában lakó kúnokhoz s azoknak hatalmas akkori kánjától Kötecsk (Kútesk vagy talán Kücsük)-től kért segítséget. Odaigérte neki örökös birtokul Erdélyt, nőül vette (pedig törvényes hitestársa élt) a kán leányát, csak hogy sereg élére álljon és Szent-Lászlót megbuktassa.

Ez okozta azután, hogy Szent-László hazánk határait kelet felé is kénytelen volt kiterjeszteni és így ez oldalon is Magyarország gyarapítójává (augusztusává) vált.

1085-ben ugyanis a kúnok a Salamonnak ígért nagy sereget egybegyűjtötték s megindultak Magyarország felé. Hogy Szent-Lászlót megcsalják, felkerültek az akkori Gálcs (Galicz, Halics) országba és a Sztri vagy — magyarosan — Szeret partak mentén egyrészt az uzsoki, másrészt a vereckei hágóhoz értek. Ezeken átkelve, mintegy hátba akarták támadni az őket Erdély felől váró magyar sereget.

De Szent-László éber volt. Őrei, kémei gyorsan hírt adtak és visszafordulván a Meszes tájékáról, állítólag már Kisvárdánál elibük állott a betörőknek. Az ő lelkes, halálrakész, rendezett csapatai elől azután úgy elfutottak a kúnok, mint a vad-récék a sólyom elől.

Nagy örömmel és nagy hálával fogadta Szent-László népével együtt Istentől ezen szép győzelmet a pogányok felett. Szívükből zengtek el az ütközet helyén a hálaadó éneket, de hogy e hála ne legyen csupán elhangzó szó, Szent-László egyházat is emeltetett ott Isten dicsőségére.²⁸¹

Salamon azonban továbbra is a kunoknál maradt. Iszonyú nyakassága, gögje nem engedte, hogy megalázza magát s még egyszer békejobbot nyújtson Szent-Lászlónak. Ki tudta, minő hiú ábrándokat táplált magában, micsoda gonosz szándékokat forralt?

Ez természetesen nagy aggodalmat keltett mind a magyar nemzet főuraiban, mind Szent-Lászlóban. Három teljes éven át nem tudták, mikor, hol fog Salamon újra betörni az ő szövetségeseivel, a kunokkal. Új meg új megfigyelőhelyeket, új meg új várakat kellett létesíteni hazánk keleti részein, jobban el kellett zárni azon hágókat és völgyeket, amelyeken át a kúnok a már megtelepedett földműves lakosságot megközelíthették és rabszíjra fűzhették volna. Addig az a terület, amely a Bodrog és Szamos folyóktól keletre esett, továbbá Erdély délkeleti része csak gyepűelve, gyepel volt. Ehhez a magyarok jogot tartottak ugyan, de állandóan még nem ülték meg, hanem kietlennek, országválasztóköznek hagyták, hogy kisebb rablócsapatok ott se útát, se élelmet ne találhassanak s így hazánk megszállt területeire hirtelen be ne üthessenek. Időnként bevonultak ugyan az ilyen gyepűelvekre egyes vadászó vagy sót bányászó magyar csapatok, de ezek dolgukat végezvén, visszavonultak az állandóan lakott területek szélein emelt akadályok, régiesen gyepűk mögé.

Az 1085—95. években azonban Szent-László biztatására a magyar nemzet megszállotta a Bodrog, Laborc, Latorca, Borsova folyócskák és a Felső-Tisza völgyeit egész a nagy hegyek aljáig. Ezek védelmére és a betörő kúnok gyors visszaverése végett azután a Bodrog és Latorca összefolyásánál, továbbá feljebb Ungvárnál, odább keletre a Borsovánál és a Tisza mellett Sásvárnál várakat építettek, ide e várak megyéiben élő katonaságot rendeltek, a Szamos mentén pedig a régi Sárvár-ról a katonaságot a Szamos szigetén épített szatmári várba helyezték át, hogy a Szamos völgyén esetleg beütő ellenséggel hamarabb szembe szállhassanak.²⁸²

Ekkora nagy terület gyors benépesítésére a Tisza jobbparti magyarság nem volt elég. Szent-László tehát azok kiegészítésére, főleg pedig a várakhoz szükséges élelmiszerek és takarmányfélék előteremtése végett hozatott az 1080—81-ben meghódított Mocsziából (a mai Szerbiából) délszláv népeket vár-

szolgáknak. E délszláv népek azelőtt századokon át bolgár-török, azután görög uralom alatt éltek s azért ezek nyelvéből sok személy- és hivatalnevet átvettek, lehetőleg persze az ő kiejtésükhöz átalakítva. Így pl. a bolgár-török Alpbarichból (magyarul annyi, mint hős párdúc) ők Laborcot alakítottak épúgy, mint Albonából Labint, Almusból Lomot csináltak s a csapatvezéreket görögösen duka-nak hívták. Hozzá lévén ekként szokva, hogy uraik parancsoltak nekik, megfogadták Szent-László szavát is és meglehetősen sűrű, nagy csoportban átköltöztek a Bodrog, Latorca közére s ismeretlenek lévén ő előttük e tájék régi helynevei, új neveket adtak a folyóknak, tavaknak. Így nevezték el Bodrognak, Topolynak, Laborcnak, Latorcának a folyókat, Zemlyánnak a Bodrog és Latorca torkolatánál épült földvárat s ebből lett később a magyarok ajkán Zemlyén s végre Zemplén.²⁸³ Ők ülték meg e vidéken először Pálóc, Merkóc (most Bajánháza), Veskóc, Kerestóc (most Budaháza), Mátyóc, Sislóc, Pinkóc, Császlóc csaknem egymás mellett eső falvakat is, mert ezeknek így, egy csomóban sehol hazánkban párjuk nincs s ennél fogva csak egy külön tájszólású szláv nép alkotásai lehetnek. A Zemplénmegyébe települtek már kissé szétszórta n kaptak helyet, mint azt a Dámóc, Ladamóc, Szomotor helynevek igazolják. Szent-László mindjárt gondoskodott arról is, hogy e délszlávok római katolikus papokat kapjanak lelkészekül s ezek buzgótságának köszönhető, hogy, bár még egy század múlva is élt köztük az a tudat, hogy ők valaha messze délen a görög császár hatalma alatt laktak, mégis idővel a magyar nemzetbe olvadtak.²⁸⁴

Még nagyobb gondot kellett fordítania Szent-Lászlónak Erdélyre, mert ez még közelebb esett a kúnokhoz s még gyakrabban kí volt téve azok becsapásainak. Szent-László tehát áthelyezte a gyepűket a Maros és Küküllő balpartjára és az így állandó megtelepülésre szánt területen négy várat építtetett. Az elsőt Tordán, a régi Potaissa helyén, a Maros felső völgyének; a másodikat, Küküllővárat s a Kisküküllő völgyének; a harmadikat, Gyulafehérvárt, a Nagyküküllő, Hunyadvárát a Sztrigy völgyének védelmére, illetőleg gyepűkkel való elzárására.²⁸⁵

Mivel akkor Erdély felső részén, különösen Kolozsvárt és környékén már sokan laktak a Belgium déli részéből származó vallón-olaszok (latinok) közül, ezek pedig értettek a kö-

vek rakásához, Tordát és Gyulafehérvárt magas helyen, a régi Potaissa, illetőleg Apulum romjaiból építteré fel. Küküllő- és Hunyadvárát ellenben csak régi magyarosan, folyóvíztől körülvett helyen fából és földből készítetté el.

Ezen áldott termékeny völgyekbe szívesen költöztek át a temesközi magyarok és egész sor színmagyar falut alkottak ott. De ezeken kívül megnyitotta e vidéket a más ajkú lakosságnak is. Nevezetesen megengedte az ideköltözést a vallon-olaszoknak és bolgár-szlávoknak. De különösen nagy jót tett Erdéllyel azáltal, hogy először Szászváros környékére, azután pedig a Kisküküllő felső völgyébe áttelepítette a Tiszántúlról a régi gepidák vagy — mint ők magukat akkor hívták — székelyek nagyobb részét és köteleességükké tette, hogy a határokat őrizzék, a határ mentén a gyepeket elkészítsék és fentartsák.²⁸⁶

Hogy a legjobban veszélyeztetett Gyulafehérvár minden ellenséges meglepetéstől óva legyen, vele szemben, de már a Maros balpartján helyezte el az öröket, épített számukra egyházat is, úgy azt századokon át Öregyháznak hívták. (Most Sztrása)²⁸⁷

Hazánk északnyugati részén a mai Trencsénmegye és a Kis-Kárpátok északi lejtője volt olyan gyepeülve, amely még nem volt állandóan megszállva. Szent László azonban jóbarátságban lévén sógorával, Oto olmüci herceggel, továbbá annak bátyjával, Konrád brünni herceggel, fölöslegesnek tartotta az ilyen országválasztóköz további fentartását. Ennélfogva Trencsénből rendes magyar vármegyét szervezett, megengedvén, hogy ott magyarok, németek s főként a szomszédos felső-morva és sziléz tartományokból az egykor fehérhorvát néven ismert szlovák-tótok állandóan letelepedjenek. A Kis-Kárpátok és a Morva folyó közt eső kerületet pedig részben Pozsony, részben Nyitra megyéhez csatolta, így adván e várak népeinek bőséges földeket a gyarapodásra. Emiatt azután azon székelyeket is, akiket még Szent-István a Mátra hegység aljáról határvédelem céljából a Vág mentén helyezett el, részben a Morva folyó mellé telepítette át s ezért a mai Szekula falu a középkorban Székely-Boldogasszony nevet viselt. Így azután e részén meglehetősen pontos és állandó határt biztosított a magyar nemzet számára.²⁸⁸

Ekként Szent-László gondoskodása, fáradhatatlan küzdelmei által a magyar nemzet majdnem mindenütt eljutott hazájá-

nak természetes határaihoz. Unokaöccseinek szeretete és a katolikus egyház érdeke azonban még tovább vitte őt. Rábírt, hogy vigye el a magyar fegyver, a magyar kormányzás dicsőségét egész a tengerig és csatolja testvérnemzetként a magyarhoz a sokat hányatott, egymagában azonban annyi veszéllyel megküzdeni nem bíró horvát nemzetet.

Ennek megértése végett ismételniünk kell, hogy az 1056–1073. években Horvátországban III. Kreczimir Péter nevű király uralkodott. Ennek sikerült a dalmát városokat is egyesíteni Horvátországgal s ekként nemzetét szorosabban hozzákapcsolni a nyugati kereszténységhez. Ő már rendes, katolikus püspököt tartott udvarában, országában nyugalmat teremtett s így aránylag elég hosszú ideig, mintegy 15–16 évig uralkodott.

Az 1061-ik évben, mint tudjuk, Szent-László atyja, I. Béla, kénytelen volt szembeszállni bátyjával, I. Andrással s bár ő győzött, mégis nagyon félnie kellett Németország támadásától, mert I. András fia, Salamon, IV. Henrik császár sógora, a császári udvarban tartózkodott s őt a császár Magyarország trónjára akarta ültetni. I. Bélának tehát szövetségesek után kellett néznie. A rokon lengyel hercegen kívül jó szövetségesnek ígérkezett Kreczimir Péter horvát király, mert ő délnyugat felől fenyegethette a Magyarországra törő német sereget azáltal, hogy Karinthia ellen vonul. I. Béla tehát evégből szövetségre lépett Kreczimir Péter horvát királlyal s hogy őt még jobban sarkalja családjának védelmére, idősebb fiával, I. Gyécsével, elvétette a horvát király hűgát.

I. Béla halála és Salamon trónralépte után e szövetség csak Kreczimir Péternek vált hasznára, mert határvillongásba keveredvén a hatalmas korontáli urakkal, sógora Gyécse kérésére, Salamon segítségére sietett és őt a korontálokkal kibékitette.²⁸⁹ 1074-ben pedig, midőn Gyécsének annyira szüksége lett lett volna a horvát segítségre, Kreczimir Péter vagy nem élt már vagy megbukott. Az bizonyos, hogy utána nem unokaöccse következett, hanem a horvátok egy Szlavic, magyarosan Szalócz nevű főurat választottak maguk közül királynak. Ez azonban, talán Salamon király 1073-iki győzelmeinek hatása alatt, független akart lenni, megtagadta az engedelmisséget a kelet-római császárnak s azért ennek apuliai helytartója 1075-ben átkelt az adriai-tengeren, megverte és fogságba vitte Szlavicot.²⁹⁰

Erre a horvátok VII. Gergely pápa pártjára állván, megválasztották és a pápa követével királlyá koronáztatták Szvinimir-Demetert, volt bánjukat. Ez kormányozta őket 1087-ig. Ekkor a kelet-római császár hívei felülkerekedvén, nagybátyja székébe ültették Kreczimir Péter unokaöccsét, Istvánt. Ez 1090-ben magtalanul elhalván, Szent-László részint azért, hogy VII. Gergely utódjának, II. Orbánnak segítségére siessen, részint azért, mert az volt a meggyőződése, hogy a horvát királyi család fiúágon kihalván, ez az ország női ágon az ő unokaöccseit illeti, elhátározta annak meghódítását.

Mindenképen jogosnak gondolván Szent-László a horvát ügyekbe való beavatkozását, nem is álmodta, milyen darázs-fészekbe nyúl bele s milyen rettentő veszedelemnek teszi ki ezzel magát és nemzetét. Azonban, mint említők, a horvát királyság 1073-ig a kelet-római (görög) császár felsősége alatt állott. Ennek keze pedig messzire elért. 1085-ben Kommen Elek kelet-római császár, hogy a normannok ellen folytatott küzdelemben a velencei köztársaságot végleg a maga pártjára vonja, a dalmát és horvát hercegségeket (ő nem ismerte el királyságnak) Faliéri Vitalis velencei dogenak ajándékozta, megengedvén azt is, hogy a doge ezentúl magát „dalmát és horvát herceg“-nek irathassa a hivatalos levelekben.²⁹¹ Természetesen a velenceiek, amint az utolsó horvát király meghalt és Szent-László szándékáról valamit hallottak, mindjárt értesítették az akkor Szilisztria vidékén tartózkodó és harcoló Kommen Elek kelet-római császárt.²⁹² Ez pedig, hogy Szent-Lászlót Horvátország elfoglalásától visszatartsa, rábírta a közelben lakó kunokat, hogy Magyarországot támadják meg.

Szent-László minderről semmit sem tudva, 1091 tavaszán a magyar sereg színével-javával Horvátországba vonult, azt elfoglalta és unokaöccsének, Álmosnak, királyságot átadta.²⁹³ Különösen örült Szent-László e hódításnak azért, mert így a tengeren könnyen, úgyszólván mint szomszéd, érintkezhetett VII. Gergely utódjának, II. Orbánnak híveivel, a délitáliai normannokkal és olaszokkal, holott azelőtt ez az érintkezés — IV. Henrik megszállva tartván Felső-Itáliát — csak nagy kerülő úton történhetett vagy egyáltalában nem.²⁹⁴

E nagy örömben érte őt a lesújtó hír, hogy a kunok Erdélybe törtek és a meszesi kapu felé haladnak. Vezérük Kurulfia Kapolcs nevű kún főember volt.

Szent-László e hír hallatára természetesen rögtön vissza-indult hazánkba, de a megteendő út hosszú volt: s legalább 600 kilométert tett ki. Ezt még lovashadsereg se tehette meg, még erőltetett menetben sem hamarább 15 napnál. De ehhez hozzátéve a vasárnapokat és a Dunán való átkelés lassúságát, kellett legalább 20 nap a kunok táborának felkeresésére. Tegyük fel, hogy Erdélyből a gyula (helyettes fővezér) híradója váltott lovakon nyargalt Horvátországba a királynak jelentést tenni, ehhez is kellett legalább 10 nap.

Az akkori közlekedés mellett tehát legalább egy hónapba került, míg Szent-László seregével Horvátországból visszaérkezve a kunok seregének elébe került.

A kunok ezalatt, tudván, hogy Szent-László távol van, egész nyugodtan raboltak, pusztítottak hazánkban. Erdélyből a meszesi kapun átkelve megrohanták a bihari várat. Ennek vitézei, őrei is messze, távol voltak a királlyal, az idemenekült vidéki népet könnyen megriasztották, legyőzték, az életben maradtakat rab-szíjra fűzték és az egész várat iszonyúan megrongálták. Innen a Tisza felé haladva, egy részük Sarudnál (Tiszafüred alatt) átkelt a Tiszán és a homokos vidék, tehát Cegléd, Nagykőrös felé rabolt el mindent, embert és jószágot egyaránt, a másik része pedig a Tisza balpartján lefelé indulván, ugyanezt cselekvé. Semmi komoly akadályra nem találva, mint maguk dicsekedtek, csak úgy vadászgatva mentek le a Tisza mentén egész Becsőig. Innen azután a Böge mentén kelet felé indulva haladtak a Temes felső völgye felé, hogy azon és a teregovai szoroson át elérjék a régi Kúnországhoz tartozó Havaselyt (Havasalföld, később, a XIV. századtól kezdve, Oláhország.) A letarolt, gazdag vidéken oly sok rabot ejtettek, mint talán soha. Ezek közt voltak a nemes magyar urak feleségei és gyermekei, mert azok is követvén királyukat Horvátországba, nem volt, aki őket védelmezze vagy legalább elrejtse.

Szent-László tehát a rémhírre összeszedte legjobb, leg-hívebb vitézeit és lehetőleg egyenes úton, az Unna, Száva mentén haladva, Szalánkemén tájékán pedig a Dunán átkelve, valahol a Temes mentén, későbbi hozzávetés szerint Temesvártól délkeletre, ott, ahol a Pogáncs (most Poganis) patak a Temesbe folyik, elébe került a kúnok seregének. A kún sereg a tömérdék elrabolt jószággal és a rengeteg hadifogollyal csak lassan haladhatott és rémitő sírás, jajgatás tette hallhatóvá közeledését.

Szent-László ezt hallva, egész lelkében megrendült és elhatározta, hogy inkább feláldozza földi életét, de ezeket fogásban nem hagyja. Vitézeinek élére állva, a nagy, piros királyi zászlót maga előtt vitetve, személyesen rohant a kunok táborára. Vitézei is haláltvetve követték és így csakhamar teljes győzelmet arattak a magukat dőzsölésnek adott s a sok prédával megterhelt kunokon.

Az Istentől adott győzelem végén mint tündöklő napsugár tört elő megint Szent-László kegyes szívéből az Isten szeretete. Vitézei elkeseredve a feleségeiken, gyermekeiken esett bántalmak miatt s bosszútól lihegve kezdték öldösni a már legyőzött, irgalomért esdeklő, fegyverüket elhányó kunokat. De Szent-László felkiáltott: Vitézek, ne öljük meg ezeket az embereket, hanem csak fogjuk el, hogy megtérjenek és éljenek.²⁹⁵

Egyébként Szent-László szavára a magyar vitézek a kunoktól szórt aranypénzeket hitvány köveknek látták²⁹⁶ s az üldözést oly keményen folytatták, hogy mindössze egy Eszembe nevű kun tudott elmenekülni s hírül adni az otthonmaradottaknak, hogy Kurulfia Kapolcs összes társai kapzsiságuk, gonosz-tetteik miatt mind ott vesztek Magyarországon a Temes mentén és így hiába várják vissza.

E fényes diadalnak Szent-Lászlóra nézve az a súlyos következménye lőn, hogy még egyszer kellett személyes párviadalban kockára tennie életét hitéért, nemzetéért.

A kunok fejedelmei hallván Kapolcs elestét, serege megsemmisülését, követeket küldöttek Szent-Lászlóhoz és követelték tőle a foglyúl esett kunok kiadását. Szent-László azonban vallásos buzgóságtól indítva, nem akarta ezeket visszaadni, mert azt remélte, hogy megtérítheti őket a keresztény vallásra. A tagadó válasza a kunok követői büszke és gyalázó szavakba törtek ki, kinevették Szent-Lászlót és megjelölték azt a napot, amelyen újra Magyarországra törnek. Szent-László erre csak mosolygott és 1092 tavaszán gyorsan összegyűjtván hadait, elhatározta, hogy megelőzi a kunokat, annál is inkább, mert nem aharta, hogy újra kirabolják Magyarországot. Nekiindult tehát a Temes felső völgyének és a teregovai hágón átkelve, túl Orsován, túl még a későbbi Szörénytornyán (Turnu-Severin) is, a Duna mellett szembe találkozott a kunok seregével. Itt egyik szombati napon Szent-László serege reárontott a kunokra. Mind-

járt az első összecsapáskor Szent-László összetalálkozott a kúnok új hadvezérével, Ákossal (= fehér sólyom) és megvívta vele, megölte őt. Ez annyira megrémítette a kunokat, hogy megfutottak, Szent-László pedig diadallal visszatért. Növelte örömét, hogy egyik Öcsény nevű főúr ez ütközetben nagyon vitézül foglódott és ezáltal a kegyes király szívéből azt a gyanút, hogy őt el akarja árulni, kitépte.²⁹⁷

Vérének ontásával, életének kockára vetésével is igyekezett tehát Szent-László a magyar nemzetet a rátörő ellenségtől megvédelmezni és neki a megélhetésre, terjeszkedésre új meg új területeket megszerezni s egyúttal a keresztény katolikus hit fentartásával, terjesztésével Isten előtt magát is kedvessé tenni.

A kunokon nyert győzelmek biztosítása végett Szent-László az erdélyi püspökség székhelyét Kolozsvárról Gyulafehérvárra, a bihariét Nagyváradra vagy régiesen Biharváradra helyezte át.²⁹⁸

A régi gyula-hivatalt pedig az erdélyi hétvárhoz csatolt katonaság közös vezérére ruházta át s ennek állandó lakásául az erdélyi Fejérvárt jelölte ki. Így került szembe az erdélyi Fehérvár a királyi Fehérvárral, Albaregalissal s így lőn annak neve Gyula-Fehérvára.

XVI. FEJEZET.

Szent-László utolsó küzdelmei és halála.

Midőn Szent-László már elérte húszéves korát és így neki is családot kellett alapítania, akkor ő olyan királyfi volt, akire nem nézett valami nagy örökség. Bátyja gyámsága alatt élt s legfeljebb Tiszántúl és Erdély egy részét igazgatta, védelmezte. Bátyja és ő Salamonnal akkor békében éltek és semmi sem mutatta, hogy ők majd kénytelenek lesznek átvenni egész Magyarország kormányzását. Nincsen benne tehát semmi lehetetlen, hogy őneki nem nagyon ajánlgatták a király- vagy hercegleányokat s ő maga se járt ilyenek után, hanem megszeretve valamelyik magyar főúr leányát, azt vette feleségül.

Szent-Lászlónak ezen első feleségétől született egy leánya. A neve ennek ismeretlen, csak azt tudjuk róla, hogy 1091-ben Jaroszló orosz fejedelemnek neje volt. E Jaroszló (Gerasclavus, Irizlov) az 1054-ik évben elhalt Jaroszló nagyfejedelemnek Szente-polk (Szvatopolk) nevű fiától származó unokája volt és az orosz tartományokból a magyarokra később oly emlékezetes Vladimir-Volinszki, magyarosan Lodomér jutott neki.²⁹⁹ Ekként újra rokonság támadt az orosz nagyfejedelmi és a magyar királyi családok között. Tudta és fel is használta ezt 1094 végén vagy 1095 elején Uszevolod orosz fejedelem szerencsétlen leánya, Praxedi, utóbb IV. Henrik császár második neje. De férje őt természetellenes bűnökre kényszerítette s mivel vonakodott, öt évig fogságban tartotta. Kiszabadulván tömlöcéből, egyedül rokonát, Szent-László magyar királyt tartotta olyannak, aki megvédi gonosz férje bosszújától s azért Magyarországra menekült.³⁰⁰

Szent-László első neje 1076 táján elhalván, 1078-ban Szent-László, mint özvegy ember, kénytelen volt politikai házasságot kötni s a Rheinfeldén Rudolf német ellenkirállyal kötött szövetségük megerősítésére, mint enlítők, ennek mintegy 16 éves Adelhaid

(Olhait) nevű leányát feleségül venni.³⁰¹ A hercegleány minden-
esetre nagy kísérettel érkezett hazánkba s elvárta, hogy király-
néi eltartásban részesüljön. Szent-László tehát, ha eddig egy-
szerűen élt is, ettől kezdve sok udvari tisztviselővel és megfe-
lelő szolgáló személlyel vétette magát körül. Udvari káplánokul
néha négyet is alkalmazott a legjelesebb magyar és német pa-
pok közül.³⁰² Ezekre annál is inkább szüksége volt, mert unoka-
öccseinek, szeretett bátyja, Gyécse fiainak, Kálmánnak és Álmos-
nak nevelése is ő reá maradt. Ezek akkortájt mintegy 12–14
évesek voltak.

Második feleségétől adott neki a jó Isten 1085 táján egy
másik leányt. Ezt a magyarok kedveskedve Pirisknek (azaz
pirosasnak) nevezték el, később pedig a görögök, mivel béke-
szerző lett közöttük és a magyarok közt, Irénének³⁰³

1090 május 3-án Adelhaid is itthagytta Szent-Lászlót és
jobb hazába költözött. Szent-Lászlóra azonban ez évben oly
súlyos gondok zúdultak, hogy harmadik házasságra nem is
gondolhatott. Kis leánya nevelését talán öccsének, Lampértnak
nejére vagy első nejének valamelyik rokonára bízta s ő maga
ezentúl egyedül unokaöccseinek s rokonainak boldogulásáért élt
és küzdött.

Unokaöccsei voltak — mint az előadottakból kitűnik, —
Gyécse bátyjának fiai, Kálmán és Álmos, Zsófia nénjének fiai,
Weimar Oldreh és Poppo, Eufemia hugának fiai, Szentepolk
(Szvatopluk) és Otik (kis Ottó.) Ezek közül Kálmánra Magyar-
ország trónja várt. Álmost, mint láttuk, horvát királlyá tette.
Weimar Oldreh és Poppo a krajnai határgrófságot és az isztriai
grófságot bírták, de helyzetük nagyon bizonytalan volt.³⁰⁴ Szen-
tepolk és Otik még csak 11–12 éves fiúk voltak³⁰⁵ és máris
elkergették őket az olműtzi hercegségből.

Szent-László feleségének elhunytával csaknem egyidejűleg
egymásután szakadoztak el azok a szálak, amelyek Szent-
Lászlót IV. Henrik ellenfeleihez csatolták.

Két héttel felesége halála után, 1090 május 18-án meghalt
Rheinfelden Bertót, az ő sógora, a sváb herceg. Ennélfogva a
családi összeköttetés megszakadt. Az osztrák határgrófság ré-
széről Szent-László nem nyerhetett többé biztatást, mert ott
egymásután dőltek ki VII. Gergely pápa, majd Orbán állhatatos
hívei: Gebhard, a salzburgi érsek († 1088), Adalbero, a szám-

űzött és Lambachban élő würzburgi püspök († 1090 okt. 6.) s végül 1091 augusztus 8-án Altmann híres passauai püspök. VII. Gergely Németország helytartója is bevégezte küzdelmes életét Zeiselmuerben. Így azután II. Lipót osztrák határgróf is inkább a kibékülést kereste IV. Henrikkel, mint az ellenségeskedést.

Egyrészről tehát a IV. Henrikkel való kibékülést ellenzők mind meghaltak, másrészről a kibékülést keresők nagyon megsaporodtak. Nénjének Zsófiának fiai, Weimar, II. Oldreh és Poppo, a IV. Henriktől hazánk ellen indítandó háborúban elsősorban veszítették volna el határgrófságukat. Másik nőtestvérének, Eufemának fiai, olműtzi Szentepolk és Otik, 1087 óta itt lézengtek hazánkban s a német császár beleegyezése nélkül bajosan juthattak hozzá atyjuk országához. 1091 júniusban elfoglalván Szent-László unokaöccse, Álmos számára Horvátországot, ezzel az összeköttetést csak úgy lehetett fenntartani, ha a tótországi (szlavoniai) terület magyar kézben marad. Hozzá még 1091-ben, mint előadtuk, megújult a kún veszedelem.

Másrészt pedig 1091-ben Németország felől is úgy állottak a dolgok, hogy IV. Henrik hadjárata egyenesen a tótországi részek visszaszerzésére, Magyarország ellen nem volt lehetetlen.

1091 tavaszán ugyanis IV. Henrik megint Olaszországba ment s egyelőre Veronában ütötte fel székhelyét. Azután ostrom alá vette Mántova várát és 11 havi elzárás után 1091 április 10-én azt elfoglalta. Ezután több kisebb vár bevétele után keletre, Pádova s Vicenza felé fordult. Az ő pápája, Guibert ravennai érsek pedig Róma alá ment s az Angyalvárat elfoglalván, a várost hatalmába ejtette.

IV. Henrik az aquilejai patriárkaságot már előzőleg, 1086-ban Eppenstein Ulriknak adta, úgy hogy Magyarország délnyugati sarkán három Eppenstein-testvér támogatta egymást és terjesztette IV. Henrik uralmát: Liutold, a korontáli herceg, Henrik az istriai gróf és Ulrik, az aquilejai patriárka.

Győzelmei következtében 1091 őszen annyira hatalmas volt IV. Henrik, hogy maga az öreg Welf bajor berceg és Matild határgrófnének, a VII. Gergely-pártiak rendíthetetlen és végül is győzedelmeskedő pártfogójának apósa is kísérletet tett IV. Henrikkel való kibékülésre.

1091 őszen tehát három súlyos gond nehezedett Szent-László vállaira. Félnie kellett a kunok bosszújától, tartania kel-

lett IV. Henrik támadásától és aggódnia kellett unokaöccsei sorsáról.

Viszont IV. Henrik ügyei 1091 őszén úgy állottak, hogy jöhetett volna ugyan Korontálba az elvesztett terület visszahódítására, de akkor kockára teszi vagy legalább is elhalasztja azt a célt, amiért tulajdonképpen Itáliába jött. Matild határgrófné saját országának, Toscanának megtámadását. Nem fordulhatott minden erejével nyugatra, ha keletről Magyarország részéről őt és híveit veszedelem fenyegette

A kölcsönös nagy érdekek tehát annyira sürgették a kibékülést, hogy Szent-László elhagyta régi álláspontját és hajlandó volt IV. Henrikkel bizonyos feltételek alatt békét kötni. Szorosan egyházi szempontból természetesen nem lett volna szabad a kiközösített császárral szóba állni, de, úgy látszik, hazánk főpapjai már 1090-ben sem helyezkedtek VII. Gergely és II. Orbán pápák hajthatatlan álláspontjára, mert Gibárt prágai püspököt hazánkban elfogadták s meghalván, Esztergomban eltemették, pedig e püspök Guibertnek, az ellenpápának volt híve.

Ennélfogva 1091 októberben megindultak a kölcsönös tárgyalások a békekötésre s ezek novemberben már annyira előrehaladtak, hogy kitűzték a császár és király közt való találkozás idejét. Azonban Welf bajor herceg bosszúságában, hogy neki nem sikerült a császárral való kibékülés, a Veronából Tirolon keresztül Korontálba vezető utat elzárta, úgy hogy a császárnak nagy szégyennel vissza kellett térnie.

De IV. Henrik nem olyan ember volt, akit akadályok elriasztanak céljától. Ha nem sikerült Tirolon keresztül a Dráva völgyébe mennie, elindult Friaulnak és átment a Száva völgyébe. Itt már semmi hatalma nem volt Welfnek, itt minden az Eppensteinok kezében volt. Itt történt tehát a találkozás és békekötés IV. Henrik és Szent-László között 1092 január vagy február havában.

IV. Henrik útjait és tartózkodási helyeit ugyanis meglehetősen ismerjük és abból látjuk, hogy a találkozás csakis 1092 január 4. és március 28. közt történhetett, mert IV. Henrik 1092 január 4-én még Veronában tartózkodik, azután eltűnik és csak március 28-án jelenik meg Mantovában. A közbeeső idő nagyon elég volt a találkozásra és békekötésre.

Hogy e találkozás és békekötés vagy, ami még több, szövetségekötés (foedus) megtörtént, az kétségtelen. Maga IV. Henrik tesz róla bizonyosságot 1096-ban. De elismerik a pápa párthívei is ugyancsak 1096-ban.

Azonban a békekötésről fölvetett okirat nem maradt napjainkra. Csak az 1092-ben vagy azután történt változásokból vonhatunk tehát következtetést a békekötés tartalmára. Látjuk, 1093-ban Eppenstein Henrik a korontáli herceg (Liutold már előbb meghalt), Weimar Olreh és Poppo pedig istriai és krajnai határgrófok. Szent-László unokaöccsei tehát most már a császártól is elismerten bírják atyjuk hivatalát. Olmützi Szvetopolk és Otho is visszatértek hercegségükbe. 1177-ben a német hivatalos iratok a Gurkfolyó mentét Marchia Ungaricának nevezik s a Szutla pataktól nyugatra eső Pillstein-Peillensteint is 1186-ban Marchia Ungaricá-ban fekvőnek írják.

Mindezzel maguk a németek bizonyítják, hogy Magyarország egész odáig nyúlt s így a német birodalom 1092-ben a tótor-szági területről végleg lemondott. Ez volt bizonyára az 1092-iki békekötés legfontosabb feltétele.³⁰⁶

E békekötés, illetőleg szövetség után 1092 május 20-ára hívta össze Szent-László Magyarország főpapjait, apátjait és főurait. A gyülekezés helyéül a Felső-Tisza partján eső Szabolcs-várát jelölte ki talán azért, hogyha a kunok Ung vagy Bereg-megyékbe törnének vagy akár a Szamos mentén rohannának be, minden irányban gyorsan szembeszállhasson velük. Itt tehát Szent-László vezetése alatt a magyar főurak és főpapok zsinatot tartottak. A kunokon aratott 1091-iki diadal, a IV. Henrikkel kötött megegyezés nagyon bizakodókká és szigorúakká tették a zsinat tagjait s ez tőlük itt szerzett törvényeken meg is látszik. Az állam és egyház jogköre e zsinaton úgyszólván összefolyt s azért a zsinat nem ismert semmi kiméletet a pogányságba visszaeső magyarok, a Moesiából Magyarországba átengedett izmaeliták vagy — magyarosan — böszormények és a zsidók iránt. Nagy hatalmat ad a zsinat a király és főleg a püspökök kezébe, ellenben az apátokat, szerzeteseket, espereseket egészen a püspökök ítélete alá veti. Két törvényen épen meglátszik, hogy e zsinat II. Orbán pápa hívei ellen irányult. Az egyik a vallón-olaszokat (északi franciákat) azért a csekélységért, mert ők farsanghétfőn meg farsangkedden még megégették a

húst, száműzetéssel bünteti, de pénzüket elvéteti. Persze a zsinat püspökei, valamint a tanuként egybegyűlt papok tudták, hogy e vallon-olaszok VII. Gergely pápának és törvényes utódainak törhetetlen hívei. Ürügyet kerestek tehát e csekély eltérésben arra, hogy őket megbüntessék s esetleg Magyarországból kiszorítsák. Még nevezetesebb volt a papok házasságának rendezése. A kétnejű vagy özvegy és elvált nőkkel házasságra lépő papokat büntették ugyan, de viszont azoknak, akik hajadon leányt vettek nőül, a házaselet folytatását megengedték, míg e felől az apostoli atya (pápa) tanácsot nem ad.³⁰⁷ Már pedig VII. Gergely utódaitól fölösleges volt tanácsot várni. Ők annyiszor kimondták, hogy nős papokat nem tűrnek az Isten szolgálatában, hogy ezen nem változtathattak és nem is változtattak. Ellenben III. Kelemen ellenpápáról tudták, hogy engedékeny, tehát a papok házaseletét megengedi.³⁰⁸

Így kelelkezett tehát, a jelek szerint inkább a magyar püspöki kar gyengesége és engedékenysége miatt, mint Szent-László akarátával, az a szomorú pártváltoztatás, amely a magyar nemzetet egyideig a nyugati katolikus nemzetektől elválasztotta és Szent-Lászlóra is árnyékot vetett. Maga II. Orbán 1096-ban nem Szent-Lászlónak, hanem az egész magyar népnek tesz szemrehányást az elpártolásáért. Szent-László maga a vallon-olaszokra (latinokra) vonatkozó részt nem hajtotta végre s a francia benedekrendűeket a somogyvári monostorból nem űzte el. A pártváltoztatás a magyar nemzet részéről is³⁰⁹ csak egyideig tartott, mert 1106-ban a magyar nemzet visszatért VII. Gergely törvényes utódainak hűségére s ez alkalommal a szabolcsi zsinatnak a katolikus egyház egyetemes törvényeivel ellenkező rendelkezéseit eltörölték.

Szent-László veje, Jaroszló orosz fejedelem 1091 őszén azért jött apósához, hogy nyújtson neki segítséget, mert abban az időben az orosz fejedelmek örökösen torzsalkodtak egymással és egyik a másikat kiszorította a neki jutott országrészből.

Szent-László azonban 1092-ben részint a IV. Henrik császárral folytatott békétárgyalásokkal, részint az ezután a kunok elen vezetett hadjáratával annyira el volt foglalva, hogy ebben az évben olyan messze tájakra, mint Jaroszló országrésze, vagyis a régi Lodomér, most Wladimir Volinszki környéke, el nem mehetett.

Biztosítván azonban Magyarország határait mind délnyugat,

mind délkelet felől, 1093-ban csakugyan elment Oroszországba igazságot tenni és vejének visszaszerezte az ő fejedelemségét.³¹⁰

Látván ezt Wladiszlav-Herman lengyel herceg, Szent-László-nak unokaöccse, szintén ő hozzá fordult segítségért.

Szent-László egész eddig tartózkodott a lengyel ügyekbe való beleavatkozástól annál is inkább, mert őt Wladiszlav Herman bátyja, merész vagy inkább vakmerő (Smialy) Bogyoszló (Boleslav) 1082-ben nagyon elkedvetlenítette. E féktelen, gőgös és tisztátalan életű ember semmi intést, semmi jóra való figyelmeztetést, vagy kérést nem tűrt, sőt, mint ismeretes, a krakai püspököt, Szent-Szaniszlót, csupán azért, mert őt fejedelmi kötelességeire intette és erkölcstelen életéért őt kötelessége szerint megdorgálta, az Isten házában, az oltárnál felkoncolta. Emiatt azután alattvalói elidegenedtek tőle, gőgössége miatt még cinkostársai is elhagyták, ug, hogy utóljára már egy paraszt se hallgatott reá, hanem mindenki kerülte. Végső szükségében Magyarországba jött, de gőgös magaviseletével Szent-Lászlót is nagyon megsértette. Mindamellett Szent-László gondoskodott az ő élelméről s midőn e merész Bogyoszló 1084-ben meghalt, fiát, Meskót, Szent László pártfogásába vette s bizonyára felnevelte volna, ha utóbb Wladiszlav Herman, a fiút mint nagybátyja, magához nem viteti Lengyelországba.³¹¹

Ettől kezdve nem volt közelebbi érintkezés a magyar királyi és a lengyel fejedelmi házak között. Azonban 1093-ban Wladiszlav-Hermant egyik bűnének büntetése készteté, hogy Szent-Lászlóhoz forduljon. Volt neki egy Zbignew (magyarosan Zebegnyő) nevű törvénytelen fia. Ez felnevelkedvén, ügyes, bátor hadvezérré lőn s emiatt sokan nagyon szerették őt. Ezt persze később mind Wladiszlav-Herman, mind pedig neje, Judit (előbb Salamon magyar király özvegye, III. Henrik császár leánya), rossz szemmel nézték, mert attól féltek, hogy e Zbignew majd később az ő törvényes gyermeküket elűzi az országból. Igyekeztek tehát Zbignewet az országból eltávolítani s ez igyekezetükben Siecieh (magyarosan Szecse) nevű nádor (udvari ispán) segített nekik. Ez persze nem ment erőszakoskodás, fenyegetés nélkül, hozzá még Siecieh is igyekezett a herceg és hercegnő bizalmát felhasználva pénzt, vagyont gyűjteni. A nagy kitüntetés és a sok vagyon viszont sok ellenséget szerzett neki. Ezeket Siecieh igyekezett volna büntetni, de azok Wladiszlav törvénytelen fiához, Zbignewhez futottak oltalomért.

Az így keletkezett hatalmas párt azután az akkori Lengyelország nyugati részén fekvő gazdag és népes Boroszló városát is a maga részére vonta Wladiszlav tehát arra kérte Szent-Lászlót, segítsen neki e város elfoglalásában, mert akkor Zbignewet is megtudja büntetni.

Szent-László tehát 1094 nyarán elment Lengyelországba. De mielőtt támadásba kezdett volna, feltámadt benne az igazságérzet és meghallgatta az elégedetlenek követeit is. A kihallgatáskor kitünt, hogy az elégedetlenek nem törnek Wladiszlav Herman vagy annak törvényes fia ellen, ők caupán Siecieh nádor gonoszságait akarják megakadályozni és megszüntetni.

Erre Szent László Boroszló helyett Krakó ellen indult és ott akarta Wladiszlav Hermant fiával, alattvalóival kibékíteni. De Krakó akkor Siecieh katonái kezében volt. Ostrom alá kellett tehát azt fogni. Siecieh nem mert sokáig ellenállni a nagy felzúdulásnak és attól is félt, hogyha őt Szent László elfogja, mindjárt törvényszék elé állíttatja s ezért pár nap múlva Siecieh Wladiszlavnak kezei közt levő törvényes fiával, Bogyoszlóval, Csehországba szökött. Szent-László utána akart menni, de az ott korán beállni szokott tél őt és seregét visszatérésre kényszerítette. Útközben katonái az akkori, vad szokás szerint sok embert fogtak el és hoztak rabul Magyarországba ⁸¹²

Midőn Szent-László 1094-ben Boroszló felé ment, lehetetlen, hogy ne találkozott volna Eufemia hugával és annak fiaival. Ezeket ugyan ő 1091-ben visszahelyezte atyai örökségüknek, az olmützi hercegségnek birtokába, de 1094-ben már megint bajban voltak, mert unokabátyjuk, Bretiszló cseh herceg, az örökösödés rendjét rájuk nézve sérelmesen akarta rendezni, illetőleg felforgatni. Szent-László nem feledkezhetett meg azon nagy segítségről, melyet vele, de még inkább bátyjával, Gyécsével, e hercegek atyja, Otho 1074-ben ott a Duna mentén, Mogyoródtól nyugatra vívott ütközetben nyújtott s azért elhatározta, hogy 1095 nyarán a cseh herceget kényszeríti unokaöccsei jogainak épségben tartására.

Nem is gondolta, hogy, midőn huga gyermekein akar segíteni, bátyja fia majd ellene támad.

Kálmán, Gyécse fia, 1095-ben már mintegy 30 éves fiatalember volt. Tizenegyéves kora óta nagybátyja, Szent-László, neveltette. Adott mellé okos, művelt mestereket s ezek bele-

oltották a tudományok szeretetét úgy, hogy a korabeli fejedelmek között egy se volt tudósabb nála.³¹³

Szent-László azonban országos ügyekkel lévén rettentően elfoglalva, unokaöccse, Kálmán lelkébe nem nézhetett. Nem tudhatta, nem is gondolta, hogy e lélekben mekkora hatalomvágy s annak ki nem elégítése miatt szívében Szent-László iránt mekkora gyűlölet lakozik. Az bizonyos, hogy Szent-László maga is okulván az ország elosztásával járó bajokból, de meg az ország főurai is folyton arra intvén őt, Magyarország és a magyar sereg feldarabolásába bele nem egyezett s ha netalán öccse, Kálmán erre célzásokat tett vagy óhajtásokat nyilvánított, azokat épen úgy visszautasította, mint ahogy visszavetette a főurak sürgetésére, tehát mindig alkotmányos módon, Salamon ílyetén követeléseit.³¹⁴ Szent-László saját öccsének, Lampértnak se adott át kormányzás végett egyes vármegyéket, még kevésbbé tette ezt unokaöccsének, I. Endre második fiának, az 1091-ben még élő Dávid hercegnek kedvéért. Hogy 1091-ben Álmost horvát királlyá tette, az csak azt mutatja, hogy Szent-László véleménye szerint az ifjabb királyfinak más országban kell uralkodást keresnie és nem szabad Magyarország egységét megbontania.

Mindezeket azonban Kálmán nem vette figyelembe, mert a hatalomvágy okokat nem ismer. Környezetében bizonyosan akadott olyan hizelgő is, aki azt sugallotta fülében, hogy tulajdonkép már 1077-ben, atyja halála után mindjárt neki kellett volna következnie az uralkodásban s ez őt még jobban elkeserítette.

Midőn tehát 1095 nyarán a magyar sereg újból elindult a Nyitra és a Vág völgyei felé, hogy Morva- s onnan Csehországba törjön, Kálmán elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy Szent-Lászlót az uralkodás megosztására kényszerítse. Tudta, hogy Wladiszlav Herman lengyel herceg az 1094-iki igazságos ítélet miatt haragszik Szent-Lászlóra s amint nagy atyját merész Bogyoszló, akként őt Wladiszlav Herman támogatni fogja. Elhatározta tehát, hogy ehhez menekül és segítséget kér tőle nagybátyja ellen. Mint minden fiatal jövődöbeli uralkodónak, neki is voltak ifjúkori pajtásai, párthive. Tehát czekekkel, nevezetesen Márk és Sima nevű főurakkal talán Eger környékéről hirtelen Lengyelországba szökött.

E rút hálátlanság nem bírt ugyan Szent-László nemes lelkével, nem vette rá őt a bosszúra és Kálmán megbüntetésére, az örökösödésből való kizárásra, de testi egészségét tönkretette. Szent-László akkor mintegy 50 éves, óriás termetű, hatalmas férfiú volt s nem csoda tehát, hogy a nagy erőfeszítés, amelyet haragjának megfékezése kívánt, továbbá a nyári hőség, amely július hónapban ott a Nyitra és a Vág völgyében uralkodik, akkorá vértolulást idézett elő nála, hogy szélütés érte.

Még volt annyi ereje és ideje, hogy gyorsan elküldötte kedvelt udvari papját, Marcell prépostot, továbbá Pétert, a nádorispánt Kálmán után a megbocsátás ígéivel.³¹⁵ De mielőtt ezek Kálmánnal visszajöhettek volna, Szent-László a székesfehérvári káptalannak 1192 táján feljegyzett tudomása szerint bűnbánatot tartott, Istentől bocsánatot nyert és magához véve annak az Ur Jézusnak szent testét, akit teljes erejével keresett és akit teljes szívéből szeretett, 1095 július 29-én, épen vasárnapi napon visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.³¹⁶

Befejezte pályafutását. Egységessé tette Magyarországot. Ez azonban úgy látszott, csak mulandó siker volt.

Nem volt mulandó azonban az, a miért nem fegyverrel, hanem példájával küzdött, a magyar nemzet végleges áttérése a nyugati kereszténységre. Szent-István úgyszólván, csak megismertette azt, Szent-László megszerettette azt a magyarral! Megszűnt a pogányság, új, magyar, keresztény papság alakult, soha a magyar más vallásnak, mint a nyugati kereszténységnek felvételére, védelmezésére és terjesztésére nem gondolt.

XVII. FEJEZET.

Alkotmány, igazságszolgáltatás, hadügy és pénzügy 1038-tól 1095-ig.

Azon borzasztó rázkódtatások, amelyeken a magyar nemzet 1041-ben, 1044-ben és 1046-ban átesett, nagyhatással voltak alkotmányára, belső állapotaira is. Sok elveszett, sok megváltozott Szent-István intézkedései közül, sőt 1045-ben úgylátszott, hogy megsemmisül az egész magyar jog és helyébe lép a bajor jog.

A nagy rázkódtatások után úgy látta a magyar nemzet, hogy azt a korlátlan királyi hatalmat, amellyel Péter oly czudarul visszaélt, szűkíteni kell.

Evégből, ha nem is írásban, szokásjog alapján a legfőbb ügyek eldöntését az országgyűlésre bízta. Ennek kellett első-sorban döntenie arról, hogy az Árpádház tagjai közül kit illet a korona és a trón vagyis a királyi hatalom gyakorlása. Az országgyűlések szerezték a büntető, mindenkit, tehát a főurakat is kötelező törvényeket.

Az országgyűlésnek tagjai voltak a főpapok és főurak. I. Bélának az a kísérlete, hogy alsó néposztály küldöttei is megjelenjenek, mint láttuk, zavargásokra adott okot és így a kísérlet abban maradt.

Kisobb dolgokban a király hatalmát korlátozta a királyi tanács. Ez mintegy 20 tagból állott s egy negyedét a főpapokból, háromnegyede pedig udvari és vidéki tisztségeket viselő főurakból telt ki. Ezek erősítették meg a király adományait kézjegyeikkel, mert hiszen írni még nem tudtak s így az adományokhoz előre hozzá kellett járulniok.³¹⁷

Állandó királyi székhely helyett még mindig helyről-helyre költözködő királyi udvar (curia regia) volt a közigazgatás közép-pontja. Kivált a nagy ünnepeket töltötte a király az ország más-

és más helyein, a nevezetesebb egyházakban. E költözködés természetesen nagy személyzettel járt s annak igazgatóját nádorispán-nak, vagyis a királyi udvar ispánjának nevezték s olyan időben, midőn a király kiskorú volt, mint pl. Salamon kiskorúságában, ennek hatalma, méltósága mindinkább nevedett. 1055-ben 3 más hivatalnok is gondoskodott arról, hogy a király és környezete semmiben hiányt ne szenvedjen, az egyik volt a minister, a későbbi tárnok-mester, a másik az agazo, a később főlovász-mester, a harmadik pedig a kihallgatásra jelentkezők bejelentője (insertor) vagyis a későbbi ajtónálló mester. A tiszavárkonyi jelenetből tudjuk, hogy sokszor az udvarban tartózkodott a királyi kikiáltók (praeco-k) ispánja is, mert a király parancsainak kihirdetéséről ő gondoskodott.³¹⁸

A vidéken a törvények és a királyi rendeletek végrehajtásáról a vármegyék ispánjai gondoskodtak.

E vármegyék megalakulását Szent-István azon erős akaratával idézte elő, hogy ő az egyháznak járó tizedek beszédéről, megőrzéséről gondoskodni akart. Kijelölte tehát az ország egy-egy területét ispánjainak és megparancsolta nekik, hogy azon a területen a tizedet beszédessék és addig is biztos helyen tartsák, míg a püspököknek és segédeknek átadják.³¹⁹ Evégből a kijelölt területén szükség volt bekerített és védelmezhető helyekre vagyis várakra. E várakat részint a régi római városok köveiből építették, részint földsánczokból készítették, lehetőleg olyan helyen, ahol folyók, erek egybefolynak s ennél fogva nagyobb védelmet nyújtottak. (Komárom, Szolnok, Szabolcs, Békés stb.)

Ámbár tehát a vármegyei ispánnak akkoriban semmi hatalma nem volt a főurak és nemesek, vaia mint azok alattvalói felett, mégis minden ispán számára ki volt jelölve az a terület, amelyre neki a tized, a pénzbeváltás, az azon területen levő királyi birtokok jövedelme s a vámok tekintetében gondot kellett viselnie. Így tehát megalakultak a váraknak megyéi is és azok kezdetben a főesperesti kerületekkel estek egybe. Csak később az ország egyes féltettebb pontjain keletkeztek olyan várak, a melyeknek összefüggő, lehetőleg természetes határokkal elkülönített terület már nem jutott s ezek népei a többi várak területén kaptak megélhetésre szükséges, szétszórtan eső földeket.

Az ispánnak a tizedek beszédésére, a királyt illető jöve-

delmek behajtására szüksége volt századosokra és tizedesekre; a tizedek és jövedelmek megőrzésére szüksége volt lehetőleg közelben lakó és dolgozó katonákra és szolgákra. Ennélfogva minden vár olyan központ lett, ahová sokszor vagy legalább is hetiszerben, havonként és évenként megkellett számos embernek jelennie.

Itt volt tehát a legjobb alkalom a szükségelt tárgyak kicserélésére, a vásárok tartására. Ide telepítette az ispán, mindjárt a vár mellé azon iparosokat, a kikre a katonáknak leginkább szükségük volt. Itt gyűjté össze és szemlélte meg a katonákat, ha a király hívására hadba kellett szállniok.

I. Andrásnak különösen könnyű volt az egyes vármegyék ispánjainak segítségére rendelt katonákat szaporítania, mert az 1041-iki, 1044 és 1046-iki zavarokban tömérdek főúr és nemes elveszett. Ezek birtokaiból és az addig parlagon heverő földekből bőven osztogathatott olyanoknak, akik fegyveres, lovas szolgálatra vállalkoztak. Viszont az olyan nemes, a ki a családtagok nagyszáma miatt nagyon csekély örökségre számíthatott, szívesen vállalta a vitézi foglalkozást, még ha az lekötöttséggel járt is. Az 1051–52-iki háborúra való hosszas készülődés meg épen ösztönözte a nemzetet, hogy biztos, csapatokba osztott és gyakorlott sereget teremtsen elő. E vármegyei csapatok közt a hadjáratok idején bizonyos nemes versengés állott elő s a bácsi, bihari, nyitrai és soproni csapatok kiváló vitézségével már a XI. századbeli hadvezérek is dicsekesznek.³²⁰

Így alakult meg 1074-ig 45 vármegye. Az 1048–61 és 1063–74 években ezek kétharmada volt a királyé, egyharmada a király öccséé, illetőleg a királyfiaké. A királynál maradt vármegyék lehetőleg földrajzi rendben így következtek: Pozsony, Mosony, Soprony, Locsmánd, Vasvár, Karakó, Kolon (később Szala), Győr, Komárom, Veszprém, Esztergom, Visegrád (később Pilis), Fejérvár, Somogy, Tolna, Baranya, Kovázd, Valkó, Pest, Szigetfő (később Solt), Bodrog, Bács, Kanizsa (vagy Szeged), Szegvár (később Csongrád), Szolnok, Csanád, Torontál, Keve, Haram és Temesvár. I. Béla és a királyfiak hercegségéhez tartoztak: Nyitra, Bars, Hont, Óvár (eltűnt, később Nógrád), Heves, Borsod, Szabolcs, Sárosvár, Bihar, Békés, Szaránd, Arad, Szolnok (másként Désvára) Doboka és Kolos.³²¹

Mivel a vármegyék ispánjai saját katonáikon kívül a vár-

megye katonaságával is rendelkeztek s ezenkívül fáradságukért bő és állandó fizetésben részesültek, természetesen az ispáni hivatalok nagyon kapósak lettek, azokat a főurak is kérték és vállalták s így az ispánok tekintélye mindinkább emelkedett.

Az igazságszolgáltatást a főurak és nemesek ügyeiben a király végezte. A királyi udvar személyzete és az országban szerte-széjjel lakó királyi udvarnokok felett a nádorispán bíraskodott.

I. András talán a régi alkotmányt követelők megnyugtására külön, a régi tárkányhoz hasonló királyi bírót nevezett ki a nemesek feljebbezéseinek elintézésére. Ilyen volt 1055-ben Koppány,³²² később Archas.³²³ Ez utóbbi összeírta a királyi hatalomhoz tartozó várjobbágyakat, várszolgákat és rabokat, bizonyára azért, hogy vitás esetekben megtudja állapítani az igazságot.

Szent-László azonban ezen király, a nevében bárhol ítélkező bírói hivatalt megszüntette s megint maga lett a nemesek legfőbb bírója, helyettese pedig, de csak a királyi udvarban, a nádor. Ha ez eltávozott a királyi udvarból, a maga szállásán már csak azok felett ítélkezhetett, akik önként mentek hozzá.³²⁴

Még jelentősebb újítása volt Szent-Lászlónak az, hogy a vármegyei ispánok mellé királyi bírakat, úgynevezett billogokat rendelt.³²⁵

Egyébként is Szent-Lászlónak erős kézzel kellett az ország kormányzásának gyepelőit megragadni, ha az igazságszolgáltatás terén rendet akart teremteni.

Szent-László — mint látjuk — roppant kedvezőtlen körülmények közt vette át hazánk kormányzását. Különösen az igazságszolgáltatás volt szomorú állapotban. 1074 től kezdve 1077-ig három éven át kegyetlen testvérharc, súlyos belháború dúlt az országot.

Bár az ország nagyobb része Szent-László bátyjának, I. Gyécse királynak kezében volt; mégis a nyugati vármegyében ott lézengett Salamon, ott tartogatta híveit biztatásokkal, odacsalogatta a könnyenhívókat hiú ígéretekkel. Ennek következménye volt, hogy, aki valami rossz fát tett a tűzre, pl. ha egy pár szép lovat elkötött vagy szomszéd haragosát felgyújtotta, mindjárt Salamon országrészébe futott, ott mint ártatlanul ül-

dőzött bujdosó nemcsak büntetlenül maradt, hanem még jutalomban részesült.

Ha az urak, ha a katonák így tettek, mennyivel inkább hajlandók voltak a lopásra és gyújtogatásra a szolgák, akik vagyoniilag semmit sem veszthettek

Ez irtóztató állapotokon egyes ember, még ha király is, még ha válltól kezdve mindenkinél magasabb is, egymagában nem segíthetett.

Szent-László tehát azzal kezdé uralkodását, hogy összehívatta az ország főurait a szenthegyre, vagyis Pannonhalmára, talán 1077-ben, a Salamonnal való alkudozás kezdetén és ott rábírta őket, hogy mindnyájan erős szövetségre lépjenek a gonosz emberek szándékainak megakadályozására, a közbiztonság helyreállítására. Önmagukon kezdték a vagyonbiztonság helyreállítására szükséges törvények szerzését. Abban az időben minden főurnak udvarháza olyan volt, hogy oda az igazságszolgáltatás emberei, a bíró és a poroszló be nem léphettek. Szent-Lászlónak óriási tekintélye és a lelkekre gyakorolt hatalma abban nyilvánult, hogy rábírta őket e kiváltságról való lemondásra. Kész voltak kiszolgáltatni legközelebbi atyafiaikat is az igazságszolgáltatásnak. Meg is esküdtek ott a szenthegyen, hogyha akármelyik atyafiuk egy tyúknál többet érőt lopott, se el nem rejtik, se meg nem védik a büntetés elől. (II. 1.)

A főurak és nemesek fölött a bíró maga a király, Szent-László lett, még pedig személyesen, annyira, hogy, ha akkor fogtak el valakit, mikor a király háborúban volt, erősen őrizni kellett addig, míg a király visszajött (III. 10.)

A várjobbágyok és várszolgák felett az említett megyebírák ítéltek. Ezeket Szent-Lászlónak nagy büntetésekkel kellett szorítania a törvények végrehajtására, ítéletek tartására. Annyira ment a rablóktól, tolvajoktól való félelem, hogy a bírák sem mertek fellépni. Tehát Szent-László olyan törvényt alkotott, hogy, ha valamelyik bíró elnéző volt a gonosztevők iránt, akkor feldúlták mindenét és eladták őt rabszolgának, de — s ebben már Szent László kegyessége és igazságossága mutatkozik — gyermekeit nem volt szabad bántani. Viszont, ha bírói jogával visszaélve, ártatlan embert akasztatott fel, az összes elfoglalt javakat vissza kellett adni és még 110 pénz büntetést is kellett fizetnie, ami körülbelül mai 300 forintot, 600 koronát

tett ki. Kifogásolhatta valaki a bírónak ítéletét az időnként egybegyűlt részleges országgyűlés előtt is, de, ha az tűnt ki, hogy a bíró helyesen járt el, akkor a kifogásoló fizetett 110 pénzt s ha nem volt annyi, eladták őt rabszolgának s úgy elégitették ki a bírót.

Később a bírói illetékességet is meghatározta a király.

Minden gonosztevőt azon megye bírója ítélte meg, ahol elfogták.

A bíró pecsétküldéssel idézett, de a papság és főurak ki voltak véve hatósága alól. Megyéjén kívül a bíró nem ítéltethet.

Nagy dolog ma is, de még nagyobb volt akkor a gonosztevők fölfedezése. Hogy ez mégis megtörténhessék, Szent-László az akkori állapotokhoz mért intézkedéseket tett. Mivel akkoriban a lakosság vagyona nagy részét állatokból állott s a ló, szarvasmarha stb. tolvajlások voltak a leggyakoribbak, lábnyomok s egyéb ily jelek nagy fontosak voltak a lopott jószágok megtalálására. Ha tehát valakinek valami jószágát ellopták, joga volt híradót küldenie abba a faluba, amely felé a nyomók vezettek s akkor a falusiaknak nem volt szabad kihajtaniok a legelőre jószágait, mert különben széjjeltaposták volna a friss nyomókat. Két-három tanú jelenlétében minden kárvallott kereshette jószágát a gyanúsított helyeken s ha valaki ezt megakadályozta, 55 pénzt, tehát mintegy 150 forintnyi büntetést fizetett.

Másik és gyakoribb módja volt a gonosztevők fölfedezésének, hogy egyes falvak az időnkint kiküldött bíróság előtt tolvajoknak kiáltották az előttük ismert gonosztevőket. Legritkább esett volt, mikor a kárvallott tetten érte a tolvajt és rögtön ő maga elfogta. Mivel akkoriban nem voltak az országnak csendőrei és rendőrei, joga volt a károsultnak a gonosztevőt megkötnie s ha valaki őt ebben akadályozta, 55 pénz bírságot fizetett.

Szent-László uralkodásának első évtizede alatt kitűnt, hogy e módok egyike sem volt elégséges az összes gonosztevők fölfedezésére s az országnak az összes rablóktól való gyökeres megtisztítására. Egyszerűen egész falvak állottak össze s a köztük levő vagy hozzájuk futott tolvajokat nem jelentették fel, hanem a nyereségen osztoztak velük.

Azért 1085 táján új országgyűlést hívott össze Szent-László

s azon a rablók megfélemezésére új módokat keresett és új törvényeket szerzett

Elhatározták, hogy a király országos nyomozást rendeljen el és a rendes bíróságokon kívül hívja segítségül a határőröket, a főurakat és a szabad társadalmi osztályokat is. Királyi követ, vagy mint ma mondanók, királyi biztos ment minden vármegyébe s ha abban laktak határőrök, először is azok századosait, tizedeseit, azután magukat az őroket hívta elő s felszólította őket, hogy mutassák meg a tolvajokat.

Aztán a főuraktól kérdezte meg a királyi követ, melyik falú híres a tolvajlásokról s akkor a királyi követ odament s felszólította először általában, hogy adják ki a tolvajokat, aztán pedig tizenként vetette őket vizsgálat alá.

Végül faluról-falura járt a királyi követ. Összehívta a lakosságot és előadta nekik, hogy Magyarország főurai ilyen esküvel erősített fogadalmat tettek: se nem kímélik, se nem titkolják a tolvajt. Felszólítja aztán őket, akarnak-e ők is hasonló esküt tenni?

Ha lették az esküt, meg kellett mutatniok a tolvajokat. Ha nem akarták letenni az esküt, azzal mindjárt elárulták, hogy bűnösök és így egyenként vizsgálat alá vettettek.

Sajnos, legkevesebbet tudunk arról, hogyan történt Szent-László idejében a büntett bizonyítása. A nyomok és tanúk akkoriban teljes bizonyítékot egy-egy ember bűnössége mellett bájosan nyújtottak, kivéve a tettenérés esetét. Ekkor tanúkon kívül egyéb bizonyítékot nem is kívántak. Egyéb esetekben tehát Szent-László és kortársai megnyugodtak az istenítélet útmutatásában. Szent-István törvényeiben még hiába keressük az istenítéletek alkalmazását, ellenben Szent-László törvényeiben minduntalan arra akadunk. Az 1085 táján elrendelt országos nyomozáskor a tolvajlásról vádolt falu lakosait tizedekre osztották és úgy vitték valamelyik nagyobb egyházhoz. Itt aztán minden tizedből egy tüzes vasat hordozott. Ha a tüzes vaspróba őt ártatlannak mutatta, akkor a többi kilenc is felmentetett a lopás gyanúja alól. De nem így történt a dolog megfordítva s éppen ebben látszik Szent-László igazságossága. Ha a tüzes vaspróba a vizsgálat alá vetett tized emberét bűnösnek mutatta, a többi kilencet nem tartották rögtön gonosztevőnek, hanem ezek megint egyenként hordozták a tüzes vasat s így, ha ártatlanok voltak, megmenekülhettek.

Egy tekintetben látszólag igazságtalanok és kérlelhetetlenek Szent-László törvényei: a lopás irtóztató büntetésében. Szent-István is roppant szigorúan tiltja törvényeiben a lopást.

Az ő törvénye szerint a szabadember rabszolgasorsra jutott; a szolgának pedig orrát, fülét levágták. Vagy pedig a szabadember 50 tinóval, a szolga 5 tinóval váltotta meg magát. Csakhogy épen ez a váltság volt Szent-István törvényeinek sarkalatos hibája. Minden tolvaj először is abban bízott, hogy nem csípi rajta, aztán pedig, ha mégis rajta csípték, nem sajnálta azt a pár tinót orráért, füléért. Így aztán annál bátrabban áradt el a rablás, lopás hazánkban egész Szent-László koráig.

De Szent-László útját állotta ezen váltságnak. A tettenért nagyobb tolvajt, akár szabad, akár szolga volt, irgalmatlanul fel kellett akasztani. Ha pedig csak ludat vagy tyúkot lopott, fél-szemét vesztette.

Az utóbb rábizonyított büntett esetében, ha a kár tíz dénárnál, tehát körülbelül egy forintnál többet ért, akkor a szabad embert fel kellett akasztani, de ha a kár kisebb volt, akkor tizenkétszeres kárpótlással és egy ökör átadásával megmenthette magát.

Tíz év múlva azonban Szent-László ezt a váltságot is eltörölte és kimondotta, hogy ha szabadember tíz dénárnál kevesebbet érő lop, félszemének elvesztésével bűnhődjön. A szolgát már nem oly könnyen büntették halállal, mert akkor ártatlan urának is kárt okoztak volna, de az orrát okvetlenül levágták. Külön cikkely tiltotta az uraknak, hogy tolvaj szolgálk orrának levágását váltságdíj megajánlásával vagy másképen megakadályozzák. (II. 10.) Később a szolgálkra vonatkozó törvényt is szigorította Szent-László akként, ha a szolga hat dénár értékű lop, mind a két szemét, ha kevesebb értékű lop, félszemét veszítse. A tolvaj férjes asszony orrát és hozományát vesztette, az özvegyasszony félszemét.

Nem került el az igazságos király figyelmét az akkor papi ruhában járó deákok tolvajlása sem. Ha csak egy ludat, tyúkot vagy egy kis gyümölcsöt loptak, a mestereknek kellett őket megvirgácsolniok; ha nagyobb bünt követtek el, a püspök lehúzatta róluk a papi ruhát és átadta őket a világi bírónak megbüntetés végett.

Csak egy dolog volt, ami e törvények borzasztóságát eny-

hítette. S ez volt az egyházaknak, királyi palotának és a püspöki udvaroknak menedékjoga.

Aki e helyekre menekült, életét megmentette. Ide menekültek először a csupán gyanúsítottak. Ezek aztán ártatlanságukat hangoztatták s ha azt a bíró előtt is bebizonyították, kiszabadultak. (III. 17.)

Az igazi bűnösök azonban a menedékhelyeken sem kerültek el büntetésüket. Ha a tettenért és bíróhoz kísért tolvaj útközben kiszabadult és az egyház kerítésébe szökött, nem halt ugyan meg, de kivezették és megvakították. Ha még meg nem fogott és meg nem kötözött tolvaj előre az egyházba menekült, életét, szemét megmentette, de örökös szolgálja lőn annak az egyháznak.

A papnak nem volt szabad könyörölnie az ilyen, önként rabszolgasorsra jutott emberen, mert, ha azt szabadon bocsátotta, ő maga került rabszolgaságra, a tolvajt pedig eladták külföldre.

És még egy irgalmas vonás vegyül bele Szent-László bíraskodásába: az ártatlan gyermekekről való gondoskodás. Még a tettenért, legkegyetlenebbül sújtott tolvajnak gyermekei is szabadon maradtak, ha tíz éven alul voltak és így atyjuk bűnéről nem is tudhattak. A tolvaj özvegyasszony gyermekeinek részét nem volt szabad elvenni. A gyilkos vagyonának kétharmadát odaítéli ugyan a meggyilkolt családjának, de egyharmadot mégis visszatart a gyilkos gyermekeinek

Az ítéletek kimondása nem sokat ért volna, ha azokat végre nem hajtják. Épen azért már legalább is 1065-től kezdve ott állottak a király, a főúr, az ispán és a billog-bíró mellett a pristavok (mellette állók.) E szlávoktól kölcsönzött szóból csináltak aztán a magyarok pirisztót, porosztót s utoljára poroszlót, ép úgy mint zásztó-ból zászlót³²⁶

Igy érte el Szent-László, hogy züllött országot vett át s olyat hagyott utódára, amelyben halála után öt évre már enyhíteni kellett a szigorú törvényeken.³²⁷

Péter király az ő kegyetlen uralmát csak úgy tudta fentartani, hogy idegen zsoldos sereggel vette magát körül. E zsoldosok túlnyomó részben vallón-olaszokból (latin-franciákból) és németekből állottak³²⁸ Ezek fegyverzete és harcmódja bizonyos befolyást gyakorolt a magyar seregre is, de másrésről az ő felfogadásuk és szertelen előléptetésük iszonyú elkeseredést váltott ki a

magyar vitézek közt és ez elkeseredés a nemzet és királya közé ékelt zsoldos sereget majdnem egy századra elseperte Magyarország területéről.

I. András idejében tehát újra szervezték a magyar hadsereget. A főurak és nemesek lettek a király közvetlen vezetése alatt álló derék seregnek tagjai, a vidéki ispánoktól vezetett s a várak jövedelmeiből, földeiből élő szegényebb katonák, a később ugynevezett várjobbágyok tették a seregnek jobb és bal szárnyait.³²⁹ Az akkori szokás szerint ütközetet megnyitó segédcsapatok is tartoztak a magyar sereghez és pedig most már nem csupán a székelyek, hanem a besenyők is.

A besenyőket ugyanis 1030 után az új nevű törökök mindinkább szorongatták s azért még nagyobb csapatokban kezdtek kivándorolni részint a keletrómai birodalomba, részint Magyarországra. Az 1041–44 években talán az is csalogatta őket, hogy Aba-Sámuel is besenyő eredetű volt s így tőle pártfogást remélhettek Székesfehérvártól délre és a Fertőtől északra megleghezősen mocsaras és lakatlan területeken jelölték ki szállóhelyeiket, de kisebb csoportok a Tisza felső mentén is elhelyezkedtek.³³⁰ Ezek tehát mint lovas nyilasok mentek akkoriban a magyar hadsereg előtt, ellenben a székelyek mint gyorsfutó gerelyvetők.³³¹

Hadi szempontból fontos volt Szent-Lászlónak azon intézkedése, hogy a gyula (a helyettes fővezér) hatáskörét az erdélyi hét vár katonaságának vezetésében és felügyeletében állapította meg.

A királyi udvar élelmezése, a tisztviselők, a külföldre menő követek fizetése, az alsóbbrendű személyzet ruházata abban az időben nagy költségbe került. Ezek előteremtésére voltak rendelve először is a királyi családnak nagyszámú rabjai. Ezek őrizték a király jószágait, megművelték a termelésre kijelölt földeket. A rabok és vetések őrzésére voltak külön udvarnokok, s ezeket csőszöknek hívták. Ezek hivatásuknál fogva ismerték a járókelő embereket s azért kérdezők meg 1085 táján először tőlük a lopókat és orvokat. A királyi rendeleteket is kihirdették s azért voltak akkora számmal, hogy külön századosaik és tizedeseik voltak. A raboktól természetesen elkülönített falvakban laktak s azokat Dunántúl ma is Csősz-nek hívják.³³²

Nagy jövedelmet adtak a csőszöktől felfedezett, s gazdátlanul talált rabok és jószágok is. Külön hivatalnok volt „jok-

szedech,“ azaz *jószedő* néven minden vármegyében ezek egybegyűjtésére. A király és az ispán lovászainak volt kötelességük, hogy a váralján, szlávul a polog-on istállót készít senek. Az egybegyűlt javakat kétszer: Szent-Mihály és Szent-György ünnepei után osztották szét akként, hogy a királynak kétharmad, az ispánnak egyharmad jutott belőle, de előbb a püspöknek ki kellett adni belőlük a tizedet.³³³

Ha más ember talált bitang jószágot, annak is a várba kellett azt vinnie. Itt azután minden vásári napon megtekintés végett kiállították a jószágot és a ki ráismert jószágára, a rabot 45 dénárért, a lovat 12 dénárért, az ökröt öt dénárért kiválthatta. Ha Szent-Mihály ünnepéig ki nem váltották, az egész a királyé lett, de a király mind a váltságpénznek, mind a visszamaradt jószágoknak egy harmadát ispánjának engedte át.³³⁴

A tolvajlások, csalások, erőszakoskodások megakadályozása miatt a várak mellett az ispán felügyelete alatt kellett történnie a vásároknak. Máshol adás-vételt kötni nem volt szabad. A vásár biztosításáért természetesen a királynak vámot kellett fizetni s e végből a király odaküldötte vámosát, az ispán pedig a maga emberét, mert a vásárvám harmada szintén őt illette.³³⁵ Ezt ezidőben nem mindig pénzben, hanem természetben rótták le, úgy hogy I. András király 1055-ben olyan fazekakat, élelmiszereket és vaseszközöket ajándékoz a tihanyi monostornak, a melyeket neki Veszprémben a vásárvám fejében fizettek. De már a rév-vámot és az esetleg kirótt rendkívüli adókat csak pénzben kellett fizetni.³³⁶

Ennélfogva 1038—1095-ig is folytatták a magyar királyok és vezérek (I. Béla, I. Gyécse) a pénzverést mint legnagyobb jövedelemforrást. Külsőleg követték, egyben-másban módosították Szent-István pénzeinek alakját, de az ő féldénárjaik vagy obulusaik lassankint könnyebbek lettek. Szent-István féldénárjainak átlagos súlya 0.768 gram volt, ezeké lassan leszállt az átlagos 0.693 gramra. Finomsága azonban megmaradt a régi. 0.900 finomságú ezüsből verték a magyar féldénárokat s azért keresettebbek voltak, mint a szomszédországok pénzei.³³⁷

Nagy változást hozott létre a pénzszámításban I. Béla király. Mikor ő trónralépett, már érezhető volt Magyarországon a keletrómaiakkal 1059-ben kötött béke hatása. Bizanci kereskedők jöttek ide és bizanci aranyok jöttek forgalomba. Ezt

I. Béla nemcsak hogy nem akadályozta meg, hanem még előmozdította, mert azt hitte, hogy ez által is gyengíti Németország befolyását a magyar nemzetre. De mivel az I. András idejében vert féldénárokból 60 darabban már csak 28 gram színezüst volt, ezt a kereskedők el nem fogadták. I. Béla tehát leszállította a pénzlábat: egy font ezüsből 760 féldénárt veregett (holott Szent-István csak 510-t), de egyúttal elrendelte, hogy e féldénárokból 80 darab, az egyidejűleg kibocsátott egész vagy nagy dénárokból pedig 40 tesz ki egy arany pénzt. Mivel pedig a 40 dénár (= 80 féldénár) szintén 38 gr. színezüstöt tartalmazott, ezt a kereskedők is elfogadták s így a régi 1:30 arány helyett elkezdődött, századokon át érvényben maradt az 1:40 arányban való számítás.³³⁸

Szent-László idejében, az eddig megállapítások szerint, minden második esztendőben volt pénzüjítás s ennek következtében pénzbeváltás. Megállapítható az is, hogy ő mindig a magyar pénz javítására törekedett s legfeljebb a végső szükség vagy az emberek visszaélései okozták, ha nem teljes értékű pénzt bocsátott ki.³³⁹

XVIII. FEJEZET.

Népesedés. Foglalkozás. Társadalmi osztályok.

Aba-Sámuel 1043-ban lemondott a Fischa-Lajta közéről és a Morva mezőről, 1044-ben pedig végleg elvesztette azt.³⁴⁰ E miatt a magyarság terjedése nyugat felé teljesen megakadt és a magyarság kénytelen volt kelet felé fordulni.

Szerencsére volt hely a terjeszkedésre az ország akkori határain belül és a gyepűelven vagy gyepelyeken és a vármegye, akkoriban még nem annyira védelemre, mint inkább a királyi jövedelmek egybegyűjtésére szolgáló intézmény lévén, a népesség elhelyezkedését, szaporodását lehetőleg előmozdítani ügyekezett. A vár körül letelepítette először a katonaság felszerelését készítõ iparosokat: az íjgyártókat és szíjgyártókat, kerékgyártókat, a nyílhegyeket és gerelyeket, vérteket, patkókat kovácsoló vasverõket, a kardcsiszárokat s az ácsokat. A vártól kisebb távolságban telepedtek a kürtösök, a csatárok, (egy-egy csapat = csata egybegyűjtõi) az ajtósok, hogy szükség esetén hamar a várba érjenek.³⁴¹

Mivel az ispán és emberei a vármegyei jövedelméből egy harmadot húztak, nekik is érdekükben állott, hogy a gyepűkön túl a vadászat és halászat joga a királynak fentartassék s nyugodt időben ott a király jószágai az õvéikkel együtt nyári legelőt találjanak. Ennélfogva a határszéli megyék népe a gyepűk felé kezdett húzódní, az olyan vármegyék pedig, amelyek az ország közepén estek, más vármegyéket átugorva ügyekeztek népüket elhelyezni. Nyilvánvaló bizonyysága ennek Hevesvármegye. Ezt a Mátra hegység az észak felé terjeszkedésben akadályozván, átvonult Borsod területén és a Hernád völgyében keresett hozzátartozóinak alkalmas vadász és legelőterület és alkotta meg a sokáig egy ispán alatt álló, két várral és vámszedõ helyyel bíró Hevesújvár megyét.³⁴²

Nagyszerű alkalom nyílt a magyarság előtt a terjeszkedésre: 1085-95 között. Szent-László az 1069-iki és 1085-iki nagy győzelmek után elhatározta, hogy az ország gyepűit északkeleten áthelyezi egészen a Kárpátok aljáig, délkeleten pedig a Maros és Kis-Küküllő völgyeit bezáró hegységig. Az így végleg megszánt területeken szervezte azután Zemplén, Ung, Borsova és Sásvár megyéket, a sárvári vármegye székhelyét pedig áthelyezte Szatmárra. Ezenkívül Erdélyben felépítette Torda, Kis-Küküllő, Gyula-Fehérvár és Hunyad várait, megszervezvén azok megyéit, kijelölvén egyúttal az odatelepülők felett őrködő ispánokat, és egyéb tiszteket.³⁴³ Az északkeleti vármegyék területén főleg Heves, Borso és Szabolcsmegyék lakossága keresett könnyebb megélhetést. Az új erdélyi megyékben pedig Békés, Csanád, Torontál fölösszámú népe ügyekezett elhelyezkedni. Mint említők a Tiszántúl lakó székelyek is ekkor kaptak új, az ő foglalkozásukhoz alkalmas lakóhelyeket a Maros és Küküllő völgyeiben s így a magyarokkal sűrűbb érintkezésbe jutottak.³⁴⁴ Délen, 1080 után Valkó és Bácsmegyék lakossága kezdett áttelepedni Szerémség azon részébe, melyet Szent-Lászlótól meghódított és a bácsi érsekséghez csatolt.

De a magyar még 1050 táján is kevés volt arra, hogy az ország területét sűrűn megülje. Szívesen megengedte tehát, hogy dolgos és békeszerető népek ide beköltözzenek.

Legközelebb érték volna a magyar földet a nyugati, keresztény népek közül a németek, de ezek még ez időkben nem jöhettek, részint mert császáraik, határgrófjaik a magyar nemzet függetlensége ellen törtek, részint, mert az ő országukban is sok volt még az irtatlan, művelésre váró föld.

Jöttek azonban helyettük a vallon-olaszok vagy deákokan szólva a latinusok. Ezek a mai Belgium déli és Franciaország északkeleti részén laktak, földjük nem bírta már őket tartani, olyan sokan voltak s azonkívül gyakran, pl. 1006-ban, 1047-ben különféle természeti csapások miatt nagy éhséget is szenvedtek.³⁴⁵ Bíztaik abban is, hogy már régebben ideköltözött és itt püspökségre, prépostságra emelkedett papjaik támogatják őket. Épen ezért különösen a püspöki városokat keresték fel s Esztergomban, Egerben, Pécsen, Nagy-Váradon, Gyulafehérvárt, Zágrábban egész új utcákat, környékeiken pedig egész új falvakat építettek. Az 1080-ban elfoglalt Szerém-

séget annyira meglepték, hogy a külföldiek utóbb e megyét „francia vidéknek,” a hegységet pedig szlávul Franskagorának, később Fruskagorának nevezték el.³⁴⁶ Mivel régi hazájukban a szőlőművelés nagyon el volt terjedve, itt is lehetőleg szőlőtermelésre alkalmas hegyes dombos vidékeket ügyekeztek megszállni. A szerémségi és később a tokaj hegyaljai borok híre-neve abból keletkezett, mert a vallon-olaszok ide nemesebb fajta szőlőket pl. a *furmint* és *gohér* nevűeket) ültettek. 1092-ig természetesen még nem keveredtek össze a magyarokkal s azért egyes régi szokásaikat megtartották s ez ellen a szabolcsi zsinat is hiába küzdött.

E vallon-olaszok nyelve akkoriban még nagyon közel állott a középkori latinhoz s így a magyar nem csupán papjaitól, hanem e vallon-olaszoktól is eltanulta a keresztény istentisztelethez szükséges szavakat. Nevezetesen részben vallon-olasz közvetítéssel ismerte meg a magyar a *monostor*-egyházakat s annak egyes részeit a *kápolnát*, a *sekrestyét*, az *ámbítust*, a *garádicsot* (gradus), az istentisztelet főrészét a *misét* és annak egyes részeit a *leczkét*, *evangeliumot*, a *perédikációt*, a *prosecziót*, a mise bemutatásához szükséges *ostyát*, *ámpolnát*, *láklyát*, az istentiszteletet végző személyek rangjait a *pápát*, *érseket*, *püspököt*, *prépostot*, *kanonokot*, *esperestet*, *mestert*, *diákot*, a monostorok *boltját*, az arra festett *paradicsomot*, később az íráshoz szükséges *papirost*, annak részét az *árkust*, a *tintát*, *pennát*, *kalamárist*, az *iskolát*.³⁴⁷

A vallon-olaszokkal egyidőben, mint már említők (a XVII. fejezetben) jöttek délkeletről a besenyők. Ezek főfoglalkozása az állattenyésztés lévén, tőlük már egész más természetű szavakat kölcsönzött a magyar, nevezetesen a *kecskét*, a *csalánt*, *kökörcsint*, *kocsánt*, a *csök-öt csökönyöst*, s *csigert*, az *özönt*, *csoportot*, a *kalauzt*, az *öreget*, *gügyüt*. A nemzetek nevei közül pedig az *oroszt*, *kúnt* és talán az *úsz-t* vette át tőlük a magyar.³⁴⁸

1080 után részint a görög zsoldosok, részint a Nis és Szófia környékére telepített besenyők támadásai miatt újból megindult a Morva és Drina közt lakó s akkor latinul mocsianusoknak (mézianusoknak) hívott délszlávok bevándorlása. Ezek mind a szerbektől, mind a későbbi ráczoaktól és bosnyákoktól különböztek s mivel századokon át bolgár fejedelmek uralkodtak felettük, inkább nyugati bolgár-szlávoknak nevezhetők. Mint

fent említők, Szent-László nagy csapatokat telepített közülök Miskolcz vidékére, továbbá Zemplén, Ung, Borsova megyék területére, de ezenkívül egyes ispánok is hozattak közülök a vár-építés nehezebb munkájához várszolgákat s ilyenektől kapták nevüket Csongrád, Nógrád, Zemplén (eredetileg Zemtyán) várak. E délszlávoknak az a része, amely már 931-ben a magyarok hatalma alá került, szétszitatott a nyolcz törzsök között raboknak. Ezek ekként széjjel terjedtek az országban s azért tőlük tanulta meg a magyar a *pest* (= mérszégető kemence), a *rosta* (eredetileg resta), *mezsgye*, *rozsdá*, *drága*, *mák*, *rák* stb. szavakat.³⁴⁹

Mocsiának és a Szerémségnek elfoglalása megnyitotta az ország határait, azon török fajta nép előtt is, a mely magát vallásáról egyszerűen böszörmény (= műszülman)-nek vagy pontosabban izmaelitának nevezte. A görögök eredeti, régi lakásokról káriz-oknak, kálizok-nak hívták őket s ebből a magyar idővel káloz-t csinált, de máskülönben részint arcszinük, részint vallásuk miatt szerescseneknek is nevezték. Legtöbben Szerém megye keleti felében laktak, mert a görögök odatelepítették őket, de innen azután a közülök kivált kereskedők felhúzódtak a Duna mentén és elterjedtek Tiszántúl is.³⁵⁰ Ez időszak végén körülbelül 1087 óta Trencsén környékének állandó megszállásával lettek lakosai Magyarországnak a fehér-horvátokból származó szlovák-tótok.

Legnagyobb nyeresége volt azonban a magyar nemzetnek az, hogy e század alatt (997–1095) a régi pannon- és morvaszlávok teljesen beléje olvadtak. A keresztény vallás felvételével ledőlt az a nagy válaszfal, a mely a magyart a tőle tótnak nevezett szlávtól elválasztotta. Ezentúl egy egyházban imádkoztak, együtt ünnepeltek, összeházasodtak s így elmagyarosodtak. Mily benső és szoros volt az érintkezés a kereszténnyé vált magyarok és a keresztény vallásban ekkor végleg megerősödött pannon-szlávok között, mutatja az a sok-sok szláv szó, amelyet a magyar épen a keresztény igazságok kifejezésére e pannon-szlávoktól kölcsön vett. Ezek a *angyal*, *szent*, *gonosz*, *miloszt* (most malaszt), *csoda*, *hála*, *pokol*, *babona*, *keresztél*, *bérmál*, *apát*, *apáca*, *pap*, *pilis*, *koma*, *dusnok*, *vecsernye*, *palást*, *parázna*, *paraszt*, *bolond*. A pannon-szlávból fordította le a magyar a húsvét-ot, tőle vette át a *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* elnevezéseket, pedig ezekre a régi magyar nyelvben

is voltak szavak, tőle tanulta meg a nyugati nemzetek neveit: a *németet*, az *olaszt*, a *taliánt*, a *korontált* (*korontál*).

De nagy befolyást gyakorolt a beolvadó pannon-szláv a magyar bíráskodásra is. Maga a legfőbb bíró és helytartója a szlávból alakított király és nádorispán neveket kapta. A bíró mellett ott állott a szláv prisztav-ból lett poroszló, a kártvallottak *panaszt* tettek, *vádat* emeltek, *kalodába*, *gúzsba* tették a gonosztevőket s ha a bíró elítélte őket *megpálcázták*, *tömlőc*-be (timnicá-ba) vetették és *börtön* (birtin) őrizte őket. Ha pedig *szomszédjai* az ő ártatlanságáról tanuskodtak *szabad*-dá tették, kivált ha *zálogot* is adott.³⁵¹

A lakosságnak főfoglalkozása az 1038 – 95 években is az állattenyésztés volt, egy részének pedig még mindig a halászat. A lóhús evés és lótejivás elhagyása következtében a lótenyésztés számra nézve hanyatlott ugyan, de a magyar lovak e század vége felé is keresett, kiviteli árúk voltak. A legelső lótenyésztő maga a királyi család volt, úgy hogy 1055-ben I. András a királyi ménesből 50 csikót ajándékozhatott a tihanyi monostornak s ezt a következő évekre is kötelezővé tette. A monostorok alapítóleveleiben (1055, 1067) és a pannonhalmi 1090 táján kelt megerősítő levélben mindig darabszám szerint feljegyzik a jószágokat, mert a megélhetésre ezek voltak a szükségesebbek.³⁵²

De lassan-lassan a népesség szaporodása és a keresztény vallás bőjtjei csak rászorították a lakosságot, hogy több búzát, árpát vessen s így több földet szántson fel. A bevándorlók s majd a bort szerető magyarok is a szőlőhegyeket is sűrűbben keresték fel és nagyobb terjedelemben ültették be azokat szőlővel. Ezeket pásztoroktól, idegenektől őrizni kellett és így önkéntelenül is megalakultak az egyes városok és falvak határai, úgy, hogy a földközösség immár csak az egyes városok és falvak határain belül maradt meg. I. András már 1055-ben felismertető jelekkel elkülöníti azokat a földeket, amelyeket azontúl már csak a tihanyi apátság emberei használhattak. 1067 táján pedig a Borsod megyében fekvő százdi monostor alapítója ki is mondja, hogy a Gödöllő mellett Szadáról távozzanak el azok, akik nem tartoznak a monostornak adott családokhoz.

Az egyházaknak (ámbar jórészt csak faegyházaknak) és monostoroknak építése, a papság, szerzetesség, főurak ruháinak

előállítására rábirta a lakosság egyrészét a mesterségek űzésére is. 1055-ben I. András 2 sáruvarrót, 2 kovácsot, 1 kádárt, 2 molnárt, 1 ötvöst, 1 esztergályost és 1 tímárt rendelt a tihanyi monostor szolgálatára. A százdi monostor oklevele említi még a gyapjú- és lenfonókat, a pannonhalmiét a szűcsöket.³⁵³

A takács mesterséget főleg a szlávok űzték, mert a magyar tőlük tanulta el az *osztováta*, *ontok*, *guzsaly* szavakat. Vízi malmokat pedig először a beköltözött vallon-olaszok csinálták náluk s azért tőlük vették át a *malom* (molin-moln-malom) szót.³⁵⁴

A magyarok megtérésével a nyugati keresztény országok kereskedői előtt megnyílt az út egész a Száváig s mivel a Közép-Duna Mautern-től, később, 1050 után pedig Haimburgtól egész Nándor-Fejérvárig olcsó és biztos szállítást nyújtott. Kétségtelen, hogy a nyugati kereskedők, sőt 1018 után a görög kereskedők is ügyekeztek ezt felhasználni Győr, Esztergom, Vác, Ó-Buda, továbbá az akkor még hajón megközelíthető Kalocsa és Bács városok részben ennek köszönhetik emelkedésüket. A nyugati kereskedők 1080 táján azt is tudták és beszéltek egymásnak, hogy Magyarország erdőkkel és hegyekkel van körülvéve, úgy hogy belőle csak kapukon lehet kijönni.³⁵⁵ Ebből látszik, hogy a szárazföldön is ügyekeztek ez országból jóságokat kivinni. Mind e kereskedők azonban külföldiek voltak és Szent-László úgy intézkedett, hogy ha ilyenek jelentkeznek az ország kapujánál, a határszéli ispán küldje őket a királyhoz. A király határozta meg, hogy mit és mennyit vehet meg. Azután is csak a király poroszlójának jelenlétében vette az engedélyezett árukat és csak így szállíthatta ki. Az 1077-iki törvény szerint magyar kereskedő is csak a király engedélyével szállíthatott külföldre lovat vagy ökröt és ezt a határszéli ispánok, az őrnagyok (a határőrök fejei) és határőrök szigorúan ellenőrizni tartoztak, mert különben az ispán hivatalát, az őrnagy vagyonát, az őr szabadságát veszítette.

De épen ezen törvénycikkkel mutatja, hogy voltak már magyar kereskedők és főleg pedig olyanok, a kik vásárról vásárra jártak, de ezeknek is nagyon vigyázniok kellett, hogy lopott jóságot ne vegyenek és ne áruljanak.

A különböző foglalkozások is előidézték azt, hogy a társadalmi osztályok megszorodtak. A régi két osztály: az úr és a rab közé sok átmenet ékelődött be.

A keresztény vallás Isten gyermekeivé tévén azokat, akik Jézusban hisznek, ugyanazon egyházban, ugyanazon oltárhoz vezetvén az ő híveit, százezreket és százezreket rábirt, hogy a rabokat ne tekintsék többé igavonó barmoknak, hanem embertársaiknak és enyhítsenek azok sorsán.

Az ilyenek azután bizonyos természetbeli szolgáltatások fejében felmentették rabjaikat a folytonos, mindennapi dolog alól. Ha a természetbeli szolgáltatásokat valamelyik egyháznak voltak kötelesek adni avégből, hogy annak papja az év bizonyos napján a halottért gyászistentiszteletet tartson, az ilyen felmentetteket dusnokoknak, magyarosan torlóknak hívták.³⁵⁶

A gazdagok rabjaikat gyakran távolabb eső, vagy nagy ügyességet kívánó dologra küldték, úgy hogy ezek csak bizonyos napokon vagy heteken voltak kötelesek az úr udvarában megjelenni. Ezek is felszabadultak az úr közvetetlen felügyelete és rendelkezése alól. Ezeket udvarnokoknak hívták s minél jobb, ügyesebb kézművesek lettek, annál nagyobb függetlenséget vívtak ki maguknak, kivált a királyi család udvarnokai, mert hiszen ezek sokszor nagyon távol teljesítettek szolgálatot s róluk nem is közvetlenül a király, hanem annak ispánja rendelkezett.³⁵⁷

Az udvarnokoknál szabadabbak voltak a jövevények vagy vendégek, mert ezek maguk szabták meg, mily kötelességeket vállalnak, a midőn egy-egy úr földjén letelepedtek.³⁵⁸

A királyi család a maga nagy birtokait egy központból nem műveltethette, tehát e szempontból is kénytelen volt az ország egyes pontjain várakat építtetni s azokat kisebb gazdasági központokká tenni. Az ezen várakhoz csatolt földeket azután kiosztotta a maga rabjainak s így azokat a rabságból felmentve szolgálkká vagy másként várszolgákká tette. Ezek oly nagy számmal voltak, hogy azok felügyeletére száznagyokat, tíznagyokat kellett alkalmazni, a várakban vagy a vár mellett felhalmozott javakhoz kezelőül pedig várnagyot kinevezni. A várszolgák közül azokat, a kik a vár mellett a *pologon* laktak, *pologároknak*, röviden *polgároknak* nevezték el.

Ezen kívül lovas katonák is szükségesek voltak a sokszor távolcső birtokok termésének beszedésénél, a szarvasmarhák és egyéb jószágok védelmezésénél s a szegényebb magyar nemesek kellő mennyiségű föld használatáért erre is vállalkoztak. Így keletkeztek azután a várjobbágyok. Hozzájuk hasonlóak voltak az örök.³⁵⁹

Tehát Szent-László korában a más birtokán élő s az uraknak vagy felső fokón a királynak bizonyos szolgálatokat tevő társadalmi osztályok, ezek voltak rabok, felmentettek (torlók) udvarnokok, bevándorlottak (vendégek), várszolgák, várjobbágyok.

A maguk birtokán élő osztályok voltak a köznemesek, főnemesek, papok.

Külön társadalmi részben még idegen nyelvű osztályt alkottak a magyar sereg segédcsapatai: a székelyek és besenyők. Ezek a király földjén laktak, de e földet egyelőre közösen használták s egymásközt tulajdonjoggal fel nem oszthatták.

Az 1082—83 telén elfoglalt régi Szlavoniát 3 vármegyére osztották fel (Körös, Varasd, Zágráb) s az egész terület a királyé lett. Itt megmaradt a németektől szedett nyersbőr-adó (mardurina) s ennek beszedésére kisebb járások, illetőleg székek alakultak ispánok, királybírák és székbírák (iudec terrestres) vezetésé alatt.³⁶⁰

Így ügyekezett a magyar nemzet a magyar király hatalma alá jutott területeken minden társadalmi osztálynak helyzetét rendezni s a józan, szorgalmas, igaz embernek a haladást biztosítani.

JEGYZETEK.

1. V. ö. Turul. 1906. 110—11. Katholikus Szemle 1913. 1064—65.
2. V. ö. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. 303.
3. V. ö. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores III. 780, 735, 846. Huber—Baróti: Ausztria története. Budapest. 1899. I. 198.
4. Az eddig előadottakra nézve források: Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Edidit Florianus Mátyás, Volumen I. Quinqueecclesias. 1881. Volumnen. II. Lipsiae. 1883. Ezentúl H. H. Fontes Dom. rövidítéssel idézzük. I. 4, 15, 83. II. 139.
5. V. ö. Nagy Gyula: A gróf Sztáray család oklevéltára. I. k. X—XII. II. Turul. 1914. 22. Karácsonyi: A magyar nemzetségek története. II. 182—202.
6. Katholikus Szemle. 1910. 353—58.
7. Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. k. 17, 39. Az itt idézett egykorú adatokra hivatkozom s nem Knauz véleményére.
8. Karácsonyi: Szent-istván király oklevelei és a Szilveszter-bulla. 161—64. Századok. 1901. 869—79.
9. Monumenta Germaniae SS. III. 782. U. ö. IV. 689—91.
10. V. ö. Huber—Baróti: Ausztria története. I. 145. Monumenta Germ. SS. IV. 689—91.
11. Monumenta Germaniae. SS. W. 92. V. ö. Turul. 1906. 99—104.
12. Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae I. 288.
13. Monumenta Germaniae. IV. 689—91.
14. H. Hung. Fontes Dom. I. 213.
15. Huber—Baróti i. m. 146—47.
16. Thietmar merseburgi püspök. Chronicon Liber VIII. no. 3.
17. Weiss János: Világtörténelem IV. 339.
18. Monumenta Germaniae II. 871.
19. Karácsonyi: Szent-Adalbert védelme 22—23. Katholikus Szemle 1904. 532—535. Wenzel: Árpádkori Okmánytár I. k. 15—20. Monum. Germ. SS. IV. 579, 596. XV. 1178—80. Neues Archiv für ältere deutsche Geschichte. XXVII. k. 61—67. H. Hung. Fontes D. I. 16.
20. Jirecek K. I. A bolgárok története. Fordította Mayer, Nagybecsberek 1889. 179—83.
21. H. Hung. Fontes D. II. 140—41.
22. V. ö. A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 1896 évf. Szent-László és Erdély. Erdélyi Múzeum 1915. 23—31. Karácsonyi: A vallon-olaszok

43. Thietmár: Cronicon Liber IV. nr. 28.
44. V. ö. Knauz: Mon. ecl. Strigon I. 33, 39,
45. Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 796. 547.
46. V. ö. Pertz: Monumenta Germaniae SS. IV. 606—7. Hazai Okmánytár. VI. 1—2. A vácit azért tartjuk valamivel későbbi alapításnak, mert székesegyháza épen úgy a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére volt avatva, mint a győrié. Már pedig hihetetlen, hogy ugyanazon érsekségben egyszerre két székesegyházat rendeltek volna ugyanazon szent védelme alá, kivált ezen időben, a midőn a püspökségeket még a védőszentekről szokták emlegetni és egymástól megkülönböztetni, (ecclesia s. Adalberti, ecclesia s. Michaelis.)
47. H. H. Fontes D. I. 6, 17.
48. Szentpétery Imre: Szent-István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből, XXIV. 1012) Budapest 1918. 55—57.
49. Schematismus Cleri Colocensis, 1885. VII—XXXVII. (Városey Gyula értekezése a kalocsai és bácsi egyházak egyesüléséről.) Pertz: Mon. Germ. SS. XVII. 636. Karácsonyi: Szent-István király oklevelei 84.
50. V. ö. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története, III. 25. Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély. (Katholikus Szemle, 1896. 456—83.) Szent-László és Erdély. (Erdélyi Múzeum, 1915. 26—30.) Hét vár. (Pásztor tűz, 1923. évf.) Szent-Gellért élete és művei. Budapest, 1887. A vallon-olaszok Erdélyben. Kolozsvár, 1923. Különlenyomat a Hírnökből.
51. Karácsonyi: Szent István oklevelei, 57—75. A helynevek helyesebben vannak közölve. Fejér: Cod. Dip. IV/2 431—32.
52. Csánki i. m. III. 321, 341, 349.
53. Karácsonyi: Szent-István oklevelei 40—53. Századok 1901. évf. 1057.
54. Az itt előadottak természetesen olyan kövek kezdetések, a melyek nagyobb részt az egyházmegyék későbbi kiterjedéseiből és felosztásaiból vontunk. Főforrásul az 1332—37-iki pápai tizedjegyzékek szolgáltak.
55. H. H. Fontes D. I. 17.
56. Endlicher: Monumenta Arpadiana, 134.
57. Batthyány i. m. 326—27.
58. Karácsonyi: Szent-István oklevelei, 79—100.
59. A magyar honfoglalás kútfői, 34.
60. H. H. Fontes D. III. 208. V. ö. Magyar Nyelv, 1925. 222.
61. H. H. Fontes Dom. I. 22.
62. Batthyány i. m. 326—27. — 63. U. o.
64. Endlicher: Monumenta Arpadiana 134 s a köv. II. H. H. Fontes D. I. 16.
65. H. H. Fontes D. II. 39.
66. Batthyány i. m. 326, 340.
67. V. ö. Gyomlay Gyula: Szent-István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből XVII. k. 8. sz.) Czebe Gyula: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből, XXIV. 3. sz.) Budapest, 1916. 73—74. Hóman Bálint: A veszprémvölgyi 1009-iki oklevél hitelessége. Turul 1911. 123. 167. Hóman: Szent-István görög oklevele. Századok. 1917. 99, 225. Karácsonyi: A görög katolikus magyarok eredete. Budapest, 1924. 9—12.

68. H. H. Fontes Dom. I. 19. Századok, 1901. 1062—64.
 69. H. H. Fontes Dom. I. S. 125. — 70. U. o. 17.
 71. Karácsonyi: Szent-István oklevelei 46. — 72. U. o. 82.
 73. V. ö. Karácsonyi következő értekezéseit: Ki koholta a Szilveszter-bullát. (Századok 1909. 361) és Világbolondító Tomkó János. (Századok, 1913. 1.) Kollányi: Visitatio Capituli Strigoniensis a. 1397. 11. Theiner: Monumenta Hungarum s. ill. II. 615.
 74. Theiner i. m. I. 174.
 75. H. H. Fontes Dom. I. 19. 140.
 76. H. H. Fontes Dom. I. 45. V. ö. Századok, 1901. 993, 999—1004, 1008. Fejér: Cod. Dip. II. 15.
 77. Thietmár: Chronicon Liber VI. 56. Dúdík: Mährens Geschicht 95-96.
 78. Theiner i. m. I. 487—90.
 79. Fejér: Cod. Dip. II. 15.
 80. H. H. Fontes Dom. I. 5. 20. Fraknói Vilmos: Magyarország össze-kötetése a római szentszékkel I. 401.
 81. Karácsonyi: Szent-István oklevelei, 17. Az oklevél későbbi kohol-mány ugyan, de hiteles feljegyzések használásával készült.
 82. H. H. Fontes Dom. IV. 192. Ez időben a római zarándoklat a fejedelmeknél nagyon szokás volt. Az aquitani herceg az 998—1020 évek minde-nikében elment Rómába. Migne: Patrologia Lat. CXLI. 56, 70.
 83. Wenzel: Árpádkori Okm. I. 15.
 84. Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 796. — 85. U. o. XVII. 636. — 86. U. o. IV. 547.
 87. H. H. Fontes. Dom. I. 27.
 88. Batthyány i. m. 311.
 89. Pertz: Mon. Germ. SS. VII. 674. — 90. U. o. IV. 634.
 91. Fejér: Cod. Dip. I. 288.
 92. Stilling: Vita. Stephani regis. 254. Pertz: Monum. Germ. IV. 678.
 93. H. H. Fontes D. I. 20. — 94. U. o. I. 28.
 95. Látszólag e három pont Szent-István későbbi törvényeiben is fölme-riült, de ha szorosabban összevetjük azokat a későbbi törvényekkel, még sem lehet mondani, hogy Hartvik e 3 pontot Szent-Istvánnak maig fenmaradt törvény-cikkelyeiből merítette. Különösen hiányzik Szent-Istvánnak maig fenmaradt tör-vényeiből az a cikkely, hogy senki sem lehet a maga ügyében bíró, Ennél-fogva a Hartviktól látott és Szent-Istvántól aláírt okíratot elveszettnek kell tartanunk.
 96. V. ö. Karácson Imre: A XI. és XII. századbéli magyarországi zsi-natok. Győr, 1888. 72, 29, 32, 35, 42.
 97. Így értjük e (IV.) cikkelyt: „Testimonium laiei adversus clericum nemo (seilicet secularium iudicum nemo) recipiat,” mert fentebb a III. cik-kelyben világosan mondja a király, hogy a papok vádlói nős és családos fér-fiak, tehát világiak legyenek persze a papokon kívül. A pap kérdőrevonását a világi bíró úgy sem vállalhatta el, mert a pap nem tartozott az ő hatósága alá.
 98. Burchard wormsí püspök törvénykönyve. Liber XIX. caput 5.
 99. A törvények szövegét I. H. H. Fontes Dom. I. 114—24.
 100. U. o. I. 125—29. — 101. U. o. I. 126—27. — 102. U. o. I. 126,

103. U. o. I. 7—8. — 104. Karácsonyi: Szent-István oklevelei, 82.
105. Knauz i. m. I. 473—474. Hazai Okmánytár, IV, 120—21.
106. H. H. Fontes Dom. I. 124—26.
107. Racki: Documenta Historiae Chroaticae, 139 stb.
108. V. ö. Századok, 1903. 302—307.
109. Migne: Patrologia Lat. CXLi. 947, 955. Szentpétery Imre: Szent-István király pécsváradi és pécsi alapító levelei, Budapest, 1918. 37—64.
110. Szentpétery i. m. 1—37. Heribert c. jelzésű fogalmazóra u. o 8—9. II. Ha a pécsváradi alapítólevél 1329-iki illetőleg 1399-ik átiratából kihagyjuk a „Eadem etiam apostolica . . . celebrare“ és „Crismata vero . . . debeta“ kezdetű illetőleg végzésű szavakat, előttünk áll Szent-Istvánnak olyan levele, a mely az egykorú fejedelmeknek, kivált II. (Szent) Henriknek, Szent-István sógorának okleveleivel teljesen egyezik.
- Ellenben az 1001-re tett pannonhalmi alapító- vagy kiváltságlevelé az új kutatások szerint csak 1210 táján készített ügyes utánzat. Egybefoglalja ugyan a pannonhalmi apátságnak részben Szent-István koráig visszavihető jogait, de máskülönb a pécsváradi alapítólevélből kölcsönzött két formulán kívül semmi sincs benne Szent-István korából és így felhasználása a magyar nemzet történetírásában csak iszonyú zavart okoz. V. ö. még Szentpétery: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923. S. k. 1—4.
111. Batthyány i. m. 328.
112. Pertz: Monum. Germ. SS. IV. 547. Katona i. m. 160. Batthyány i. m. 330.
113. Batthyány i. m. 338.
114. H. H. Fontes Dom. I. 130.
115. Karácsonyi: Szent-István oklevelei 84.
116. Fejérfpatak: Kálmán király oklevelei 34.
117. Lásd ennek igazolását alább a társadalmi osztályokról és telepítésekéről szóló fejezetben. (XVIII. fejezet 18 II.)
118. Hóman Bálint: Magyar Pénztörténet. Budapest, 1916. 162—191 II. Századok 1918. 161—65.
119. Karácsonyi: Szent István oklevelei 82.
120. Szent-István törvényei: II, (III.) §. 8. V. ö. §. 5.
121. Knauz: Monum. eccl. Strig. I. 33.
122. III. Béla, magyar király emlékezete. Szerkesztette Forster Gy. 177.
123. Karácsonyi: Szent-István oklevelei 40.
124. Századok, 1897. 291—97.
125. Batthyány i. m. 340.
126. H. H. Fontes. I. 16.
127. Karácsonyi: Szent-István oklevelei 82,
128. A pécsi székesegyház leírásában főként Henszlmann Imre: Pécsnek középkori régiségei (Archeologiai Közlemények. I—II. kk.) és Gerecse Péter: A pécsi székesegyház régiségei (Archeologiai Értesítő 1895. évf.) értekezéseit követtük.
129. Henszlmann: Magyarország ó keresztény, román és átmeneti stílus emlékei. 49—52. Foerk Ernő: A kalocsai Szent-Istvánkori székesegyház érseki sírja. Külön lenyomat az Archeologiai Értesítő 1911-iki évfolyamából.

130. III. Béla király emlékezete, 17—34.
131. Hogy e pompás mű 1031. szept. 1-re készen volt, mutatja az indictio. Ennélfogva egészen elhibázott nagyérdemű tudósunknak, Czobor Bélának azon véleménye, hogy e miseruha Szent-Imre halálának emlékére készült. Szent-Imre 1031. szept. 2-án halt meg s akkor e misemondó ruha már készen állott. A kis életírat is határozottan állítja, hogy Szent-István a székesfejérvári egyházat befejezte (consummaverat), Hartviknak vagy inkább az ő műve bővítőjének ezzel ellenkező állítása elvetendő.
132. H. H. Fontes Dom. I. 19. A ciboriumot — mint azt Czobor Béla több helyütt megjegyzi, Erdy hibásan fordította le annak idején: „szentségtartó“-nak. E hiba azután Pauler Gyulának nagyművébe (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt) is átment. I. k. 74 l.
133. H. H. Fontes Dom. I. 5.
134. Archeologiai Értesítő, 1895. évf. 407.
135. Füßy Tamás: A zalavári apátság története, 437.
136. Archeologiai Értesítő 1897. évf. 204—212.
137. III. Béla király emlékezete. 98—102. A 4 utolsó apostol zománcos képeinek elveszését. „Hogyan lett Szent-István koronája a magyar szent korona felső részévé“ című művemben (Budapest 1907) annak tulajdonítottam, hogy Szent-István koronáját 1038-ban vele együtt eltemették. Ekkor aztán a 4 utolsó apostol képe Szent-Istvánnak hátsó koponya csontja alá került s a sírbatétel-lel járó zökkenés, továbbá a 45 évi nyomás következtében e 4 zománcoskép megsérült. Az 1916 dec. 28-iki vizsgálat azt állapította meg, hogy a magyar királyi korona eredetileg is kereszt alakban hajlított pántokból s ezekre alkalmazott, a pántok hajlását követő zománcos képekből állott. (Archeologiai Értesítő XXXIX. 1920—22. 63—65.) Ha ez csakugyan való, azon föltevésen, hogy Szent-István koronája eredetileg nyílt, abroncs-alakú volt és a hozzáfűzött következtetések tárthatatlanokká válnak.
138. III. Béla király emlékezete. 102—114. Czobor Béla abbéli véleménye, hogy e miseruha Szent-Imre halála emlékére készült, — mint emléltök — tévedés.
139. Katona i. m. I. 320—23. Archeologiai Értesítő X. k. (1890 évf.) 332—33. Századok, 1901. 1016—18.
140. Czobor Béla értekezése. Századok. 1901. 1018—20.
141. Thietmar: Chronicon Liber VII. 52. VIII. 16.
142. H. H. Fontes Dom. I. 112. Pertz: Mon. Germaniae SS. XX. 794.
143. H. H. Fontes D. I. 104.
144. U. o. I. 6, 24, 60—61.
145. H. H. Fontes D. I. 29 és Wippo tudósítása. Katona i. m. I. 344.
146. H. H. Fontes D. 54—55. — 147. U. o. I. 21—23.
148. Pertz: Mon. Germaniae SS. V. 121.
149. Batthyány i. m. 337—40.
150. H. H. Fontes D. I. 7—8, 84.
151. Thietmar: Chronicon Liber VIII. 3. — 152. U. o.
153. Batthyány i. m. 356. — 154. H. H. Fontes D. I. — 155. U. o. 25.
156. Pertz: Monum. Germaniae SS. IV. 634.
157. H. H. Fontes D. I. 22. Katona i. m. I. 185.
158. H. H. Fontes D. I. 19. — 159. U. o. 140—41.
160. Ki van adva u. o. I. 102—12. és a magyar törvénytárakban és több helyütt, Békefi Remig: Szent-István intelmei c. becses értekezésében. Századok, 1901. 921—990. részletesen összehasonlította ez intelmeket az egykorú vagy közeli korú és ilyen tárgyú utasításokkal, de szóról-szóra való egyezést csak a Szentírassal és az Athanáz-féle, könyvnélkül tudott hitvallással talált, másban nem. Nem fogadjuk el ellenben Békefi abbéli véleményét, hogy ez intelmeket Szent-Gellért írta. Főoka ennek az, hogy Szent-István intelmeiben oly pontos felosztás, oly szoros, logikai rend uralkodik, a mely Szent-Gellért természetével és napjainkig fenmaradt művének írásmódjával összeegyeztethetetlen.

161. H. H. Fontes Dom. I. 59. — 162. U. o. I. 6.
 163. Századok 1902. 110.
 164. H. H. Fontes D. I. 83.
 165. Pertz. Mon. Germ. SS. III. 98.
 166. H. H. Fontes Dom. 105.
 167. A mit Szent-István titági rokonságáról itt röviden előadtam, bőven igazoltam régebben megjelent következő értekezéseimben: Szent-Adalbert védelme. (Katholikus Szemle, 1904. 451, 523.) Szent-István anyja I. András atyja. Új credmények (Turul. A magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönye, 1906—97.) A Szent-István anyjáról szóló tudósítások új megrostálása (Turul. 1909. I.) Még egy szó Koppany lázadásáról. (Katholikus Szemle 1913. 1064.) Ujabbán: Szent-László király élete, Budapest, 1926. művem 5—10 II. én is kitértem erre.
 168. Joannes Diaconus. Chronicon Venetum. Migne: Patrologia Lat. CXXXIX. 437. Pauler Gyula i. m. I. 87—88. Századok 1869. 147—48.
 169. H. H. Fontes Dom. 27. — 170. U. o. I. 111. — 171. U. o. I. 26.
 172. H. H. Fontes Dom. I. 8, 25.
 173. Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 794.
 174. Batthyány i. m. 343. — 175. U. o. 342.
 176. H. H. Fontes D. I. 8—9. Pertz: SS. XX. 794.
 177. Karácsonyi Szent-István oklevelei 59. Thietmár: Chronicon Lib.
 VIII. nr. s. Pertz: SS. V. 123.
 178. H. H. Fontes D. I. 61—62. — 179. U. o.
 180. Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 797.
 181. Századok, 1897. 291—97.
 182. Huber—Baróti i. m. I. 153—54.
 183. Péter első uralkodására nézve források: Hist. Hung. Fontes. Dom. II. 145—47. Katona: Hist. critica regum. I. 471—600. Huber—Baróti i. m. 166—67. Pauler Gyula: A magyar nemzet története, II. kiadás, I. k. 78—80. V. ö. még Wertner Mór: Az Árpádok családi története, 76—92. Egyes írók abbéli állítása, hogy Kázmér 1039-ben Lengyelországból jött volna Magyarországra, súlyos tévedés, mert őt anyjával és testvérével együtt már 1036-ban elűzték a lengyelek s azóta ő Köln vidékén lakott. Bresslau: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II. II. k. 495—7.
 184. Aba uralkodására nézve az egykorú források összegyűjtve találhatók Katona i. m. I. k. 608—665 és újabban Kandra Kabos: Aba Sámu király, Budapest, 1891, 61—'26. V. ö. még Huber—Baróti i. m. 166—70. Pauler Gyula i. m. 80—89. Kepp Frigyes Gusztáv: Magyarország viszonya a német császársághoz a XI. évszázadban, Nagyszeben, 1902. 27—40 II. Mórícz, Bálint: Magyarország harcai Németország ellen, Budapest, 1909. Származására nézve I. Fehér Géza értekezését Körösi—Csoma—Archivum I. 123—128. Karácsonyi: Magyar nemzetségek a XLV. század közepéig, III. k. 104. Tomaj név alatt. A későbbi Aba nemzetség csak hiúságból tartotta őt ősenek.
 185. Péter bukására források Katona i. m. I. k. 669—93. Pauler i. m. 90—92. Kepp i. m. 47.
 186. Bresslau: Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II. II. k. 495—97.
 187. V. ö. Karácsonyi: Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát 7—12 II. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XXIV. k.)
 188. Turul. 1890. 126. V. ö. Pelesz: Geschichte der Union der Bothenischen Kirche mit Rom. Würzburg—Wien. 1881. 131 I.
 189. V. ö. H. H. Fontes Dom. II. 153. A későbbi író azonban e helyütt már a maga korának kúnjait írja a besenyők helyett. A kunok azonban csak 1078 táján foglalták el a besenyők országát. Magyarországból Kiev felé csakis a besenyők országán lehetett keresztül menni.
 190. Wertner Mór: Az Árpádok családi története 114—24.
 191. H. Hung. Fontes D. II. 154—55.
 192. Ethnographia, 1896 évf. 476—77.

193. H. H. Fontes D. II. 155—57. Batthyány: Acta et scripta s. Gerardi 347—51.

194. H. H. Fontes D. III. 208.

195. Pertz: Monumenta Germ. SS. 803. H. H. Fontes D. II. 158.

196. Weiser Frigyes értekezése a kalocsai főgimnázium értesítőjében. 1880. 4—5 II. V. ö. Jaffé: Regesta Pontificum. 373. Pertz: Mon. Germ. SS. IV. 509.

197. Neues Archiv f. ä. deutsche Geschichte 1881. 590—98. Bunyitay: A váradi püspökség története, III. 25.

198. Hergenröthers Kirchengeschichte. IV. Auflage Neu bearbeitet von J. T. Klirsch. Freiburg, 1906. II. k. 218—21.

199. Karácsonyi: Szent László király élete, Budapest 1926. 10—14.

200. Katona i. m. II. 42. Kiss Lajos értekezése: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. Hadtörténelmi Közlemények. IV. k. 1891) 57 és köv. II.

201. Hergenröther i. m. II. 221—22. Jaffé: Regesta Pontificum. 373. Pertz: SS. IV. 509.

202. V. ö. Hirsch: Jahrbücher d. d. Reichs unter Heinrich II. D. 29. 148—50. 178, 312. III, 116. Huber—Baróti i. m. 184—7. Racki: Documenta historiae Croatiae, 428.

203. Huber—Baróti i. m. 198. Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 804.

204. Az idevonatkozó rengeteg irodalomból, csak Kropf Lajosnak a legrégibb adatokat szóról-szóra idéző értekezéseire utalok: Kik voltak az angol-szász hercegek. (Századok, 1807. 783—92.) Ágota király leány származása. (Turul, 1896. 49—55.) Az Eppensteinokkal való összeköttetést azonban ő sem ismerte föl.

205. H. H. Fontes Dom. II. 159.

206. Az 1051 és 1052-iki hadjáratokra vonatkozó adatok olvashatók Katona i. m. II. 52—69, továbbá Kiss Lajos idézett értekezésében. (Hadtörténelmi Közlemények IV. k. 1891.) Móricz Bálint Dezső: Magyarország harcai Németország ellen, Budapest, 1909. Az összes német és magyar történetírók is részletesen foglalkoznak velük. V. ö. Pauler. Gyula i. m. 88—102, 427 II. Huber—Baróti i. m. I. 72—75.

207. H. H. Fontes D. II. 170. Az évre nézve I. u. o. III. 208 csak hogy itt a másoló tollhibából Samsont írt Salamon helyett.

208. Batthyány i. m. 152. Katona i. m. II. 111—12.

209. Katona i. m. II. 108.

210. Hadtörténelmi Közlemények 1891, 359.

211. Hirsch: Jahrbücher d. d. Reichs unter Heinrich II. I. 444—54. Karácsonyi: Szent-László király életében 12—13. Katona i. m. II. 87.

212. Katona i. m. 84. Kiss Lajos idézett értekezése. Hadtörténelmi Közl. IV. 352—53. Kepp F. Magyarország viszonya a német császársághoz. Nagyszeben 1903. 56.

213. Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 806. 7. Pauler i. m. I. 103.

214. Hergenröther i. m. 340. Pertz. Mon. Germ. XX. 801. Katona i. m. 86.

215. Katona i. m. II. 85—86. Az eseményekből következtetjük, hogy Schaffhausen Lambert ez alkalommal összetévesztette III. Henriket IV. Henrikkel. Mivel III. Henrik idősebbik, de még csak 12 éves leányát nem adta oda a sváb hercegnek, még kevésbé hihető, hogy a fiatalabbikat oda adta volna a gyűlölt magyar király fiának.

216. Századok, 1887. 783—91. Katona i. m. 98—99.

217. Pertz: Mon. Germ. SS. XX. 807. V. ö. Pauler i. m. 426. IV. sz. jegyzet, Kepp i. m. 58.

218. Pertz 35. IX. 76—78. Migne: Patrologia Latina CLXVI. 279.

219. Katona i. m. II. 140. Pauler i. m. I. 105—6. 429 I. 212 jegyz.

220. H. H. Fontes D. II. 159.

221. U. o. 163. — 222. Pauler i. m. I. 106.

223. H. H. Fontes D. II. 164. — 224. Pauler i. m. I. 107.

225. Pertz: SS. XX. 807. — 226. Katona i. m. II. 142.
 227. Huber—Baróti i. m. I. 202.
 228. V. ö. Mátyás Flórián: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról I. András és Kálmán királyaink halála éveiről Budapest, 1899. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XVII. k.) 22—24 II. és Katona i. m. II. 145—46. A H. H. Fontes D. II. 165. olvasható elbeszélés több tekintetben különbözik a német tudósításoktól, de mivel a német tudósítások szemelláthatólag Weimar Vilmos környezetéből származnak és egykorúak, inkább ezeket kell elfogadnunk, mint a 30 évvel később hallomásból dolgozó és Péter második futását I. András visszavonulásával összezavaró magyar író elbeszélését.
 229. H. H. Fontes Dom. II. 151—52. Pauler i. m. 434. Karácsonyi: Szent-László király élete 9—10.
 230. H. H. Fontes D. I. 159. Fejér: Cod. Dip. I. 394.
 231. H. H. Fontes D. I. 166. V. ö. u. o. 154.
 232. Katona i. m. II. 148. Wertner i. m. 147.
 233. H. H. Fontes D. 167.
 234. V. ö. Pauler i. m. 430 I. 215 jegyzet. Fraknoi: A szekszárdi apát-ság története.
 235. Katona i. m. II. 184—85. Wertner i. m. 146—56.
 236. Huber—Baróti: Ausztria története I. 187, 198—99. Archiv für oesterreichische Geschichte LXXXI II. k. 519—21. Katona i. m. II. 382.
 237. Századok 1915. 183—89. (Karácsonyi: Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal.)
 238. Weiss János: Világtörténet. (Kiadja Szabó Ferenc, Nagybecskerek) IV. 589—92.
 239. H. H. Fontes D. II. 169.
 240. U. o. V. ö. Katona i. m. II. 203—6.
 241. Katona i. m. II. 215—16. 237. H. H. Fontes D. II. 170—71.
 242. Katona i. m. II. 213.
 243. H. H. Fontes D. II. 170.
 244. U. o. 170. V. ö. Századok, 1915. 183—87.
 245. V. ö. Karácsonyi: Kik voltak és mikor jöttek hazánkba a böszörmények. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XXIII. k.) Budapest, 1915.
 246. H. H. Fontes D. III. 209.
 247. V. ö. Gyárfás István: A jász kunok története. Kecskemét, 1873. II.
 111. Cultura Crestina XI. (1922) 35—36, 43—44.
 248. H. H. Fontes Dom. II. 171—73. Karácsonyi: Szent-László király élete, 18—20.
 249. H. H. Fontes D. III. 209.
 250. U. o. II. 173—76. V. ö. Bartalos Gyula: Magyarország önállóságának és függetlenségének kivívása 1074-ben, Eger, 1910.
 251. U. o. II. 176. Karácsonyi: Szent-László király élete, 21—30.
 252. Katona i. m. II. 282—304. V. ö. Pauler i. m. 438 I. 268 jegyzet.
 253. Racki: Documenta historiae Chroaticae, 98 99.
 254. Weiss: Világtörténet, IV. 575.
 255. Katona i. m. II. 337—39. Weiss: IV. 586. Huber—Baróti i. m. I. 180—83.
 256. Katona i. m. II. 546—53. Fejér: Cod. Dip. I, 421—22.
 257. Weiss: Világtörténet IV. 580.
 258. H. H. Fontes Dom. II. 176—90. Karácsonyi: Szent-László király élete, 31—32.
 259. H. H. Fontes D. II. 192.
 260. Endlicher: Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849, 238.
 261. H. H. Fontes D. II. 190—1.
 262. Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae I. 443.
 263. U. o. 445.

264. Huber—Baróti: Ausztria története I. 208.
 265. Mindezt igazoltam a „Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát.“ (Értekezések a történelmi tudományok köréből XXIV. k. 2. sz.) Budapest 1916. c. művemben 13 l.
 266. Pauler i. m. I. 147.
 267. Karácsonyi: Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát, 13. — 268. U. o. 13.
 269. Wertner i. m. 181—193.
 270. Hertzberg: Geschichte des Byzantiner und des osmanischen Reiches, 258—62.
 271. Pray György: Diatrèbe in dissertationen historico-criticom de s. Ladislao Hungariae rege ab Antonio Gánóczy conscriptam. Posonii 1777, 86. H. H. Fontes D. II. 70, 120—21.
 272. Fraknoi: Szent-László levele a montecassinoi apáthoz. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIX. k. 8 sz.) 3 l.
 273. H. H. Fontes D. II. 120—21.
 274. Városv Gyula (később kalocsai érsek): Disquisitio de unione ecclesiarum Colocensis al Bachiensis. Schematismus archidioecesis Colocensis. 1885. VII—XXXVI. II.
 275. V. ö. részletesen Karácsonyi: Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát, 10—57 ll.
 276. Tkalcic: Monumenta episcopatus Zagrabienensis I. k. II.
 277. U. o. 45.
 278. Karácsonyi. Szent-István király élete. Budapest, 1904. 110—12.
 279. H. H. Fontes D. I. 14. — 280. U. o. II. 194. III. 209.
 281. U. o. II. 194—95.
 282. Karácsonyi: Szatmár város eredete, I. Klebelsberg, Emlékkönyv 215—23.
 283. Magyar Nyelv, 1921, 1—15, 65—72. 1923. 69—79. Melich János értekezései.
 284. Monumenta Vaticana Hungariae S. D. T. I. 251, 258—59, 350.
 285. Erdélyi Múzeum Folyóirat, 1915, 34—37. Hétvár. Pásztortűz folyóirat, 1923.
 286. Karácsonyi: A székelyek eredete és Erdélybe való települése, Budapest. 1905. 65—70. Karácsonyi: A székelyek ősei és a székely magyarok, Kolozsvár, 1924.
 287. Erkunderbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 126.
 288. Pray: Diatribe 34. Sopron vármegye oklevéltára. I. 199.
 289. Századok. 1915. 133—41. Karácsonyi: A magyar nemzet történeti joga, Nagy-Várad, 1916. 81.
 290. Jirecek: Geschichte der Serben, I. 237.
 291. Hertzberg i. m. 370. — 292. U. o. 272—73.
 293. Racki: Documenta hist. Croatiae, Zágráb, 189. 154.
 294. Fraknoi i. m. 3—4, — 295. H. H. Fontes D. II. 196—97.
 296. Podhráczky József: Szent-László historiája I. 78.
 297. H. H. Fontes D. II. 197.
 298. V. ö. Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély. (Katholikus Szemle, 1896. 456—83). Szent-László és Erdély. (Erdélyi Múzeum, 1915. 26—36.) Magyar Nyelv, 1917. 204. V. ö. u. a. 1916. 360—61. Hétvár. Értekezés. Megjelent a Pásztortűz folyóirat 1923-iki folyamában. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton 1925. 16—17. Szent-László Nagy-Várad megalapítója. (Katholikus Szemle, 1905. 50—60.) Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégibb statútumai. Nagy-Várad 1886. 6—7.
 299. Fejér: Cod. Dipl. Hungariae I. 469. Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, Budapest. 1916. 201. Wertner i. m. 205. Turul, 1899. XVIII. 126—29.
 300. Történelmi Szemle, 1915, 184—85.
 301. Wertner i. m. 193.

302. Fejér: Cod. Dip. Hung. I. 432.
 303. H. H. Fontes D. II. 210. Moravcsik Gyula: Szent-László leánya és a bizánci Pantokrator-egyház. Budapest—Konstantinápoly, 1923.
 304. Huber—Baróti: Ausztria története, I. 198.
 305. Wertner i. m. 168.
 306. Karácsonyi: Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát, 19—22.
 307. Závodszy i. m. 157—65.
 308. Fejér: Cod. Dipl. H. II. 12-14. — 309. U. o. és Závodszy i. m. 208.
 310. H. H. Fontes Dom. II. 198.
 311. Migne Patrologia Latina, CLX. 897.
 312. Pauler i. m. I. 173. H. H. Fontes D. 198.
 313. Migne: Patrologia Lat. CLX. 897.
 314. H. H. Fontes D. II. 194. *Optimates autem non patietantur regnum partiri.*
 315. H. H. Fontes D. II. 200.
 316. Endlicher: Monumenta Arpadiana 241. Régi Magyar Nyelvmélekek Buda, 1838. I. XCIII. Katona i. m. II. 698—704.
 317. Fejér: Cod. Dip. I. 393, 482. A tihanyi alapítólevél új, pontos kiadása megjelent a Pannónhalmi Szent-Benedek-rend történetében (X. k. A tihanyi apátság története) 490—95. — Wenzel: Árpádkori Okmánytár I. 24. A százdi (zasty-i) alapítólevél jobb kiadása olvasható Foltin János: A zasty-i apátság Eger, 1883. 20—25.
 318. Fejér: Cod. Dip. I. 393. H. H. Fontes D. II. 164.
 319. Batthyány: Acta et scripta s. Gerardi, 325.
 320. H. H. Fontes D. II. 174. 182. 184, 189.
 321. A vármegyék 1074-iki számát következtetjük a H. H. Fontes Dom. 181. I. feljegyzett adatból. A régi főesperesek száma a XIII. századbeli oklevelekből állapítható meg. V. ö. még: Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleírása. I—II. k. a Vatikáni Okirattár sorozatban.
 322. Fejér: Cod. Dip. I. 393.
 323. Závodszy: A Szent-István, Szent-László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrása, Budapest, 1904, 174. „Archas” olvasható a legrégebb kéziratban. A későbbi kéziratokban „Sarkas” áll.
 324. Lad. III. 3. Závodszy i. m. 174.
 325. Lad. II. 6. V. ö. Hajnik. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpádház és vegyes-házi királyok alatt, Budapest, 1899, 4.
 326. Karácsonyi: Szent-László király élete, Budapest, 1926. 57—62.
 327. Wenzel: Árp. okm. I. 26. Foltein i. m. 23.
 328. H. H. Fontes D. II. 145. — 329. U. o. 174.
 329. A besenyőkre vonatkozó adatokat egybegyűjtötte Jerney János: a M. Tudós Társaság V. évkönyvében (1838). V. ö. még Wenzel: Árp. Okm. I. 24—25. Csánki: Magyarország történelmi földrajza. III. k. 300. H. H. Fontes Dom. II. 187—88.
 330. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925, 382.
 331. Csánki i. m. 44, 227. 323.
 332. Lad. III. 13. Závodszy i. m. 177.
 333. Lad. III. 20. Závodszy i. m. 178.
 334. Lad. II. 7. III. 11, Závodszy i. m. 168, 176.
 335. A pannónhalmi Szent-Benedek-rend története, X. k. (A tihanyi apátság) 495.
 336. Hóman: Magyar Pénztörténet Budapest 1916. 192—217.
 337. U. o. 216—25. — 338. U. o. 230.
 339. Következik ez a várak közelében keletkezett Csátár, Kovácsi, Körtös helynevekből, mint pl. Biharmegyében.
 340. V. ö. Botka Tivadar értekezéseit a vármegyék keletkezéséről. Századok 1870 évf. 499. 1871 évf. 297. 1872 évf. 704. Tagányi: Gyepü és Gyepüelve, Magyar Nyelv 1913. 97, 145, 201, 254. Kandra: Hevesvármegye ezer év előtt. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. II. 271.

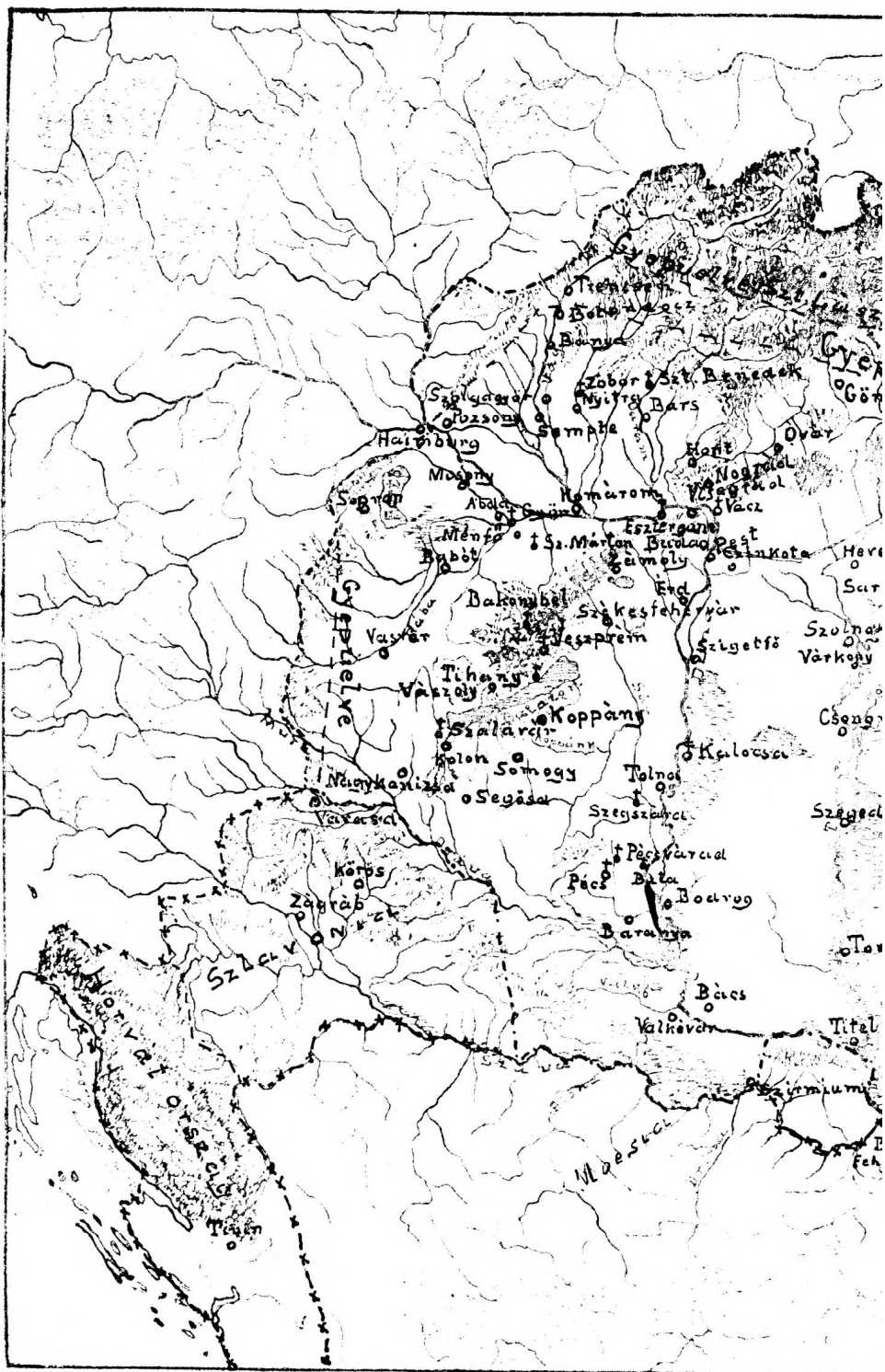
341. Karácsonyi: Szatmár eredete: (Megjelent a Kabelsberg emlékkönyvben) Hétvár (Megjelent a Pásztortűz. 1923-iki évfolyamában) Erdély és Szent-László (Erdélyi Múzeum, 1915. 26—36.) Gyulafehérvár, Magyar Nyelv 1916, 360—61. 1917, 204.
342. Karácsonyi: A székelyek ősei és a székely magyarok, Kolozsvár, 1924. V. ö. még Erdélyi Irodalmi Szemle, 1925, 222.
343. Monumenta Germaniae SS. IV. 29. Fejér: Cod. Dip. VII 5. 59. Magyar Nyelv. 1906. 273—74. 1923. 27. Karácsonyi: A vallón-olaszok Erdélyben, Kolozsvár. 1923. Auner: Latinus. Századok 1916, 28.
344. Zeitschrift für slavische Philologie, 1925. II. 39—51.
345. V. ö. Volf György. Első keresztény térítőink, Budapest 1896. 101.
346. Magyar Nyelv, 1921, 22—26. V. ö. U. o. 1909, 337—40.
347. Melich: Szlav jövevény szavaink eredete, Budapest, 1909. 47—48.
348. Karácsonyi: Kik voltak és mikor jöttek be hazánkba a böszörmények. (Értekezések a tört. tud. köréből XXIII. k.) Budapest, 1915.
349. Melich: Szlav jövevény szavaink I—II. k. Budapest 1903—4, Melich egyéb értekezései.
350. Fejér: Cod. Dipl. I. 393, Wenzel i. m. I. 24—26. A pannonthalmi Szent-Benedek rend története, I. 591—92. — 351. U. o.
352. Magyar Nyelv 1920. 61—68.
353. Történelmi Tár, 1880. 102.
354. Lad. II. 16—17. — 355. U. o. III. 11.
356. Wenzel i. m. 24—26. — 357. Lad. III, 3.
358. Hóman: A magyar városok az Árpádok korában, Bpest, 1908. 3.
359. Lad. III. 1—3. V. ö. Pesty Fr. A várispánságok története. Budapest, 1882. Czimer Károly: Az árpádházi királyok várjobbágysai, Szeged 1914. Történeti Szemle, 1914. 436—48. Hóman: Az első állami egyenes adó, Budapest, 1912. 16—17 II.
360. V. ö. Karácsonyi J.: Szent-László meghódítja a régi Szlavoniát és Csánki: Körös megye a XV. században, 123—25 II.

TARTALOMJEGYZÉK.

Lapokon

Előszó	— — — — —	3
I. Fejezet. A nyugati kereszténységre való áttérés jelentősége	— — — — —	5—7
II. „ Szent-István küzdelmei országaért, nemzetéért megkoronáztatásáig 997—1001	— — — — —	8—17
III. „ Szent-István küzdelmei országa és nemzete egységéért	— — — — —	18—29
IV. „ Szent-István működése az egyházi téren	— — — — —	30—44
V. „ Törvényszerzés, műveltség Szent-István korában	— — — — —	45—61
VI. „ Szent-István építkezései és uralkodásának emlékei	— — — — —	62—71
VII. „ Szent-István jellege	— — — — —	72—79
VIII. „ A trónöröklés rendezése	— — — — —	80—86
IX. „ Péter király uralkodása	— — — — —	87—90
X. „ Aba Sámuel uralkodása 1041—44	— — — — —	91—96
XI. „ Péter király végső bukása	— — — — —	97—101
XII. „ I. András Magyarország függetlenségének helyreállítója	— — — — —	102—114
XIII. „ I. András felfuvalkodása és bukása	— — — — —	115—122
XIV. „ I. Béla, Salamon és I. Gyécse uralkodása	— — — — —	123—140
XV. „ Szent-László az egységes Magyarország helyreállítója és gyarapítója	— — — — —	141—158
XVI. „ Szent-László utolsó küzdelmei és halála	— — — — —	159—168
XVII. „ Alkotmány, igazságszolg., hadügy és pénzügy 1038—95.	— — — — —	169—180
XVIII. „ Népesedés, Foglalkozás. Társadalmi osztályok	— — — — —	181—188
Jegyzetek	— — — — —	189—200

MŁCZYCTOSTZCIG.

997 - 1095.

Opisz cięhotàr 1038-b.c.n

Szt. László fővárosi részei

Ersekő

Русская

Apr 25 1969

